

VOLUME 4 NUMBER 2 JUNE 2023

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR) is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in January and June. The electronic version of the journal can be read at <https://dergipark.org.tr/en/pub/jatr>. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same web side. JATR uses plagiarism software in order to detect and prevent plagiarism. JATR is indexed in ASOS İndeks, EuroPub and ResearchBib.

Owner & Editor in Chief

Behçet Kemal Yeşilbursa

Editor

Ayşegül Amanda Jane Audrey Yeşilbursa

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Advisory Board

Ayşegül Sever	Marmara University
Çiğdem Balım	Indiana University (Emeritus)
Dilek Barlas	Koç University
Edward Erickson	Antalya Bilim University
Ekavi Athanassopoulou	University of Athens
Feroze A. K. Yasamee	University of Manchester (Emeritus)
Gül Tokay	Richmond American International University
Hasan Köni	İstanbul Kültür University
Hazal Papuççular	İstanbul Kültür University
Ilan Pappé	University of Exeter
Liliana Elena Boşcan	University of Bucharest
Mesut Uyar	Antalya Bilim University
Mustafa Türkeş	Middle East Technical University
Namık Sinan Turan	İstanbul University
Ömer Kürkçüoğlu	Ankara University (Emeritus)
Ömer Turan	Middle East Technical University
Seçkin Barış Gülmez	İzmir Katip Çelebi University
Serap Durusoy	Bolu Abant İzzet Baysal University
Sevinç Aliyeva	Azerbaijan National Academy of Sciences
Sevtap Demirci	Boğaziçi University
Taha Niyazi Karaca	Yozgat Bozok University
Temuçin Faik Ertan	Ankara University
William Hale	University of London (Emeritus)
Yücel Güçlü	Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Board of Referees

Arpad Hornyak	Hungarian Academy of Sciences
Ayşegül Sever	Marmara University
Betül Batır	İstanbul University
Bilgin Çelik	Dokuz Eylül University
Burcu Kurt	İstanbul Teknik University
Çiğdem Balım	Indiana University (Emeritus)
Deniz Yıldırım	Ordu University
Dilek Barlas	Koç University
Doğan Duman	Dokuz Eylül University
Edward Erickson	Antalya Bilim University
Eminalp Malkoç	İstanbul Teknik University
Esra Özsüer	İstanbul University
Fahriye Begüm Yıldızeli	Bilecik Şeyh Edabali University
Feroze A. K. Yasamee	University of Manchester (Emeritus)
Fevzi Çakmak	Dokuz Eylül University
Figen Atabey	Ağrı İbrahim Çeçen University
Fuat Uçar	Giresun University
Gizem Zencirci	Providence College, USA
Gül Tokay	Richmond American International University
Hasan Köni	İstanbul Kültür University
Hazal Papuççular	İstanbul Kültür University
İbrahim Erdal	Yozgat Bozok University
Ilan Pappé	University of Exeter
İsmail Köse	Karadeniz Teknik University
İsmail Şahin	Bandırma Onyediy Eylül University
Kemal Çiçek	Journal of Yeni Türkiye
Liliana Elena Boşcan	University of Bucharest
Mehmet Tuncer	Çankaya University
Mesut Uyar	Antalya Bilim University
Mustafa Şahin	Dokuz Eylül University
Mustafa Türkeş	Middle East Technical University
Mustafa Yılmaz	Hacettepe University
Namık Sinan Turan	İstanbul University
Nedim Yalansız	Dokuz Eylül University
Neşe Özden	Ankara University
Ömer Kürkçüoğlu	Ankara University (Emeritus)
Ömer Turan	Middle East Technical University
Rezzan Ünalp	Ankara Ufuk University
Seçkin Barış Gülmez	İzmir Katip Çelebi University
Serap Durusoy	Bolu Abant İzzet Baysal University

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Şerif Demir
Sevinç Aliyeva
Sevtap Demirci
Taha Niyazi Karaca
Temuçin Faik Ertan
William Hale
Yasemin Doğaner
Yücel Güçlü

Kastamonu University
Azerbaijan National Academy of Sciences
Boğaziçi University
Yozgat Bozok University
Ankara University
University of London (Emeritus)
Hacettepe University
Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Referees of this Issue

Ayed KHEDHER	University of Tunis el Manar
Selçuk DUMAN	Milli Savunma Üniversitesi
Güzin ÇAYKIRAN	Milli Savunma Üniversitesi
Betül BATIR	İstanbul Üniversitesi (Cerrahpaşa)
Doğan DUMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Fevzi ÇAKMAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Kamil DOĞANCI	Bursa Uludağ Üniversitesi
Gönül TÜRKAN DEMİR	Amasya Üniversitesi
Tufan TURAN	Sakarya Üniversitesi
Süleyman BEYOĞLU	Marmara Üniversitesi

Table of Contents

i Cover Pages

vi Table of Contents

viii Editorial

Research Articles

- 1-26** Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)
Asil KAYA
- 27-50** Zeki Kuneralp'in Londra Büyükelçisi Olarak İmzaladığı Antlaşmalar
Burcu KAYA
- 51-61** The Beginning of Anglo-Turkish Relations (1580 – 1603)
Eda Nur YAVUZASLAN
- 62-79** İngiliz Arkeolog Seton Lloyd'un Türkiye Tarihi ve Arkeolojisine Katkıları
Oğuzhan ALTIN
- 80-96** Euro-Maghreb'in geo-historical relations: political and economic goals and interests and Russian-Chinese partnership Morocco as a case study/ model
Fatma ALI ELBATANONY

Interview

- 97-99** Interview with Dr. Ozan Özavcı on the Lausanne Project (<https://thelausanneproject.com/>)
Çiğdem BALIM

Book Reviews

- 100-103** Jonathan Parry, *Promised Lands: The British and the Ottoman Middle East*, Princeton University Press, 2022.
Mekki ULUDAĞ
- 104-105** Yuval Noah Harari, *Sapiens, a brief history of humankind*, illustrated edition, Harper, USA, 2015.
Atahan YEŞİLBURSA

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

106-108 Behçet Kemal Yeşilbursa, *Anglo-American Defense Projects in the Postwar Middle East: Cold War or Imperialism?*, Lanham: Lexington Books, 2023.
Kemal ÇİÇEK

New Books

109 Daniel-Joseph MacArthur-Seal, Dilek Barlas, William Hale (Eds.), *From Enemies to Allies: Turkey and Britain, 1918–1960*, Routledge, London 2022.

110 Behçet Kemal Yeşilbursa, *Anglo-American Defense Projects in the Postwar Middle East: Cold War or Imperialism?*, Lexington Books, New York 2023.

111 G. R. Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy (Diplomatic Studies)*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Netherlands, 2009.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Dear Readers,

In Volume 4 Issue 2 of the Journal of Anglo-Turkish Relations, we have five research articles, one interview, three book reviews, and brief reports on three new books.

In the first article, Asil KAYA presents an account of President Kenan Evren's visit to the United Kingdom in 1988 and its impact on the relations between the two countries.

In the second article, Burcu KAYA describes the agreements signed by Zeki Kuneralp during his tenure as the Turkish Ambassador to London in 1964-1966, and 1969-1972.

Eda Nur YAVUZASLAN, in the third article, discusses the establishment of diplomatic relations between England and the Ottoman State in the 16th Century.

The fourth article, authored by Oğuzhan ALTIN, presents an evaluation of the activities of the British archaeologist, Lloyd Seton, and his contribution to the history and archaeology of Anatolia.

Fatma ALI ELBATANONY, in the fifth article, discusses Morocco's political relations with Europe, Russia and China.

The interview in this issue was conducted by Çiğdem BALIM with Dr Ozan ÖZAVCI, Assistant Professor of Transimperial History, and introduces the "Lausanne Project".

There are three book reviews in this issue. In the first, Mekki ULUDAĞ reviews *Promised Lands: The British and the Ottoman Middle East*, Princeton University Press by Jonathan Parry. Second, Atahan YEŞİLBURSA presents a review of Yuval Noah Harari's *Sapiens, a brief history of humankind*. Finally, Kemal ÇİÇEK reviews Behçet Kemal YEŞİLBURSA's *Anglo-American Defense Projects in the Postwar Middle East: Cold War or Imperialism?*

Finally, we introduce three new books in the field.

We hope you enjoy this collection of works that we have brought together in this issue, and we look forward to meeting you again with the next issue.

20 June 2023
JATR Editorial Team

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANI KENAN EVREN'İN İNGİLTERE ZİYARETİ (12-15 TEMMUZ 1988)

Asil KAYA¹

Özet

12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbenin mimarı olan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, 1982 yılında Cumhurbaşkanı olmuştu. Evren, 1988 yılına değin Batı ülkelerine ziyarette bulunmamıştı. Ancak dünya siyasetinde yaşanan gelişmeler üzerine önce Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret etmişti. Türkiye'ye döndükten birkaç gün sonra da İngiltere'ye gitmişti.

12-15 Temmuz 1988 tarihlerinde Cumhurbaşkanı olarak İngiltere'ye giden Evren, böylece Batı Avrupa'ya yönelik ilk ziyaretini de gerçekleştirmiş oldu. Cumhurbaşkanı Evren'e bu ziyaretinde kızı Miray Göksoy, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ve eşi, Dışişleri Bakanlığı'nda üst düzey bürokratlar ile gazeteciler eşlik etmişti.

12 Temmuz Salı günü görkemli törenlerle karşılanan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyet, İngilizlerin diplomatik geleneklerinin hâkim olduğu uygulamalara tanıklık etmişlerdi. Törenlerdeki disiplin ve özen, Türk heyeti üzerinde derin etki yaratmıştı.

Üç gün süren ziyarette Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na (AT) üyelik girişimleri, iki ülke arasındaki ilişkiler, Kıbrıs, NATO ve Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler ele alınmıştı. Bu konuların 21 yıl önceki ziyarette de konuşulmuş olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere ziyareti (1967) ile Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti (1988) arasındaki benzerlikler ve farklılıklar göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere'ye yönelik seyahati dönemin koşulları çerçevesinde ele alınacak, ziyaret esnasındaki temaslar günbegün incelenecektir. Ayrıca ulusal ve uluslararası basına yansıyan izlenim ve yorumlara değinilerek ziyaretin yarattığı etki saptanacaktır. Son olarak 1967 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere ziyaretiyle karşılaştırılarak iki ziyaret arasındaki benzerlikler ve farklılıklar işlenecektir. Böylece Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyaretinin Türk-İngiliz ilişkileri içerisindeki önemine de değinilecektir.

Anahtar Kelime: Kenan Evren, Türk-İngiliz İlişkileri, İngiltere, Uluslararası İlişkiler, Avrupa Topluluğu

STATE VISIT OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TURKEY KENAN EVREN TO BRITAIN, (12-15 JULY 1988)

Abstract

Kenan Evren, the Chief of General Staff, who was the architect of the military coup on 12th September 1980, became the President in 1982. Evren had not visited Western countries until 1988. However, on the developments in world politics, he first visited the United States. A few days after returning to Turkey, he went to England.

¹ Dr, Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM) İzmir/Türkiye, e-posta: asilkaya@msn.com, ORCID: 0000-0003-2593-5622.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Evren, who went to England as President on 12-15 July 1988, thus made his first visit to Western Europe. During this visit, President Evren was accompanied by his daughter Miray Goksu, Minister of Foreign Affairs Mesut Yılmaz and his wife, senior bureaucrats in the Ministry of Foreign Affairs and journalists.

President Kenan Evren and the accompanying delegation, welcomed with magnificent ceremonies on Tuesday, 12th July, witnessed the practices dominated by British diplomatic traditions. The discipline and care in the ceremonies had a profound effect on the Turkish delegation.

During the three-day visit, Turkey's attempts to join the European Community (EC), relations between the two countries, developments in Cyprus, NATO and the Middle East were discussed. It is noteworthy that these issues were also discussed 21 years ago. Therefore, the similarities and differences between President Cevdet Sunay's visit to England (1967) and President Kenan Evren's visit to England (1988) are striking.

In this study, President Kenan Evren's travel to England will be discussed within the framework of the conditions of the period, and the contacts during the visit will be examined day by day. In addition, the impact of the visit will be determined by referring to the impressions and comments reflected in the national and international press. Finally, the similarities and differences between the two visits will be discussed by comparing it with President Cevdet Sunay's visit to England in 1967. Thus, the importance of President Kenan Evren's visit to England in Turkish-British relations will be revealed.

Keywords: Kenan Evren, Turkish-British Relations, Britain, International Relations, European Community

Giriş

Türklerle İngilizlerin birbirleriyle 16. yüzyılda ticari ilişkiler yoluyla sağladıkları temaslar, Türk-İngiliz ilişkilerinin temelini teşkil etmektedir.² 1838'de imzalanan Baltalimanı Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlamış, 1867 yılında Sultan Abdülaziz'in İngiltere ziyaretiyle bu ilişkiye diplomatik bir boyut kazandırmıştı. I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'yla karşı karşıya gelmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişki yeniden şekillenmişti. I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir tür bağımlılık ilişkisi söz konusuydu. Bu nedendir ki İngiltere ve müttefiklerine karşı verilen bağımsızlık mücadelesi, aynı zamanda İngiltere'ye bağımlı olan Osmanlı Hükümeti'ne karşı da verilmişti. Dolayısıyla bağımsızlık mücadelesi sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'yle İngiltere arasındaki ilişki *zoraki diplomasiye* örnek teşkil etmişti. Fakat İngiltere Kralı VIII. Edward'ın 1936 yılının Eylül ayında Türkiye'yi ziyaret etmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden normalleştirme yolunda önemli bir adım olmuştu.³

² Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1-2, (1951), ss.5-9.

³ VIII. Edward'ın Türkiye'yi ziyareti hakkında detaylı bilgi için Bkz. Mekki Uludağ, "The First Visit of a British Monarch to Turkey: Edward VIII", *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Vol.4, No.1, (January 2023), ss.55-75.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişki, İkinci Dünya Savaşı sonrasında her iki ülkenin aynı blokta yer almasıyla birlikte sıklaşmış olsa da uluslararası ilişkilerde önem arz eden stratejik konular nedeniyle inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1967 yılı Kasım'ında dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere'yi ziyareti iki ülke arasındaki ilişkinin yeniden gelişmesini sağlamıştır. Sultan Abdülaziz'den 100 yıl sonra İngiltere'ye giden Cevdet Sunay, böylece Cumhuriyet Tarihi'nde İngiltere'yi ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştur.

Cevdet Sunay'ın İngiltere gezisi yalnızca *ilk* olması bakımından değil, aynı zamanda ele alınan konular bakımından da önem arz etmekteydi.⁴ Zira söz konusu ziyarette gündeme gelen Kıbrıs, Avrupa Topluluğu ve Ortadoğu gibi konular, 21 yıl sonra yeniden gündeme gelecek ve önemini devam ettirecekti. Bu nedenle de 21 yıl sonra, 1988 yılının temmuz ayında dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in gerçekleştireceği İngiltere ziyaretinde tartışılacak konulara temel teşkil edecekti. Ayrıca İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'in Cevdet Sunay'ın ziyaretine 1971 yılında karşılık vererek Türkiye'ye gelmesi, Türkiye-İngiltere ilişkisinin gelişmesine katkı sunmuştu.

12 Eylül Darbesi'ne öncülük eden ve 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren, 12-15 Temmuz 1988 yılında İngiltere'yi ziyaret etti. Dünya konjonktüründe çarpıcı gelişmelerin yaşandığı süreçte gerçekleştirilen bu ziyaret, aynı zamanda Kenan Evren'in Batı Avrupa'daki ilk diplomatik ziyaretiydi.

1. Uluslararası konjonktür ve ziyarete yansımaları

11 Mart 1985'te Sovyetler Birliği'nin başına geçen Mihail Gorbaçov'un glasnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılandırma) terimleriyle özetlenen politika değişikliğine gitmesi, iki kutuplu dünyanın kutup başlarını aynı masada buluşturmuştu. ABD Başkanı Reagan ile Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Gorbaçov arasında gerçekleşen zirve soğuk savaşın etkisi altındaki dünyayı görece rahatlatmıştı.⁵ Öyle ki Küba Lideri Fidel Castro 13 yıldır Angola'da devam eden iç savaşta tarafları tatmin edecek bir çözüm bulunduğunu açıklıyor,⁶ Güney Kore'de iktidar ile muhalefet partileri ortak karar alarak Kuzey Kore'ye iki kesim arasındaki sorunları görüşme çağrısı yapıyorlardı.⁷

⁴ Cevdet Sunay'ın İngiltere'yi ziyareti hakkında detaylı bilgi için Bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa, "State Visit of President Cevdet Sunay to Britain (1-8 November 1967)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.58, (Bahar 2016), ss.303-316.

⁵ 1988 yılının temmuz ayında ABD Genelkurmay Başkanı Amiral William Crowe ile Sovyetler Birliği Genelkurmay Başkanı Mareşal Sergei Akromeyev arasında iki yıl süreli *Askeri İşbirliği Protokolü* imzalanmıştır. "ABD-Sovyet İşbirliği Protokolü imzalandı", *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.4.

⁶ "Dünya barışa, adım adım", *Hürriyet*, 28 Temmuz 1988, s.8.

⁷ "İki Kore arasında, ilk adım", *Hürriyet*, 28 Temmuz 1988, s.8.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Dünyada böylesi yumuşuma emareleri görülürken, Kıbrıs konusundaki gerginlik halen etkisini sürdürmekteydi. Ortadoğu’da İran ile Irak arasındaki savaş da devam etmekteydi. Türkiye’nin Avrupa Topluluğu’na üye olma gayretlerinde de duraksama yoktu. Bunlara ilaveten darbe sonrası Türkiye’de insan hakları ihlalleri olup olmadığına dair tartışmalar da uluslararası platformlarda zaman gündeme gelmekteydi. Kenan Evren’in İngiltere ziyareti tam da söz konusu yumuşamaların dünya siyasetindeki etkisini hissettirdiği, ancak Türkiye’nin etrafındaki coğrafyalarda gerginliklerin sürdüğü bir dönemde gerçekleşmişti.

Esasında Kıbrıs meselesi o günlere özgü bir mevzu değildi. 1878 yılından itibaren Kıbrıs Adası’nda yönetimi ele alan İngiltere’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında adadaki varlığını daha fazla sürdüremeyeceği anlaşıncaya,⁸ Türk Hükümeti adanın Türklere devredilmesini istemişti. Ancak bunun mümkün olmadığı görülünce de 1957 yılında adanın bölünmesi konusunda ısrarcı olmuştu. Kıbrıs’ın akıbeti, 1960’lı yıllarda Türkiye’nin ana gündem maddelerinden birisine dönüşmüştü. Türkiye’nin diplomatik temaslarında sık sık ön plana çıkmıştı. Kaldı ki 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekati’yle Türk ordusunun Kıbrıs’a çıkması, konunun gündemdeki önemini korumuştur. Rumlar, 1983 yılından itibaren Yunanistan’ın da etkisiyle Kıbrıslı Türkler üzerindeki baskılarını artırırken, Birleşmiş Milletler adadaki tüm yabancı kuvvetlerin (Türk Silahlı Kuvvetleri de dahil) çekilmesi kararını açıklamıştı. Bunun üzerine Kıbrıslı Türkler 17 Haziran 1983’te *self-determinasyon* hakkını ilan eden deklarasyonu yayınlamış ve 15 Kasım 1983’te de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) bağımsız bir devlet olarak kurulduğunu tüm dünyaya açıklamıştı.⁹ Bu karar, Türkiye dışında Birleşmiş Milletler (BM) üyesi ülkeler tarafından kabul görmemişti. Ancak Kıbrıs Meselesi, hem Türkiye’nin diplomatik temaslarında sık sık ele alınmaya hen de BM’nin özel olarak ilgilendiği bir konu olmaya devam etti. Nitekim Kenan Evren’in 27 Haziran – 3 Temmuz 1988 tarihlerinde gerçekleştirdiği Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ziyaretinde de gündem konularından birisi Kıbrıs Meselesi olmuştu. Beklendiği üzere İngiltere’ye yapılacak ziyarette Kıbrıs Meselesi, özel bir öneme sahip olacaktı.¹⁰

1980 Eylül’ünde Türkiye’nin hemen güneyinde, İran ile Irak arasında patlak veren savaş Ortadoğu coğrafyasını gerginleştirmişti. Sahip olduğu petrol rezervi nedeniyle yıllardır gelişmiş ülkelerin ilgi odağında bulunan Ortadoğu’da sekiz yıl süren savaş, NATO üyesi olan Türkiye’nin stratejik önemini artırmıştı. Dolayısıyla savaşın devam ettiği süreçte Türkiye’nin diplomatik temaslarında Ortadoğu konusunun ve Türkiye-NATO ilişkisinin gündeme gelmesi kaçınılmazdı.

⁸ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 16. Baskı, Ankara 2017, s.167.

⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, 24. Baskı, İstanbul 2018, s.720.

¹⁰ “Türk ordusu darbeci değil”, *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, s.12.

1988 yılında Türkiye için önem arz eden bir diğer konu da Avrupa Topluluğu'na (AT) üye olma girişimleriydi. Türkiye, 12 Eylül 1963'te Ankara Anlaşması'nı imzalayarak Avrupa Topluluğu'na yarı üye olmuş,¹¹ ancak bu ilişki bir türlü tam üyelik bağına erişememişti. Dahası tam üyelik konusu, sürekli ötelenen ve yıllar boyunca Türkiye'nin dış politikasına yön veren bir hedef haline gelmişti. Çünkü William Hale'e göre Soğuk Savaş Dönemi'yle birlikte yeniden şekillenen Avrupa'nın bir üyesi olmak, Atatürk'ün Türklere bıraktığı mirasın önemli bir parçasıydı ve bu nedenle de Türkiye'nin bu üyelikten başka bir seçenekleri de yoktu.¹² Cevdet Sunay'ın 1967 yılındaki İngiltere ziyaretinde AT konusunun ana gündem maddelerinden birisi olmasında 1963'teki Ankara Anlaşması'nın umulan sonucu vermemesinin büyük payı mevcuttu. 1967 yılının Nisan ayında Yunanistan'da meydana gelen askeri darbe nedeniyle AT'nin Yunanistan'la ilişkisini dondurmuş olması, Türkiye'nin AT'ye girme yolunda önemli bir fırsat doğurmuştu. Böylece Türkiye'nin AT'yle entegrasyon konusunda Yunanistan'la aradaki farkı kapatacağı düşünülüyordu.¹³ 14 Nisan 1987'de AT'ye *tam üyelik* talebiyle¹⁴ yapılan resmi başvurunun sürekli olarak sürüncemede bırakılması da Kenan Evren'in 1988 yılındaki İngiltere ziyaretinde AT'ye üyelik sürecini ön plana çıkarmıştı.

Evren'in İngiltere'yi ziyaret etmesinin altında diplomasinin dışında bir dinamik daha vardı. Bu da iki ülke arasında gelişmeye başlayan ticari ilişkilerdi. Bu dönemde her iki ülke arasındaki ticaret hacmi yıllık 1.24 milyar doları buluyordu. İngiltere, Türkiye'nin en fazla ticaret yaptığı beşinci ülke konumundaydı. Dolayısıyla Türkiye, artık İngilizler için cazip bir pazar olmaya adaydı. Kaldı ki bazı yabancı gazetelerde son yıllarda İngiliz firmalarının Türkiye'deki projelerde söz sahibi olabilmek için İngiltere Hükümeti'ni aracı olarak kullandıklarının altı çiziliyordu.¹⁵ Üstelik ziyaret öncesi Türkiye ilgili değerlendirmelerin yer aldığı arşiv belgelerinde bu hususa değiniliyor, *İngiliz mal ve hizmetleri için önemi artan bir pazar olmaya devam edecektir*¹⁶ ifadeleri kullanılıyordu.

2. Kenan Evren'in ziyaretine yönelik hazırlıklar

Kenan Evren'in 12 Temmuz 1988 günü başlayacak olan İngiltere ziyareti, Türkiye-İngiliz ilişkileri açısından tarihi önemi haizdi. Çünkü bir yandan Cumhuriyet tarihinde İngiltere'ye devlet başkanlığı sıfatıyla ikinci kez gerçekleştirilecek olan bu ziyaret, aynı zamanda Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı olarak ilk Batı Avrupa ziyaretiydi. Dolayısıyla

¹¹ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s.182.

¹² *A.g.e.*, s.190.

¹³ Gökhan Erdem, "12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerine etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi'yle ilişkiler", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.14, S.1, (2015), s.35.

¹⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.729.

¹⁵ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 1988, s.12; "Türk ordusu darbeci değil", s.12.

¹⁶ *FCO*, 9/6193.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Evren, bu ziyaretle birlikte 12 Eylül Darbesi sonrasındaki anti-demokratik uygulamalar nedeniyle kendisine konulan *gizli ziyaret ambargosunu* kırmış olacaktı.¹⁷ Dönemin siyasi konjonktürü nedeniyle de ziyarete yönelik hazırlıklarda hassasiyet ön plana çıkarılacaktı.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Kraliçe II. Elizabeth'in davet üzerine İngiltere'yi ziyaret edeceği 1988 yılının ocak ayında gündeme gelmiş, hazırlıklara Mart ayında başlanmıştı.¹⁸ İngiltere cephesinde hummalı bir çalışma söz konusuydu. Londra'da bulunan Türk Büyükelçisi Rahmi Gümrükçüoğlu, diplomatlar Aydın Şahinbaş ve Hasan Göğüş ile KKTC Temsilcisi Tansel Fikri, İngiltere'deki hazırlıkları yakından takip etmekteydiler.¹⁹ İngiltere'nin protokol konusundaki titizliği bilinen bir özellikti. Mesela protokolde kimin hangi araca bineceği, kimin kimlerle tokalaşacağı, kimin ne zaman nerede duracağı ve hatta ne giyeceği, iletişimin ve güvenliğin nasıl sağlanacağı dahi aylar öncesinden belirlenmişti.²⁰ Hazırlıklardaki özen ve dakiklık göze çarpmaktaydı. İngilizler tarafından Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in üç günlük ziyaretine yönelik 77 maddeli bir program hazırlanmıştı. 25 Mayıs 1988 Çarşamba günü Buckingham Sarayı'nda şekillendirilen programda Evren'in ziyaretinin dakika dakika dökümü yapılmıştı.²¹ Üstelik herhangi bir aksaklık yaşanması ihtimaline karşı altı farklı alternatif plan düşünülmüştü.²²

Ziyaretten birkaç gün önce karşılamaya yönelik provalara başlanırken, Victoria İstasyonu'nun duvarlarına kırmızı-beyaz ve sarı satenden dekor hazırlanmış, sütunlara Türkiye ve Büyük Britanya armaları yerleştirilmişti.²³ Buckingham Sarayı'na giden ve *The Mall* veya *Kırmızı Yol* olarak adlandırılan bulvar da Türk ve İngiliz bayraklarıyla donatılmıştı.²⁴ Ayrıca Westminster Meydanı, Whitehall ve Trafalgar Meydanı gibi Londra'nın önemli kamusal mekanlarında da Türk bayrakları görmek mümkündü. Kentin muhtelif noktalarına Türk bayraklarının yanı sıra Kenan Evren'in gelişini olumlu karşılayan *hoş geldiniz* yazılı afişler de asılmıştı.²⁵ KKTC Temsilciliği de üzerinde Evren'in resmi bulunan tişörtler ile balonlar yaptırmıştı.²⁶

¹⁷ "Avrupa'ya büyük adım", *Hürriyet*, 12 Temmuz 1988, s.13.

¹⁸ *FCO*, 9/6192.

¹⁹ *FCO*, 9/6192.

²⁰ *FCO*, 9/6192; *FCO*, 9/6195, "Evren'e 'titiz' protokol", *Hürriyet*, 8 Temmuz 1988, s.1.

²¹ Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in programı için Bkz. *FCO* 9/6195, "Dakika dakika Evren protokolü", *Hürriyet*, 12 Temmuz 1988, s.13.

²² *FCO* 9/6195, "Evren'e sanayi protokolü", *Milliyet*, 11 Temmuz 1988, s.6.

²³ "Londra bayrak çekti", *Milliyet*, 12 Temmuz 1988, s.8.

²⁴ "Londra Evren'e hazırlanıyor", *Hürriyet*, 7 Temmuz 1988, s.17.

²⁵ "Evren için afiş savaşı", *Hürriyet*, 10 Temmuz 1988, s.14.

²⁶ "Evren için yoğun hazırlık", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1988, s.10; Hatta bazı gazetelerde KTC Temsilcisi Tansel Fikri'nin Londra'daki Türklere ait evleri tek tek dolaşarak Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in geleceğini bildiren posterleri dağıttıklarına dair haberler yer almaktaydı. "Londra Evren'e hazırlanıyor", s.17.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in gelişi nedeniyle alınan önlemlerin güvenlik boyutu önemli bir yer teşkil ediyordu. Ziyaret için geniş güvenlik önlemleri alınmıştı. Londra Polis Teşkilatı Scotland Yard'a bağlı Terörle Mücadele Masası ile Siyasi Bölüm ortaklaşa güvenlik planlaması yapmıştı. Yapılan planlamaya göre Victoria İstasyonu'nda ve Buckingham'a giden güzergâh üzerinde sivil ve üniformalı toplam 1500 polis görev yapacaktı.²⁷ Çevredeki binaların çatılarına keskin nişancılar yerleştirilecek ve Kraliçe II. Elizabeth ile Cumhurbaşkanı Kenan Evren'i taşıyacak aracın etrafında Kraliyet Süvari Alayı'na bağlı birlikler yer alacaktı. Ayrıca Green Park'a yerleştirilen Kraliyet Topçu Birliği'ne Cumhurbaşkanı Kenan Evren'i 41 pare top atışıyla selamlama görevi verilmişti. Kraliçe II. Elizabeth ile Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in geçeceği yol boyunca da 168 deniz piyadesi, 451 kara kuvvetleri, 348 hava kuvvetleri ve 504 muhafız alayı mensubu asker nöbet bekleyecekti.²⁸ Bu denli sıkı güvenlik önlemlerinin alınmasında *İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA)* adıyla anılan yasadışı örgütün Kraliçeye yönelik suikast düzenlemesi ihtimalinin de etkisi vardı.²⁹

İngiltere'nin ziyarete yönelik hazırlıkları programlamadan, kamusal alandaki güvenlik önlemlerinden ve diğer yapısal çalışmalardan ibaret değildi. Buckingham Sarayı'nda da hazırlıklar yapılmaktaydı. Çünkü Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyet Buckingham Sarayı'nda³⁰ konaklayacaktı. Sarayın giriş katında bulunan ve altı odadan oluşan³¹ *Belgian Suite* (Belçika Odası),³² Türk heyetine ayrılmıştı. Ziyaret öncesinde özellikle Türk basınında Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindekilerin konaklayacağı yerler hakkında detaylı bilgiler verilmekteydi. Buna göre Cumhurbaşkanı, dairenin *Orleans Bedroom* adı verilen odasında yatacak,³³ *Beyaz Oda*'da da Kraliyet ailesiyle kahve içecekti.³⁴ Bu arada Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in korumalarına tercümanlık yapması için de 21 yıldır sarayda çalışan Hüseyin Cemal adında Kıbrıslı bir Türk görevlendirilmişti.³⁵

²⁷ "Evren'e 1500 polis", *Milliyet*, 10 Temmuz 1988, ss.3,10; Scotland Yard'a bağlı polisler, Türk heyetinin konaklayacağı yerde de görev yapacaklardı.

²⁸ "Evren'e saniyeli protokol", s.6.

²⁹ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.4.

³⁰ Kraliyet ailesine ait yedi saraydan birisi olan ve 1762 yılında inşa edilen saray, Kraliçe II. Elizabeth'in yılın büyük bir bölümünde ikametgâh olarak kullanılmaktaydı. "Sarayda Evren heyecanı", *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

³¹ "Sarayda Evren heyecanı", s.20.

³² Buckingham Sarayı'nda genellikle konuk devlet başkanlarına ayrılan dairenin *Belgian Suite* adıyla anılmasının sebebi, dairede konaklayan ilk konunun 19. yüzyılda Belçika Kralı Leopold'dan kaynaklanmaktaydı. "Londra Evren'e hazır", *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.1.

³³ "Evren'in yatak odası", *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

³⁴ "Kraliçe ve Evren, burada kahve içecek", *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

³⁵ "Sarayda bir Türk", *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Türkiye cephesinde öncelikle geziye katılacak olan heyette kimlerin yer alacakları belirlenmişti. Buna göre Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e şu isimler eşlik edeceklerdi:

Miray Göksu (Kenan Evren'in kızı)

Mesut Yılmaz (Dışişleri Bakanı) ve eşi

Rahmi Gümrükçüoğlu (Türk Konsolos) ve eşi

Nurver Nureş (Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı)

İnal Batu (Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı)

Aydın Yeğen (Dışişleri Bakanlığı Protokol Müdürü)

Albay Yekta Numanoğlu (Kenan Evren'in Başyaveri)

Ali Tuygan (Özel Kalem Müdürü)

Prof. Dr. Hilmi Özkutlu (Kenan Evren'in doktoru)

Binnur Uğurlu (Kenan Evren'in sekreteri)

Erkan Gürvit (Cumhurbaşkanı Özel Koruması)

Ahmet Ermişoğlu (Dışişleri Bakanlığı İkili Siyasi İlişkiler Genel Müdürü)

Ali Baransel (Cumhurbaşkanı Basın ve Halkla İlişkiler Danışmanı)

Mehmet Ali İrtemçelik (Dışişleri Bakanlığı Özel Danışmanı)

Ersin Yılmaz (Güvenlik Amiri)

Hakan Akbulut (Dışişleri Bakanlığı Protokol Sekreteri)

Cengiz Patır (Dışişleri Bakanlığı İdari Amiri)

Yaşar Öner (Dışişleri Bakanlığı Protokol Sorumlusu)

Muammer Kaplan (Kenan Evren'in fotoğrafçısı)

Aydın Şahinbaş (Londra Büyükelçiliği Diplomatı) ve eşi

Hasan Göğüş (Londra Büyükelçiliği Diplomatı) ve eşi

10 adet güvenlik görevlisi ve bir adet hizmetli³⁶

Hiç kuşku yok ki Türklerin ziyaret hazırlıkları kapsamında en zorlandıkları husus, katı geleneklere dayanan İngiliz protokolünün kuralları olmuştur. Zira gerek heyette yer alanlardan gerekse ziyareti takip etmek üzere götürülecek olan basın mensuplarından yemeklerde ve

³⁶ FCO, 9/6192.

törenlerde jaketatay ve fraktan oluşan resmi kıyafetler giymeleri istenmekteydi. Heyet üyelerinin ve basın mensuplarının bir kısmı söz konusu kıyafetleri satın alma yoluyla, bir diğer kısmıysa kiralama yoluyla edinmişlerdi.³⁷ 21 yıl önce Cevdet Sunay'ın ziyaretinde de benzer bir sıkıntı yaşanmıştı. 1967 yılındaki ziyarete katılan heyet de İngiliz protokolünün kendilerine şart koştuğu kıyafetleri edinmekte hayli güçlük çekmişlerdi.³⁸

3. Kenan Evren'in İngiltere'deki ilk günü (12 Temmuz 1988)

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyeti taşıyan uçak, 12 Temmuz 1988 Salı günü yerel saatle 11.35'te (TSİ 13.35)'te Londra'ya 50 kilometre mesafedeki Gatwick Havaalanı'na indi. Heyeti burada Kraliçe II. Elizabeth adına Kent Dükü ve Düşesi karşıladı. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Rahmi Gümrükçüoğlu ve eşi Elçin Gümrükçüoğlu'nun da hazır bulunduğu karşılama töreninde Cumhurbaşkanı Evren, Kraliyet Hava Kuvvetleri Şeref Kıtası denetledikten sonra Kraliyet Treni'yle asıl törenin yapılacağı Victoria İstasyonu'na geçtiler.³⁹ Türk ve İngiliz bayraklarıyla süslenmiş olan trenin üzerinde Cumhurbaşkanı Evren'in isminin ve soy isminin baş harflerinin bulunması dikkatlerden kaçmamıştı.

Saat 12.30'da kırmızı halılarla kaplanmış Victoria İstasyonu'na varan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyet, burada Kraliçe II. Elizabeth, eşi Edinburgh Dükü Prens Philip, Prens Charles ile eşi Prenses Diana'nın yanı sıra Mareşal Lord Bramall, Başbakan Margaret Thatcher, Dışişleri Bakanı Sir Geoffrey Howe, İçişleri Bakanı Douglas Hurd, Londra Belediye Başkanı Sir Graviel Douglas Spratt ve kuvvet komutanları tarafından karşılandı. Karşılama sırasında Londra Kulesi'nden 41 pare top atışı yapılırken, 60 tane ilkokul öğrencisinin katılımıyla İstiklal Marşı okundu. İstiklal Marşı'nın okunmasının ardından Şeref Kıtasından bir subay Evren'e hitaben Türkçe olarak *Sayın Cumhurbaşkanımız hoş geldiniz* diye seslendi.⁴⁰ Prens Philip'le birlikte Şeref Kıtası'nı denetleyen Cumhurbaşkanı Kenan Evren, daha sonra Kraliyet ailesine ait atlı saltanat arabasına binerek Buckingham Sarayı'na doğru yola çıktı.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile Kraliçe II. Elizabeth'i taşıyan araç Victoria İstasyonu'ndan ayrıldıktan sonra Parlamento Meydanı, Whitehall, Trafalgar Meydanı ve The Mall (Kırmızı Yol) güzergâhını takip ederek Buckingham Sarayı'na ulaştı. Yarım saat süren yolculuk boyunca yol kenarında toplanan Türkler, ellerinde Türk ve İngiliz bayraklarıyla protokol üyelerini selamladılar.⁴¹ Trafalgar Meydanı'nda toplanan Kıbrıslı Türkler de kafilenin geçişi sırasında *Evren Paşa çok yaşa* nidalarıyla ellerindeki kırmızı balonları

³⁷ "Kıyafet sorunu", *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, ss.1,12.

³⁸ İsmet Kaya Erdem, *Demokrasinin İlk 50 Yılı*, Doğan Kitap, İstanbul 2016, s.89.

³⁹ "Sıcak 'Hoş geldiniz'", *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, s.13.

⁴⁰ *A.g.m.*, s.13.

⁴¹ "Victoria Garı'nda sıcak tören", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

uçurdular.⁴² Sarayın önünde toplanan bir başka Türk grubu da *Nice To See You* ve *Yaşasın Türk-İngiliz Dostluğu* yazılı bez pankart açtı. Cumhurbaşkanı Evren, Buckingham Sarayı'nın girişinde kraliyet selamıyla karşılanırken, bu sırada her iki ülkenin marşları çalındı. Türk Halk Oyunları ekibinin de sahne aldığı törende Cumhurbaşkanı Kenan Evren de heyetkileri tek tek takdim etti.

Türk ve İngiliz heyetler, Buckingham Sarayı'ndaki törenin ardından saat 13.30'da sarayın *Bow Room* adlı salonunda öğle yemeğine geçtiler. Yemeğin ardından Kraliçe II. Elizabeth, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e kraliyetin en yüksek nişanı olan *Order of The Bath* (Yüksek Şövalyelik) Nişanı'nı takdim etti.⁴³ Bu arada Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'a *Order of St. Michael and St. George*, Londra Büyükelçisi Rahmi Gümrükçüoğlu'na da *Royal Victorian Order* nişanları takıldı.⁴⁴

Daha sonra Westminster Abbey Kilisesi'ne giden Evren, burada Rahip Michael Mayne tarafından karşılandı. Bu arada Meçhul Asker Anıtı'na da çelenk bıraktı. Saat 16.45'te Saint James Sarayı'na geçen Cumhurbaşkanı Kenan Evren, burada Westminster Belediye Başkanı Elizabeth Flach ve meclis üyeleri tarafından karşılandı.⁴⁵ Burada bir konuşma yaptıktan sonra Clarence House'da *Ana Kraliçe* olarak anılan ve II. Elizabeth'in annesi olan Elizabeth Bowes-Lyon'u ziyaret etti.

Akşam saat 20.00'da İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in onuruna Buckingham Sarayı'nda bir yemek düzenledi. Bayanların tuvalet, erkeklerin ise frak giymelerinin zorunlu olduğu organizasyona 160 seçkin davetli katılmıştı.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, yemekte davetlilere İngilizce olarak yaptığı konuşmada Türk-İngiliz ilişkileri ve Türkiye-Avrupa ilişkileri konularında diplomatik mesajlar vermişti. Konuşmasının başında Türk-İngiliz ilişkilerine değinen Evren, 19. Yüzyılda yaşamış olan R.R. Maddon'un Türkiye'yi İngiltere'nin *kadim, sadık ve tabii müttefiki* olarak tanımlamasını hatırlatmış ve *bu tanımlamanın bugün için de gerek Birleşik Krallık gerek Türkiye Cumhuriyeti bakımından aynı şekilde gerçek ve geçerli olduğunu belirtmekten büyük memnuniyet duymaktayım*⁴⁶ demişti.

Avrupa Topluluğu'na üyelik konusunda İngiltere'den dolayı olarak destek isteyen Evren şöyle söylemişti:

İçtenlikle inandığımız idealler ve izlediğimiz ekonomik ve sosyal politikaların amaçları, Türkiye'nin kaderini Batı Avrupa'nunkıyla birleştirmektedir. Bu itibarla Türkiye'nin

⁴² Edip Öymen, "Hava da törenden yanaydı", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.

⁴³ "Evren'e 'Bath' nişanı", *Milliyet*, 13 Temmuz 1988, s.1.

⁴⁴ *A.g.m.*, s.13.

⁴⁵ "Victoria Garı'nda sıcak tören", s.10.

⁴⁶ "Türkiye, Avrupa'da rolünü üstlenmeli", *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, s.13.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Avrupa bütünleşmesi içerisindeki yerini alması ve rolünü üstlenmesi kaçınılmaz bir husustur. Sahip bulunduğu büyük potansiyel ve dinamizmin Türkiye'sinin Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri arasındaki yerini almasına imkân vereceğine ve Türkiye'nin Avrupa topluluklarına katılmasının topluluğun refahına da katkıda bulunacağına inanmaktayız.⁴⁷

Kraliçe II. Elizabeth ise Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e hitaben şu ifadelerle karşılık vermişti:

Gerek sivil gelişme gerek savunma alanında İngiliz şirketleri Türkiye'de daha çok iş yapmaya hazırdır. Ekselansları, Cumhurbaşkanı Sunay'ın resmi ziyareti sırasında daha önceki resmi ziyaretin, yüz yıl önce Sultan Abdülaziz tarafından yapılmış olduğuna işaret etmiştim. Ziyaretin sonunda, o zamanki Dışişleri Bakanı Sayın Çağlayangil, Başbakanıma, bundan sonra yapılacak ziyarete kadar bir yüzyıl daha geçmemesini umduğunu söylemişti.⁴⁸

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyaretinin ilk günü bu yemeğin ardından yerel saatle 23.00'da (TSİ 01.00) BBC-2'de yayınlanan röportajıyla⁴⁹ sona ermişti.

4. Kenan Evren'in İngiltere'deki ikinci günü (13 Temmuz 1988)

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, ikinci gün programına İngiliz Uluslar Topluluğu üyesi ülkeler ile diğer ülkelerin Londra'daki büyükelçileriyle bir araya gelerek başladı.

Kraliyet ailesine ait saltanat arabasıyla Kraliyet Süvari Birliği eşliğinde Buckingham Sarayı'ndan ayrılan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindekiler saat 10.40'da Saint James's Sarayı'na ulaştı. Burada Diplomatik Kolordu Mareşali Sir John Richards tarafından karşılanan Evren, kırmızı halılarla kaplı ve Kraliçenin isminin baş harflerinin (E.R.) işlendiği tahtın bulunduğu *Throne Room* adlı odaya geçti. Bu programda Evren'e Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Rahmi Gümrükçüoğlu, İnal Batu, Nurver Nureş, Aydın Yeğen ve Ahmet Ermişoğlu da eşlik etmişti.⁵⁰

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki Türk heyetinin büyükelçileri ve diplomatik temsilcileriyle tanıştığı toplantıya Kıbrıs Rum Yönetimi Temsilcisi Tasas Panayides katılmamıştı.⁵¹ Panayides'in katılmaması beklenen bir durumdu. Çünkü Panayides, Evren'in İngiltere'ye geleceği sırada tatile çıkacağı gerekçesiyle Londra'dan ayrılmıştı. Kaldı

⁴⁷ *A.g.m.*, s.10; Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in konuşmasının tamamı için Bkz: *FCO*, 9/6196.

⁴⁸ *A.g.m.*, s.10; Kraliçe II. Elizabeth'in konuşmasının tamamı için Bkz: *FCO*, 9/6196.

⁴⁹ Cumhurbaşkanı Kenan Evren, bu röportajda Türkiye'nin AT'ye girme isteğini yinelemekte, bu hususta İngiltere'nin destek vereceğini umduğunu belirtmekte ve Kıbrıs'tan Türk askerlerinin çekilmesi talebine *Şu anda asker çekmek mümkün değil. Önce anlaşma olmalı* diyerek cevap vermektedir. Okay Gönensin, "Simgesellik ağır basıyor", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10; "Evren'den çifte mesaj", *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, s.13.

⁵⁰ "AET üyeliğimizi Kıbrıs'a bağlamayın", *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, s.13.

⁵¹ "AT için destek talebi", *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1988, s.8; "Evren'e Kıbrıs telkini", *Milliyet*, 14 Temmuz 1988, s.14.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

ki Evren'in de Panayides'i kabul etmeyeceği düşünülüyordu.⁵² Ancak Fransa ve Federal Almanya'nın temsil edilmemesi dikkat çekmişti. Arap ülkelerinin büyükelçilerinin yöresel kıyafetlerle, Afrika ülkelerinin büyükelçilerinin çıplak ayakla katıldıkları toplantıda Kenya, Bahama ve Tonga'nın yüksek komiserlerinin kadın olmaları dikkat çekici bir başka husustu.⁵³

Yaklaşık bir saat süren toplantıdan sonra Buckingham Sarayı'na giderek kıyafetlerini değiştiren heyet, *10 Downing Street* olarak bilinen Başbakanlık Konutu'na gittiler. Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile *Demir Lady* adıyla anılan İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher arasındaki görüşme yerel saatle 12.15'te başladı.⁵⁴ 40 dakika süren görüşmede NATO, terörizm, Kıbrıs ve AT üyeliği, Türkiye'de insan hakları, İran-İrak Savaşı, Ortadoğu konuları üzerinde duruldu.⁵⁵ Evren, Kıbrıs meselesi ile AT üyeliği arasında ilişki kurulmaması gerektiğine vurgu yapıyor, Thatcher ise bu söylemi olumlu karşılıyordu. Bu arada Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da aynı saatlerde İngiliz mevkidaşı Sir Geoffrey Howe'la program dışı 1,5 saat süren bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede ağırlıklı olarak Kıbrıs meselesi ve AT üyeliği konusu konuşulmuştu.⁵⁶

İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher, görüşmenin ardından Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in gelişi nedeniyle Başbakanlık Konutu'nda bir öğle yemeği tertip etmişti. Yemeğe ikilinin dışında Türk heyeti üyelerinden Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ve eşi Berna Yılmaz, Londra Büyükelçisi Rahmi Gümrükçüoğlu ve eşi Elçin Gümrükçüoğlu, Evren'in kızı Miray Göksu, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü İnal Batu, Nurver Nureş, Ahmet Ermişoğlu, Aydın Yeğen, Albay Yekta Numanoglu, tercümanlar Ali Tuygan ve Binnur Uğurlu da katılmıştı. Ayrıca İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Timothy Daunt ve Vikont Boyne de yemekte hazır bulunmuşlardı.⁵⁷

Saat 15.00'da Başbakanlık Konutu'ndan ayrılan heyet Buckingham Sarayı'na geri dönerken, Cumhurbaşkanı Evren burada *Londra'daki Türk Lobisi* olarak bilinen⁵⁸ İngiliz-Türk Parlamenterler Grubu üyeleri tarafından ziyaret edildi. İngiliz-Türk Parlamenterler Grubu Başkanı James Spicer, Michael Fallon, Roger Scott, Andrew Faulds, Charles Kennedy

⁵² İngiliz arşiv belgelerinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Güney Kıbrıs Rum Kesimi temsilcisi Panayides'in yanı sıra Kuzey Kore ve Güney Yemen temsilcilerini kabul etmeyeceği de belirtiliyordu. *FCO*, 9/6192.

⁵³ "AET üyeliğimizi Kıbrıs'a bağlamayın", s.13.

⁵⁴ *A.g.m.*, s.13.

⁵⁵ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.18; konuşulacak konular haftalar öncesinden planlanmıştı. *FCO*, 9/6196.

⁵⁶ "Evren'e Kıbrıs telkini", s.14.

⁵⁷ "AET üyeliğimizi Kıbrıs'a bağlamayın", s.13.

⁵⁸ "Evren'e Kıbrıs telkini", s.14.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

ve Sir Peter Blaker'in⁵⁹ katılımıyla gerçekleşen görüşmede karşılıklı ziyaretlerin önemi ve Türkiye'deki insan hakları konularında fikir alışverişinde bulunuldu.

Cumhurbaşkanı Evren, görüşmenin ardından kendisini ziyaret eden ekiple birlikte Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nde düzenlenen resepsiyona katılmak üzere saraydan ayrıldı. Bir buçuk saat süren resepsiyonda Londra'daki Türklerin önde gelen isimleriyle tanışan Cumhurbaşkanı Evren, saat 19.30'da, Londra Belediye Başkanı Sir Graviel Douglas Spratt'ın Guildhall'da⁶⁰ onuruna verdiği akşam yemeğine katıldı. Kraliyet ailesinden Prenses Alexandra ve eşi Angus Ogilvy'in de katıldığı⁶¹ yemekte konuşma yapan Cumhurbaşkanı Kenan Evren, AT'ye mesaj vererek şunları söyledi:

Türkiye, yeni bir Avrupa'nın yaratılmasında kendine düşen rolü yerine getirmeyi arzulamaktadır. Nitekim bu amaçla Avrupa Topluluğu'na tam üyelik müracaatında bulunmuştur... Türkiye'nin tam üyelik müracaatı milletimizin büyük çoğunluğu tarafından desteklenen bir devlet politikasının ve aynı zamanda Avrupa ile ilişkilerimizin gelişmesinin mantıki sonucudur. Hatırlanacağı üzere, Türkiye'nin Avrupa'daki mevcudiyetinin 600 yılı aşkın bir geçmişi mevcuttur. İlişkilerimizin mahiyeti ne olursa olsun bu yaşlı kıtanın bahtını ve bahtsızlığını yaşayarak kaderini bir arada tayin ettik. Bu kıtanın tarihinin, Türk boyutu dikkate alınmaksızın tespit edilebileceği ve yazılabileceği düşünülemez. Bu itibarla Türkiye'nin Avrupa toplulukları ile olan ilişkilerinin, bu tarihi muhteva içerisinde ve sadece geçmişimiz değil, aynı zamanda modern Türkiye'nin kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi hayatını etkilemiş bulunan müşterek yaşamımız çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.⁶²

Yemeğin ardından Buckingham Sarayı'na dönen Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyet, böylece ikinci günün programını tamamlamış oldu .

5. Kenan Evren'in İngiltere'deki üçüncü günü (14 Temmuz 1988)

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in üçüncü gün programı Cambridge Üniversitesi'ni ziyaretiyle başladı. Yerel saatle 9.30'da Buckingham Sarayı'nda ayrılan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki Türk heyeti, King's Cross İstasyonu'ndan Kraliyet trenine binerek Cambridge'e doğru yola çıktılar. Burada Cambridge Belediye Başkanı Lavena Hawes, Cambridge Bölgesi Polis Şefi Ian Kane, İngiliz Demiryolları Bölge Müdürü Stuart Davies tarafından karşılandı.⁶³

Saat 11.30 sularında Cambridge Üniversitesi'ne ulaşan Türkiye heyeti Üniversite Rektörü ve öğretim üyeleri tarafından karşılanırken, akademisyenlerin cüppe giymiş olmaları

⁵⁹ A.g.m., s.13.

⁶⁰ Londra Belediye Başkanı'nın ziyafet ve tören gibi resmi amaçlarla kullandığı bir yapı.

⁶¹ "AET üyeliğimizi Kıbrıs'a bağlamayın", s.13.

⁶² "AT için destek talebi", s.8.

⁶³ "Kraliçe'ye Evren yemeği", *Hürriyet*, 15 Temmuz 1988, s.15.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

dikkatlerden kaçmıyordu.⁶⁴ Üniversitenin Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nde incelemelerde bulunan Cumhurbaşkanı Kenan Evren, ardından üniversitenin kütüphanesine geçti. Evren, burada Osmanlı Dönemi'ne ait zengin el yazmalarının ve belgelerin bulunduğu kütüphanedeki eserler hakkında bilgi aldı ve *Kanuni Döneminde Osmanlı Ferman ve Kaynakları* konulu sergiyi gezdi.⁶⁵ Kütüphaneden çıkarken ziyaret defterini imzalayan Evren, daha sonra Corpus Christi College'e⁶⁶ yürüdü. Corpus Christi College'da da öğretim üyeleri tarafından karşılanan Cumhurbaşkanı Kenan Evren, beraberindeki heyetle birlikte rektörün verdiği yemeğe katıldı. Yemeğin ardından üniversitedeki incelemelerini Cambridge Bilim Parkı'nda özel sektöre ait *Napp* ve *Laser-Sean* laboratuvarlarını ziyaret ederek⁶⁷ sürdüren heyet, saat 16.00'da Cambridge'den ayrılarak Londra'ya döndü.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, İngiltere ziyaretinin son gününde Kraliçe II. Elizabeth ve eşi Edinburgh Dükü Prens Philip onuruna yemek verdi. Londra'da *Krallar Oteli* olarak bilinen Claridges Oteli'nde⁶⁸ seçkin davetlilerin katılımıyla gerçekleştirilen yemeğe ev sahipliği yapan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve kızı Miray Göksu, misafirlerini kapıda karşıladılar.

Kraliyet ailesinin tüm üyelerinin katıldığı şaşıla yemekle birlikte Cumhurbaşkanı Kenan Evren, İngiltere ziyaretinin finalini yapmış oldu.

6. Cumhurbaşkanı Kenan Evren dönüş yolunda (15 Temmuz 1988)

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyet, 15 Temmuz 1988 Cuma günü Türkiye'ye dönmek üzere yola koyuldular. Buckingham Sarayı'ndan Kraliçe II. Elizabeth ve eşi Edinburgh Dükü Prens Philip'in katılımıyla gerçekleştirilen törenle uğurlanan Türk heyeti, Londra'da Heathrow Havaalanı'na geçtiler. Buradaki uğurlama töreninde Kraliçe II. Elizabeth'i Lord Chamberlaine, İngiliz Hükümeti'niyse Sir Derek Dodson temsil etti. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 12 Temmuz 1988 tarihinde *2. Batı Seferi*,⁶⁹ Türk heyetini taşıyan uçağın saat 10.50'de Heathrow Havaalanı'ndan havalanmasıyla birlikte son buldu.⁷⁰

Dönüş yolunda kendisine eşlik eden gazetecilerle sohbet sırasında İngiltere ziyaretiyle ilgili değerlendirmelerde bulunan Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Kıbrıs ve AT konularına

⁶⁴ "Avrupa'nın parçasıyız", *Milliyet*, 15 Temmuz 1988, s.14.

⁶⁵ "Evren bugün dönüyor", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1988, s.8.

⁶⁶ Corpus Christi College, Cambridge Üniversitesi'ni oluşturan altı kolejden birisidir.

⁶⁷ "Evren bugün dönüyor", s.8.

⁶⁸ "Kraliçe'ye Evren yemeği", s.15.

⁶⁹ Cumhurbaşkanı Kenan Evren, İngiltere'den sonra Federal Almanya'yı ziyaret etmiş ve bu ziyaret Türkiye'deki gazetelerde *3. Batı Seferi* olarak adlandırılmıştı. "3. Batı Seferi", *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9. Bu nedenle İngiltere *2. Batı Seferi* olarak adlandırılmıştır.

⁷⁰ "Evren: Türkiye AT için 15 yıl bekleyemez", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1988, s.8; "Kraliçe'ye 'Sıcak' Veda", *Hürriyet*, 16 Temmuz 1988, s.15.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

ağırlık verdiği ziyaretten olumlu izlenimlerle döndüklerini belirterek *İngiltere'yle 400 yıllık ilişkilerimizin en iyi dönemini yaşıyoruz*⁷¹ demişti. Türkiye'nin AT üyeliği konusundaki girişimlerine değinen Evren, Avrupa kamuoyuna şu ifadelerle mesaj vermişti:

*Şayan-ı şükran olan taraf şudur ki parlamentoya dahil bütün partiler bu konuda aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Yani, Türkiye AT içindeki yerini almalıdır. Evet bir zaman geçecektir. Bunu biz de takdir ediyoruz. Ama, bu zaman fazla da uzun olmamalı. Zaman geçecektir diye, Türkiye'nin 15 sene de beklemeye tahammülü yoktur. Binaenaleyh, bu konuda İngiltere'nin bize yardımcı olmasını kendilerinden rica ettik. Aldığımız izlenim odur ki, İngiltere esasen Türkiye'nin AT'ye daimi üye olmasına karşı değil ve bu konuda bize destek vermeye de hazırdır, bundan tabii ki sevinç duyduk.*⁷²

Kıbrıs konusundaysa Evren'e göre meselenin tek çözüm yolu *bağlantısız ve federal cumhuriyet* kurulmasıydı. *Karşı taraf samimiyse mesele yok. Ama hem iki kesimlilik diyeceksiniz hem Rum tarafı gelecek toprak alacak, bu olmaz*⁷³ diyerek de Türkiye'nin Kıbrıs meselesine bakışını ortaya koymuştu. Türk askerlerinin Kıbrıs'tan çekilmesi söylemlerineyse *O kuvvet orada huzur, güven ve istikrar sağlamak için bulunuyor. İşgal kuvveti değildir. Barış kuvvetidir*⁷⁴ sözleriyle karşılık vermişti. Nihayetinde uçağın saat. 16.30'da (TSİ) Esenboğa Havaalanı'na inmesiyle gazetecilerle gerçekleştirilen sohbetin de sonuna gelmişti.

7. Ziyarete yönelik tepkiler

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti, tepkileri de beraberinde getirmişti. Tepki gösterenler İngiliz İşçi Partisi'nin sol kanadına mensup milletvekilleri, 12 Eylül Darbesi sonrası İngiltere'ye sığınan solcu Türk ve Kürt grupları ile İngiltere'de yaşayan Rumlardı. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ziyaretine karşı çıkan grupların niteliğinden de anlaşılacağı üzere ziyarete yönelik eleştirel söylemler iki ana ekseninde toplanıyordu. Bunlardan birincisi Türkiye'deki insan hakları ve siyasi mahkumlar, ikincisiyse Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tutumuydu.

Ziyaret sırasında protesto gösterilerinin olacağı bilinmekteydi. Fakat bunlar ülkede yaşayanların ifade özgürlüklerinin ve demokratik haklarının bir parçası olarak değerlendirilmekteydi. Nitekim Evren'in ziyaretine karşı çıkan 17 farklı gruba mensup⁷⁵ protestocular bir araya gelerek *Evren'in Gelişini Engelleme Komitesi* adıyla bir ekip

⁷¹ *A.g.m.*, s.15.

⁷² "Evren: Türkiye AT için 15 yıl bekleyemez", s.8.

⁷³ "Evren: Türkiye AT için 15 yıl bekleyemez", s.8.

⁷⁴ "Cumhurbaşkanı İngiltere'den döndü", *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9.

⁷⁵ Bu gruplar şunlardı: Anadolu Kültür Merkezi, ATIF, Dev-Sol, Dev-Yol, International, Halkevi, İngiltere Türk İlericiler Birliği, İngiltere Türk Öğrenci Federasyonu, PKK, Rızgari, Sol Birlik, Sosyalist İşçiler, TSC, Türkiye ve Kuzey Kürdistan Kurtuluş Örgütü Sempatizanları, Vatan Partisi, Türkiye Devrimci Komünist Partisi. *FKO*, 9/6196; "Londra'da Evren aleyhine gösteri", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1988, s.13.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

oluşturdular.⁷⁶ İngiliz İşçi Partisi Milletvekilleri Jeremy Corbyn, Tonny Benn, Bernie Grant,⁷⁷ Diane Abbott, Lord Tony Gifford ve İngiltere İşçi Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Norman Willis⁷⁸ gibi isimlerin başını çektiği protestocular, günler öncesinden ziyarete yönelik protesto gösterilerine başladılar. 2 Temmuz 1988 Cumartesi günü saat 14.00’da, Hyde Park’ta toplanan 500 kişilik eylemci grubu,⁷⁹ Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in İngiltere ziyaretinin iptal edilmesini istediler. *Katil Evren* sloganlarının atıldığı mitingde *No Evren, No Thatcher* pankartları da taşındı. Protestocular mitingin ardından Türkiye’nin Londra Büyükelçiliği ile İngiltere Başbakanlığına birer mektup bıraktılar.⁸⁰

Ziyaret günü yaklaştıkça Londra’da gerginlik de artmaktaydı. Öyle ki Londra’da Türklerin yoğun olarak ikamet ettikleri mahallelerde ziyareti destekleyenler ile karşı çıkanlar arasında zaman zaman kavgalar yaşanmaktaydı. Bu kavgalar da çoğunlukla her iki grup arasındaki afiş rekabetinden kaynaklanmaktaydı.⁸¹

Muhafiflerin protestolarına karşılık ziyareti desteklediklerini açıklayan İngiltere Kıbrıs Türk Dernekleri Konseyi Başkanı Faik Müftüzade, Kraliçe II. Elizabeth’e ziyaretten duydukları memnuniyeti dile getiren bir mektup göndermişti.⁸²

Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in İngiltere ziyaretine muhalefet eden gruplar, Evren’in Gelişini Engelleme Komitesi adı altında toplandıktan sonra protestolarını programa göre şekillendirmeye başlamışlardı. Bu durum, protestoların daha etkili olmasına yol açmıştı. Öyle ki ziyaretin ilk günü Victoria İstasyonu’nda yapacakları eylemi de ikinci gün 10 Downing Street’de yapacakları eylemi de son gün Cambridge’de yapacakları eylemi de programlamışlardı. Kaldı ki protestoların üç boyunca süreceği net bir şekilde basın mensupları tarafından dile getirilmekteydi.

Aşırı sol eğilimli Sosyal İşçi Partisi (Socialist Workers Party) Londra’nın muhtelif noktalarına büyük duvar ilanları asmış, yine aşırı sol eğilimli Türkler ise Newington Green semtinde camlarına Evren’in gelişini konu edinen posterler asan Türklerin işyerlerine kırmızı boya atmışlardı.⁸³

İnsan hakları ve siyasi mahkûmlar hususundaki eleştirilerin başını İngiliz İşçi Partisi Milletvekili Jeremy Corbyn çekmekteydi. Avam Kamarası’na ziyaretin iptali için önerge vererek protestosunu meclise taşıyan Corbyn, Cumhurbaşkanı Kenan Evren’den söz ederken

⁷⁶ “Londra’da Evren’e protesto”, *Hürriyet*, 3 Temmuz 1988, s.12.

⁷⁷ “Evren aleyhinde gösteri”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1988, s.11.

⁷⁸ “Evren için yoğun hazırlık”, s.10.

⁷⁹ *FCO*, 9/6195.

⁸⁰ “Londra’da Evren’e protesto”, s.12.

⁸¹ “Evren için yoğun hazırlık”, s.10.

⁸² *A.g.m.*, s.10.

⁸³ “Evren’e Kraliçe’nin sarayı”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.12; “Londra Evren’e hazırlanıyor”, s.17.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

elleri kana bulanmış ifadesini kullanmış, ziyareti engellemek için her türlü çabayı sarf edeceklerini açıklamıştı.⁸⁴ Ne var ki Corbyn'in bu önergesi Avam Kamarası Başkanı tarafından reddedilmişti. Ama muhalif milletvekillerinin tutumlarından taviz verme niyetleri yoktu. Nitekim Max Madden *Evren, İngiltere'ye davet edilmemeliydi. O burada iken kırmızı halı serilmemeliydi* diyerek muhalefetini sürdürmüştü.⁸⁵

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e insan hakları ve siyasi mahkûmlar konusundaki eleştirilere Uluslararası Basın Enstitüsü, Uluslararası Af Örgütü⁸⁶ ve PEN (Uluslararası Yazarlar Birliği)⁸⁷ gibi kurumlar da dâhil olmuşlardı. Özellikle İngiliz basını Türkiye'de sayıları 15-20 bini bulan siyasi mahkûmun işkence gördüğüne dair iddialar gündeme getirirken, merkezi Londra'da bulunan Uluslararası Af Örgütü ise Türkiye'deki siyasi mahkûmların serbest bırakılması çağrısında bulunmuştu.⁸⁸ Merkezi Cenevre'de bulunan Uluslararası Çocukları Koruma Teşkilatı da cezaevlerindeki çocuk mahkûmlar konusunda rapor yayınlayacağını açıklamıştı.⁸⁹

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e yönelik bir diğer muhalif grup da Kıbrıslı Rumlardı. Hatta Evren'in ziyaretine karşı ilk tepki de Rumlardan gelmişti. İngiltere'de bulunan Kıbrıs Dernekleri Federasyonu, ülkedeki Kıbrıs Rumlarını Evren'e yönelik protestolara destek vermeye teşvik etmişti. Üstelik günler öncesinden Kıbrıslı Rumların *İşgali sona erdirin ve Evren, ellerini Kıbrıs'tan çek* parolasıyla 13 Temmuz Çarşamba günü bir saatlik iş bırakma eylemi yapacaklarını da açıklamıştı.⁹⁰

Evren'in İngiltere ziyaretine yönelik protesto mitinglerinin ikincisi de Rumlar tarafından, 10 Temmuz Pazar günü Hyde Park'ta gerçekleştirilmişti. 1000'i aşkın Rum'un katıldığı mitingde Türkiye ve Cumhurbaşkanı Evren aleyhine slogan atılmıştı. Ziyaret nedeniyle İngiliz Hükümeti'ni eleştiren ve Türklerin Kıbrıs'ta işgalci olduğunu öne süren Rumlar daha sonra Türk Büyükelçiliği binasına yöneldilerse de İngiliz polisi tarafından engellenmişlerdi.⁹¹

⁸⁴ "Evren için afiş savaşı", ss.1,14.

⁸⁵ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.10.

⁸⁶ "İngiltere ile resmi ilişkilerin sağlam dönemi", *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1988, s.12.

⁸⁷ Dünyanın çeşitli yerlerinde 84 şubesi olan ve 888 üyesi bulunan PEN'e mensup 41 yazar, 13 Temmuz sabahı Türk Büyükelçiliği önünde eylem yaptıktan sonra Evren'e hitaben yazılmış bir mektubu elçilik görevlilerine teslim etmek istemişlerdi. *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, ss.21-22.

⁸⁸ *A.g.e.*, s. 11.

⁸⁹ *A.g.e.*, s.15.

⁹⁰ *A.g.e.*, s. 2.

⁹¹ "Rumların protesto yürüyüşü", *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, s.12; "Evren'e saniyeli protokol", s.6; Bu protesto yürüyüşü esnasında Rumlar tarafından her yıl rutin bir şekilde gerçekleştirilen etkinliklerdendi. Fakat bu defa Evren'in ziyaretine tesadüf etmişti. *FCO*, 9/6196.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ziyaretini önlemeye yönelik protestolar sonuç vermemişti. Ancak protestolar beklendiği üzere program çerçevesinde devam etmişti. Evren'e yönelik ilk protesto eylemi Victoria İstasyonu'ndaki karşılama töreni sırasında gerçekleştirilmiş, Meçhul Asker Anıtı'na çelenk koyulması esnasında da devam etmişti.⁹²

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e yönelik protestolar, ikinci gün İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'le yapacağı görüşme için geldiği 10 Downing Street'de de sürmüştü.⁹³ Ancak İngiliz polisinin geniş güvenlik önlemlerini aşamamışlardı.

Ziyaretin son gününde Cambridge'e giden Evren'e burada da protestolarla karşılaşmıştı.⁹⁴ Türkiyeli İlericiler Birliği'nin öncülük ettiği protestocu grup, Evren'in resminin bulunduğu tişörtü ve afişi yaktıktan sonra şehir merkezine giderek Türkiye'de insan haklarının ihlal edildiğine yönelik bildirimler dağıtmışlardı.⁹⁵

8. Ziyarete yönelik izlenimler ve yorumlar

Kenan Evren'in İngiltere'ye yönelik ziyareti gerek Türk basını gerekse uluslararası basın tarafından yakından takip edilmişti. Zira Evren'in İngiltere ziyaretinin uluslararası niteliği haiz önemi mevcuttu.

Bazı basın yayın organlarında Türkiye'nin stratejik konumu ön plana çıkarılıyor ve İngiliz şirketleri için cazip bir pazar haline geldiği belirtilmekteydi.⁹⁶ Nitekim The Independent gazetesinden Jonh Bulloch, ziyaretin ikinci günü (13 Temmuz 1988) İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in onuruna verdiği öğle yemeğine Ticaret Bakanlığı'na bağlı üst düzey yetkililerin katıldığına dikkat çekmekteydi.⁹⁷

Daily Telegraph gazetesine göreyse Evren'in ziyaretinin başlıca konusu Kıbrıs olacaktı.⁹⁸ Bu konu, aynı zamanda AT üyeliğiyle de yakından ilintiydi. Kaldı ki gerek ulusal basında gerekse uluslararası basında hâkim olan kanı, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyaretinin temelinde Türkiye'nin AT üyeliği çabasının olduğuydu.⁹⁹ Beklendiği üzere Türkiye AT'ye üyeliği konusu, Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından her fırsatta dile getirilmişti. Ayrıca bazı basın yayın organlarına göre Evren'in Batı Avrupa'daki ilk ziyaretini İngiltere'ye yapması tesadüf değildi. Zira İngiltere'nin Türkiye'ye AT üyeliği yolunda en

⁹² "Democracy taken root in Turkey, says Evren", *The Courier and Advertiser*, 13 July 1988, s.7.

⁹³ "Sevgi-Slogan savaşı", *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, s.13.

⁹⁴ "Big protest for Turkish President", *Cambridge Evening News*, 14 July 1988, s.1; "Evren bugün dönüyor", s.8.

⁹⁵ "Evren bugün dönüyor", s.8; "Kraliçe'ye Evren yemeği", s.15.

⁹⁶ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.13.

⁹⁷ *A.g.e.*, s.30.

⁹⁸ "Ziyaret önemli bir dönemeç", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.

⁹⁹ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.11; "Baba şefkatli lider", *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, s.13.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

olumlu yaklaşan ülke olduğuna inanılmaktaydı.¹⁰⁰ Evren'in İngiltere'ye giderken gazetecilerle yaptığı görüşmede *İngiltere, AT'de etkilidir* demesi de bu inancı ortaya koymaktaydı.¹⁰¹ Uluslararası basında Türkiye'ye AT üyeliği yolunda destek verilmesine yönelik en net ifade The Economist dergisinden gelmişti. Dergi, Avrupa'nın Türkiye'ye yardımcı olacak girişimlerde bulunması gerektiğini söylemişti.¹⁰²

Destek haberlerine paralel olarak Türkiye'nin AT üyeliğine karşı tutum sergileyen haberler de yayınlanmaktaydı. Bazı AT üyesi ülkelerin Türkiye'yi topluluk içinde istemediklerine dair değerlendirmeler gazetelerde sıkça rastlanmaktaydı.¹⁰³ Bununla birlikte Türkiye aleyhine yorumlar da yer almaktaydı. The Independent gazetesinde Türkiye'nin coğrafi açıdan Asya ya da Ortadoğulu, etnik olarak Orta Asyalı olduğu vurgulanmaktaydı. Kültürel açıdan ise İslam unsurlarıyla uyumlu olduğuna dikkat çekilmekteydi. Hatta *Türkiye, Avrupalı bir ulus değildir* denilerek, Türkiye'nin AT üyeliğine karşı çıkılmaktaydı.¹⁰⁴ The Courier and Advertiser gazetesindeyse Türkiye'nin 53 milyonu bulan nüfusunun sadece yedi milyonunun Avrupa'da yaşıyor olmasının Avrupalı sayılması için yeterli olmayacağı belirtilmekte, bu nedenle de Türkiye'nin üyeliğinin AT için bir çelişki olacağı ifade edilmekteydi.¹⁰⁵

Türk diplomatlar, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyaretini AT üyeliği yolunda olumlu bulsalar¹⁰⁶ da İngilizler bu konuda temkinli bir yaklaşım sergilemişlerdi. Cumhurbaşkanı Kenan Evren de Başbakan Mesut Yılmaz da ikili temaslarda Türkiye'nin AT üyeliği konusunda net bir tutum takınmışlardı. Ancak İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth de Başbakan Margaret Thatcher da Dışişleri Bakanı Sir Geoffrey Howe da diplomatik açıdan kendilerini bağlayacak cevaplar vermemişlerdi.¹⁰⁷ Zaten İngiltere'nin Türkiye için doğrudan doğruya destek vermeyeceği tahmin edilmekteydi.¹⁰⁸

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti sırasında Kraliçe II. Elizabeth, Başbakan Margaret Thatcher, Westminster Belediye Başkanı Elizabeth Flach ve Cambridge Belediye Başkanı Cavena Hawes'le temasta bulunmuştu. Kadınların İngiltere siyasetindeki gücünü gösteren bu tablo, Türk heyetini etkileyen en önemli izlenimlerden birisi olmuştu.¹⁰⁹

¹⁰⁰ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, ss.29-30.

¹⁰¹ "Victoria Garı'nda sıcak tören", s.10.

¹⁰² "Saray'da Evren heyecanı", s.19.

¹⁰³ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.22,

¹⁰⁴ *A.g.e.*, s.33.

¹⁰⁵ "Time to Talk Turkey", *The Courier and Advertiser*, 13 July 1988, s.8.

¹⁰⁶ "3 sıcak gün", *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9.

¹⁰⁷ Oktay Ekşi, "Son değerlendirme", *Hürriyet*, 16 Temmuz 1988, s.3. *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.19.

¹⁰⁸ "Ziyaret önemli bir dönemeç", s.10.

¹⁰⁹ Oktay Ekşi, "Ve iki küçük hikaye", *Hürriyet*, 15 Temmuz 1988, s.3.

9. 21 yıl önce, 21 yıl sonra: İki ziyaret arasındaki benzerlikler ve farklılıklar

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere'ye yönelik ziyareti, 21 yıl önce dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyaretinin devamı niteliğindedir. Öyle ki her iki ziyaret arasında bariz benzerlikler söz konusuydu. Ziyaretlerin ikisinde de İngilizler Türkiye'ye yönelik ticari ve siyasi ilgilerini ön plana çıkarırlarken, Türkler AT'ye katılma isteklerini dile getirerek somut siyasal amaçlarını vurgulamışlardı.¹¹⁰

1967 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere'ye gerçekleştirdiği diplomatik ziyaretin amaçları; iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, Kıbrıs, Türkiye'nin Avrupa'daki birliklere yönelik diplomatik yaklaşımları, Ortadoğu, NATO ve Türkiye'nin demokratikleşme süreci gibi konularda temasta bulunmak ve İngilizler açısından Avrupa'nın doğu kanadında önemi giderek artan bir müttefik olarak Türkiye'ye olan ilgisini göstermek iken,¹¹¹ 1988 yılında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere'ye ziyaretinin amaçları da hemen hemen aynıydı. Bu durum aslında 1967 yılında gerçekleştirilen temasın beklenen ölçüde olumlu sonuç vermediğine işaret etmekteydi.

Her iki ziyarette de hazırlık çalışmaları sırasındaki hassasiyet dikkat çekmekteydi. 1967 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyaretini konu edinen afişlerin bir benzeri 1988 yılında Evren için de yapılmıştı. 1967 yılında İngiltere'yi ziyaret eden Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve beraberindekiler Victoria İstasyonu'nda Kraliçe II. Elizabeth tarafından resmi törenle karşılanmışlar ve Buckingham Sarayı'na fayton alayıyla geçmişlerdi.¹¹² 1988 yılındaysa dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren aynı muameleye tanıklık etmişti. Hatta Victoria İstasyonu'ndan Buckingham Sarayı'na giden güzergahtaki süslemeler ve karşılama törenindeki uygulamalar da aynıydı.¹¹³ Bu benzerliklerse İngilizlerin protokol alanındaki geleneklerini ortaya koymaktaydı. Yine her iki Cumhurbaşkanı'nın Buckingham Sarayı'nda kalması da program çerçevesinde Londra Belediye Başkanı'nın misafir Cumhurbaşkanları onuruna yemek organizasyonu düzenlemesi de diplomatik geleneklerin bir parçasıydı.¹¹⁴ İngiliz diplomatik geleneklerindeki ihtişam da Türk heyetleri üzerinde büyük etki yaratmıştı.¹¹⁵

1967 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere'deki temaslarında İngiltere Başbakan Harold Wilson etkin bir role sahipti. 21 yıl sonra Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ziyareti sırasında Wilson'un koltuğunda Margaret Thatcher oturmaktaydı. Cumhurbaşkanı

¹¹⁰ Gönensin, *a.g.m.*, s.10.

¹¹¹ Yeşilbursa, *a.g.m.*, ss. 305-306.

¹¹² *A.g.m.*, s.306.

¹¹³ Erdem, *a.g.e.*, s.89.

¹¹⁴ *A.g.e.*, s.89.

¹¹⁵ Yeşilbursa, *a.g.m.*, ss. 314-315; Okay Gönensin, "İhtişam ve ustalık", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1988, ss.1,8.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Cevdet Sunay'a temasları sırasında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Roger Allen eşlik ederken, 21 yıl sonra Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e eşlik eden Büyükelçi Timothy Daunt idi.

Bu arada 1967 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın elinden hediye olarak özel dokunmuş Hereke halısı alan Kraliçe II. Elizabeth, 21 yıl sonra benzer bir hediyeyi bu defa Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in elinden alıyordu.¹¹⁶

Her iki ziyaret arasında farklılıklar da söz konusuydu. Örneğin 1967 yılında Cevdet Sunay'ın ziyareti sırasında Ortadoğu konusunda gündem Arap-İsrail Savaşı'ydı. 1988 yılındaysa Ortadoğu gündemini İran-İrak Savaşı konuşulmaktaydı.

Sunay ve Evren'in ziyaretleri arasında iki bariz fark daha dikkat çekmekteydi. Birincisi; Cevdet Sunay'ın İngiltere ziyareti dört yıl sonra karşılık bulurken,¹¹⁷ Kenan Evren'in ziyaretinin (hem de Kraliçe'yi Türkiye'ye davet etmiş olmasına rağmen) karşılıksız kalmış olmasıydı. Bunun farklılığın altında yatan nedeni her iki Cumhurbaşkanı'nın ziyaretlerini gerçekleştirdikleri tarihlerdeki görev süreleriyle açıklamak mümkündür.¹¹⁸

İkinci bariz fark ise Sunay'ın ziyaretindeki sükûnete karşılık, Evren'in ziyaretinin yoğun protesto eylemlerine sahne olmasıydı. Bu da Sunay'ın ziyaretinin 12 Mart 1971'deki *Soft Darbe*'den önce, Evren'ininkinin ise 12 Eylül 1980'deki *Askeri Darbe*'den sonra gerçekleşmiş olmasından ileri gelmekteydi. Zira Evren, 12 Eylül Darbesi'ne öncülük eden Genelkurmay Başkanı'ydı.

Sonuç

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 12-15 Temmuz 1988 tarihlerinde gerçekleştirdiği İngiltere ziyareti, Sultan Abdülaziz (1867) ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın (1967) ziyaretlerinin ardından bir Türk Devlet Başkanı tarafından gerçekleştirilen üçüncü ziyaretti.

Bu ziyaret; öncesi, esnası ve sonrasıyla önemli göstergelere sahipti. Hazırlıklarına aylar öncesinden başlanan ziyaretin gerçekleştirildiği dönem dünya konjonktürü açısından dikkate değerdi. Zira bu dönemde Kıbrıs konusunun yeniden ön plana çıkmış, İran-İrak Savaşı nedeniyle tüm dünyanın ilgisi Ortadoğu'ya yönelmiş ve Türkiye'nin AT üyeliğine yönelik girişimleri hız kazanmıştı. Üstelik aynı dönemde İngiliz iş çevrelerinin Türkiye'deki ekonomik faaliyetleri de hatırı sayılır ölçüde artmıştı. Dolayısıyla tüm bu gelişmeler, ziyaretin ana gündeminde belirleyici bir rol oynamıştı. Ziyaretin gündemini etkileyen bu dışsal

¹¹⁶ Öymen, *a.g.m.*, s.10.

¹¹⁷ İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth, 18-25 Ekim 1971 tarihlerinde Türkiye'ye iade-i ziyarette bulunmuştu.

¹¹⁸ Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere ziyareti sırasında görev süresinin bitimine 6 yıl vardı. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti sırasında görev süresinin bitimine 15 ay kalmıştı.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

faktörlerin dışında 12 Eylül Darbesi ve buna bağlı olarak yaşanan gelişmelerden kaynaklı içsel faktör de mevcuttu.

İngilizlerin ziyaretin hazırlık safhasındaki titizliği, bu ziyaretin İngilizler açısından önem arz ettiğini göstermekteydi. Ancak İngilizler, Türkiye'yi uygun bir pazar olarak görmelerinden ötürü ağırlıklı olarak ticari ilişkileri artırmak ve Kıbrıs konusunu da kendi menfaatlerine uygun olacak şekilde çözüme kavuşturmak eğilimindeydiler. Cumhurbaşkanı Kenan Evren ise AT'ye üyelik konusunda güçlü bir destek sağlamayı ve Kıbrıs'ta Türkleri bağımsızlaştıracak bir çözüme ulaşmayı amaçlamaktaydı.

Üç gün süren ziyaretin ilk günü karşılama, kilise ziyareti, çelenk koyma ve yemek gibi temaslara geçmişti. Türkiye'nin AT üyeliğine destek sağlamak, siyasi ve ticari ilişkileri güçlendirmek, Kıbrıs konusunu çözüme kavuşturmak gibi asıl amaca yönelik temaslara ziyaretin ikinci günü gerçekleştirilmişti. Ziyaretin son günü ise Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyetin Cambridge Üniversitesi'ni ziyaretiyle başlamış, Evren'in ev sahipliğinde Kraliyet ailesi onuruna verilen yemekle son bulmuştu. Kısacası ilk gün *sembolik temaslara*, ikinci gün *asıl amaca yönelik temaslara*, üçüncü gün ise yine *sembolik temaslara* ön plana çıkmıştı.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ziyareti, İngiltere'de yoğun tepkilere neden olmuştu. Ziyaretten birkaç gün önce başlayan tepkiler, ziyaret sırasında da aralıksız devam etmişti. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 12 Eylül 1980 Darbesi'ne öncülük etmesi, darbenin ardından uygulanan anti-demokratik uygulamalar ve cezaevlerinde insan haklarının ihlal edildiğine yönelik iddialar bu tepkilerin temel sebebinin temel teşkil etmekteydi. Özellikle insan hakları ihlallerine yönelik iddialar, zaman zaman diplomatik temaslarda da gündeme gelmişti. Ziyareti engellemek için oluşturulan komitede Türkiye'den kaçarak İngiltere'ye sığınmış olan grupların çoğunlukta olmaları da bu nedenleydi. Ayrıca Kıbrıslı Rumlar ve Türkiye'deki siyasi gelişmelere tepki gösteren İngiliz siyasetçiler de ziyarete karşı çıkanlar arasında yer alıyorlardı.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti gerek İngiliz geleneklerine dayanan törenler gerek takip edilen güzergâhlar gerek ele alınan konular bakımından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyaretiyle (1967) büyük ölçüde benzerlikler taşımaktaydı. Bu durum, özellikle ele alınan konular açısından 21 yıllık zaman zarfında AT üyeliği, Kıbrıs ve Ortadoğu'daki gelişmeler konusunda istenilen ölçüde yol alınmadığını göstermekteydi.

Sunay ile Evren'in ziyaretleri karşılaştırıldığında benzerlikler kadar farklılıklar da göze çarpmaktaydı. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyaretine dört yıl sonra Türkiye ziyaretiyle karşılık veren Kraliçe II. Elizabeth'in, 21 yıl sonra Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından gerçekleştirilen ziyareti karşılıksız bırakması, iki ziyaret arasındaki en önemli farklardan birisiydi. Bu durumu her iki Cumhurbaşkanı'nın görev süreleriyle ilişkilendirerek, İngiliz

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

menfaatleri üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim Kraliçe II. Elizabeth 2008 yılında Türkiye'yi tekrar ziyaret edecekti. Ancak Kraliçe'yi Türkiye'ye davet eden de karşılayan da 2007 yılında göreve gelmiş olan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül olacaktı.

Sonuç olarak Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ziyaretinde ele alınan konular istenilen sonucu vermeyecekti. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti Türk-İngiliz ilişkilerinde yalnızca sembolik bir öneme sahip kalacaktı.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Birleşik Krallık Devlet Arşivi (UK National Archive)

Kitaplar

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 16. Baskı, Ankara 2017.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, 24. Baskı, İstanbul 2018.

Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988), Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 1988.

ERDEM, İsmet Kaya, *Demokrasinin İlk 50 Yılı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2016.

HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.

Makaleler

"3 sıcak gün", *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9.

"3. Batı Seferi", *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9.

"ABD-Sovyet İşbirliği Protokolü imzalandı", *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.4.

"AET üyeliğimizi Kıbrıs'a bağlamayın", *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, ss.1,13.

"AT için destek talebi", *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1988, ss.1,8.

"Avrupa'nın parçasıyız", *Milliyet*, 15 Temmuz 1988, s.14.

"Avrupa'ya büyük adım", *Hürriyet*, 12 Temmuz 1988, ss.1,13.

"Baba şefkatli lider", *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, s.13.

"Big protest for Turkish President", *Cambridge Evening News*, 14 July 1988, s.1.

BURİAN, Orhan, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1-2, (1951), ss.1-41.

"Cumhurbaşkanı İngiltere'den döndü", *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9.

"Dakika dakika Evren protokolü", *Hürriyet*, 12 Temmuz 1988, s.13.

"Democracy taken root in Turkey, says Evren", *The Courier and Advertiser*, 13 July 1988, s.7.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

“Dünya barışa, adım adım”, *Hürriyet*, 28 Temmuz 1988, s.8.

EKŞİ, Oktay, “Son değerlendirme”, *Hürriyet*, 16 Temmuz 1988, s.3.

EKŞİ, Oktay, “Ve iki küçük hikaye”, *Hürriyet*, 15 Temmuz 1988, s.3.

ERDEM, Gökhan, “12 Eylül Darbesi’nin Türkiye’nin Avrupa ile İlişkilerine etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi’yle İlişkiler”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.14, S.1, 2015, ss.29-64.

“Evren aleyhinde gösteri”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1988, s.11.

“Evren bugün dönüyor”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1988, ss.1,8.

“Evren için afiş savaşı”, *Hürriyet*, 10 Temmuz 1988, ss.1,14.

“Evren için yoğun hazırlık”, *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1988, s.10.

“Evren: Türkiye AT için 15 yıl bekleyemez”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1988, s.8.

“Evren’den çifte mesaj”, *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, s.13.

“Evren’e 1500 polis”, *Milliyet*, 10 Temmuz 1988, ss. 3,10.

“Evren’e ‘Bath’ nişanı”, *Milliyet*, 13 Temmuz 1988, ss.1,13.

“Evren’e Kıbrıs telkini”, *Milliyet*, 14 Temmuz 1988, s.14.

“Evren’e Kraliçe’nin sarayı”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.12.

“Evren’e saniyeli protokol”, *Milliyet*, 11 Temmuz 1988, s.6.

“Evren’e ‘titiz’ protokol”, *Hürriyet*, 8 Temmuz 1988, ss.1,15.

“Evren’in yatak odası”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

GÖNENSİN, Okay, “İhtişam ve ustalık”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1988, ss.1,8.

GÖNENSİN, Okay, “Simgesellik ağır basıyor”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.

“İki Kore arasında, ilk adım”, *Hürriyet*, 28 Temmuz 1988, s.8.

“İngiltere ile resmi ilişkilerin sağlam dönemi”, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1988, s.12.

“Kıyafet sorunu”, *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, ss.1,12.

“Kraliçe ve Evren, burada kahve içecek”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

“Kraliçe’ye Evren yemeği”, *Hürriyet*, 15 Temmuz 1988, ss.1,15.

“Kraliçe’ye ‘Sıcak’ Veda”, *Hürriyet*, 16 Temmuz 1988, ss.1,15.

“Londra bayrak çekti”, *Milliyet*, 12 Temmuz 1988, s.8.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

“Londra Evren’e hazır”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.1.

“Londra Evren’e hazırlanıyor”, *Hürriyet*, 7 Temmuz 1988, ss.1,17.

“Londra’da Evren aleyhine gösteri”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1988 s.13.

“Londra’da Evren’e protesto”, *Hürriyet*, 3 Temmuz 1988, s.12.

ÖYMEN, Edip, “Hava da törenden yanaydı”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.

“Rumların protesto yürüyüşü”, *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, s.12.

“Sarayda bir Türk”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

“Sarayda Evren heyecanı”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, ss.19, 20.

“Sevgi-Slogan savaşı”, *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, s.13.

“Sıcak ‘Hoş geldiniz’”, *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, ss.1,13.

“Time to Talk Turkey”, *The Courier and Advertiser*, 13 July 1988, s.8.

“Türk ordusu darbeci değil”, *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, ss.1,12.

“Türkiye, Avrupa’da rolünü üstlenmeli”, *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, ss.1,13.

ULUDAĞ, Mekki, “The First Visit of a British Monarch to Turkey: Edward VIII”, *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Vol.4, No.1, (January 2023), ss.55-75.

“Victoria Garı’nda sıcak tören”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, ss.1,10.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, “State Visit of President Cevdet Sunay to Britain (1-8 November 1967)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.58, (Bahar 2016), ss.303-316.

“Ziyaret önemli bir dönemeç”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.

ZEKİ KUNERALP'İN LONDRA BÜYÜKELÇİSİ OLARAK İMZALADIĞI ANTLAŞMALAR

Burcu KAYA¹

Özet

Bu makalede Zeki Kuneralp'in başarılarla dolu diplomasi kariyerinde ilki 1964-1966 ikincisi ise 1969-1972 yıllarında Londra'da Büyükelçi olarak bulunduğu sıralarda Türkiye adına imzalamış olduğu antlaşmalar konu edinilmiştir. Zeki Bey, ilk Londra Büyükelçiliğine 11 Ocak 1964'de çıkarılan bir kararname ile atanmıştır. İlk Londra Büyükelçiliği sırasında 1965'de Üçüncü Kalay Antlaşmasını imzalamıştır. 1966'da Uganda, Gambiya, Malta ile Vize Muafiyeti Anlaşmasını imzalamıştır. Zeki Bey'in ilk Londra Büyükelçiliği 10 Haziran 1966'da sona ermiş yerine Ümit Haluk Bayülken atanmıştır. Bayülken'in üç yıl süren Londra Büyükelçiliğinden sonra yerine tekrar Zeki Kuneralp atanmıştır. Atandığı yıl Mairitus ile Vize Muafiyeti Anlaşması imzalamıştır. 1970'de Jamaika ile Vize Muafiyeti Anlaşması ayrıca Dördüncü Kalay Antlaşmalarını Türkiye adına imzalamıştır. 1971'de Fiji ile Vize Bağışıklığı Anlaşmasını imzalamıştır. 1972'de "Biyolojik ve Zehirli Silahların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşmeyi" Londra Büyükelçisi olarak Türkiye adına imzalamıştır.

Bu çalışmanın üzerinde durduğu konu sadece Zeki Bey'in Londra Büyükelçisi olarak imzaladığı antlaşmalar değildir. Makale bahsi geçen ülke ile Türkiye'nin geçmişteki ilişkileri üzerinde de durulmaktadır. Tabi bu ilişkiler erişim sağlayabildiğimiz belgeler ışığında anlatılmıştır. Makalede ağırlıklı olarak Cumhuriyet ve Türk Dışişlerinin arşivi kullanılmıştır. Arşiv belgelerinin yanı sıra bu dönem üzerine doğrudan ve dolaylı bir şekilde yazılmış kitaplar, makaleler ve tezler kullanılarak anlatılmak istenen mesele dile getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zeki Kuneralp, Diplomat, Büyükelçi, Londra Büyükelçiliği, Üçüncü Kalay Antlaşması, Uganda, Gambiya, Malta, Mairitus, Jamaika, Dördüncü Kalay Antlaşması, Fiji, Biyolojik ve Zehirli Silahların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme

AGREEMENTS SIGNED BY ZEKİ KUNERALP AS AMBASSADOR TO LONDON

Abstract

In this article, the agreements signed by Zeki Kuneralp on behalf of Turkey during his successful diplomatic career, the first in 1964-1966 and the second in 1969-1972, while he was in London as Ambassador. He was appointed. During the first London Embassy, he signed the Third Tin Treaty in 1965. He signed the Visa Exemption Agreement with Uganda, Gambia and Malta in 1966. Zeki Bey's first London Embassy ended on 10 June 1966, and Ümit Haluk Bayülken was appointed to replace him. Bayülken' Zeki Kuneralp was appointed in his place again after three years in the London Embassy. The year he was appointed, he signed a Visa Exemption Agreement with Mairitus. In 1970, he signed the Visa Exemption Agreement with Jamaika and the Fourth Tin Treaties on behalf of Turkey. In 1971 he signed the Visa Immunity Agreement with Fiji, signed the "Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Biological and Toxic Weapons and Their Disposal" on behalf of Turkey as the London Ambassador.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6467-2744>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

The subject of this study is not only the agreements signed by Zeki Bey as the London Ambassador. The article also focuses on Turkey's relations with the mentioned country in the past. Of course, these relations are explained in the light of the documents we can access. The archives of the Republic and Turkish Foreign Affairs are mainly used in the article. In addition to archival documents, books, articles and theses written directly and indirectly on this period have been used to express the issue to be explained.

Key Words: Zeki Kuneralp, Diplomat, Ambassador, London Embassy, Third Tin Treaty, Uganda, Gambia, Malta, Mauritius, Jamaica, Fourth Tin Treaty, Fiji, Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Biological and Toxic Weapons and Their Destruction

Giriş

Zeki Bey, 5 Ekim 1914'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Damat Ferit Hükümetlerinde Maarif ve Dâhiliye Nazırlığı yapmış olan Ali Kemal'dir. Ali Kemal'in ilk eşi Winifred Brun adında bir İngiliz'di. Brun ile olan evliliğinden iki çocuğu olmuştur.² Ali Kemal'in Brun ile olan evliliği 1909'da sona ermiş daha sonra Tophane Müşiri Zeki Bey'in kızıyla evlenmiştir. Bu evlilikten Zeki adını verdikleri oğulları dünyaya gelmiştir.³ Kuneralp'in anılarından öğrendiğimiz kadarıyla Zeki Bey babası Ali Kemal'in ölümüne kadar rahat bir çocukluk geçirmiştir.⁴ Ayrıca annesi Sabiha Hanım'ı babasından daha çok sevdiğini de ifade etmiştir.⁵

Ali Kemal'in 6 Kasım 1922'de İzmit'te linç edilmesinin ardından ailesinin yurtdışına çıkarılması kararı alınmıştır. Sabiha Hanım bu karardan sonra oğlu Zeki ile birlikte Ocak 1923'de Garmisch'e kız kardeşinin yanına gitmiş burada oğlu Zeki'nin Almanca öğrenmesini sağlamıştır. 1923'ün son aylarında Napoli'de yaşayan bir diğer kız kardeşinin yanına gitmişlerdir. İtalya'da yaşamak Zeki Bey'e Latince öğrenme fırsatını vermiş ayrıca öğrendiği diller ileride Dışişleri Bakanlığına girmesinde oldukça etkili olmuştur.⁶

Zeki Bey ve ailesi 1924'ün ilkbaharında İsviçre'ye gelmişlerdir. Bu tarihten 1938'e kadar Bern'de ikamet etmişlerdir. Zeki Bey, ortaöğrenimini Realschule des Staedisches Gymnasium Bern'de 1925-1933 yılları arasında tamamlamıştır. 5 Mayıs 1938'de Bern Üniversitesi Hukuk bölümünden mezun olmuş ayrıca lisansüstü eğitimini de tamamlamıştır. Eğitimlerini bitirdikten sonra 1939'un ilkbaharında askerliğini yapmak için Türkiye'ye gelmiştir. Askerliğini Denizli'de yaptığı sırada tesadüfen Dışişleri Bakanlığının memurluk sınavını görmüş Ağustos 1940'da Ankara'da yapılan sınava girmiştir. Sınavdan başarılı olmuş fakat önüne bir engel çıkarılmıştır. Zeki Bey'in babası Ali Kemal Milli Mücadele

²Bülent Çukurova, Büyük Taarruz Günlerinde Ali Kemal ve Siyasi Görüşleri, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1999,S: 23, C: 6 s. 357.

³Ali Kemal, *Ömrüm*, İsis Yayıncılık, İlk Baskı, 1985, Yayına Haz. Zeki Kuneralp, İstanbul, s. 180.

⁴Berksan Gülsoy, "Zeki Kuneralp'in Diplomatik Görevleri (1941-1979)", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2022, S-45,C-22,s.915.

⁵Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İkinci Baskı, İstanbul, 1981, s.17.

⁶Berksan Gülsoy, a.g.m, s.916.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

aleyhtarıydı. Ankara'yı ve Mustafa Kemal Paşa'yı doğrudan hedef alan söylemlerde ve eylemlerde bulunmuştur. Dışişleri Bakanlığı bu sebeplerden dolayı ikilemde kalmıştır. Zeki Bey'in memurluğu meselesi devrin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gitmiş İnönü de konuyla ilgili olarak "Babası kötü diye başarılı bir gencin önüne engel koymak doğru değildir" demiş ve Kuneralp'in belgelerinin altına imzasını atmıştır.

Kuneralp, 3 Mart 1943'de çıkarılan bir kararname ile Bükreş Elçiliği Katipliğine atanmıştır.⁷ Bükreş'teki görevi 1947'ye kadar sürmüştür. 1947'den 1949'a kadar Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğinde Fuat Carım'ın Özel Kalem Müdürlüğünü yapmıştır. 1949-1952 yılları arasında Prag'daki Türk Elçiliğinde çalışmıştır. 1952'de NATO'da Türkiye'yi temsil etmeye başlamıştır. 9 Mart 1954'de çıkarılan bir karar ile yedinci dereceden altıncı dereceye yükseltilmiştir.⁸ 19 Şubat 1955'de Kuzey Atlantik Antlaşması Türkiye Daimi Delegeliğinde Ortaelçilik Müsteşarı iken dördüncü dereceye yükseltilmiştir.⁹ 3 Mayıs 1957'de Dışişlerinde dördüncü derecede memur iken üçüncü dereceye yükselmiş ve Katibi Umumi Siyasi İşler Muavinliğine getirilmiştir.¹⁰ Zeki Bey, DP iktidarının 1958'de aldığı bir karar ile Bağdat Paktının Türkiye'yi ilgilendiren kısımlarıyla ilgili İngiltere ile görüşmesi için görevlendirilmiştir.¹¹ Zeki Bey'in Siyasi Muavinlik dönemi anlarından öğrendiğimiz kadarıyla bilhassa Bağdat Paktı meseleleriyle geçmiştir.

Zeki Bey, 29 Ağustos 1958'de Katibi Umumi Siyasi İşler Muavini iken ikinci dereceye yükseltilerek Katibi Umumi Birinci Muavinliğine getirilmiştir.¹² Kuneralp, Muavinliğini yürüttüğü sırada İhsan Aksoy ile birlikte Atina'ya gönderilmiştir. İki ülke arasındaki sorunları tetkik edip raporlar hazırlamışlardır.¹³ Dışişlerinin çalışan Muavini Kuneralp 8 Nisan 1960'da CENTO üyesi devletlerin üzerinde mutabakata vardığı "Milli Temsilciler ve Milletlerarası Personelin Statüleri Hakkındaki Sözleşme"yi Türkiye adına imzalamıştır.¹⁴ 27 Mayıs İhtilalinden sonra Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine Büyükelçi unvanı ile tayin

⁷BCA ,T.C Hariciye Vekaleti Sicil ve Memurin D.U.M ,17887,Yer Bilgisi : 159-5-5,03/03/1943

⁸CCA, T.C Dışişleri Vekaleti, Karar: 26678, Yer Bilgisi: 243-7-4,09/03/1954

⁹BCA ,T.C Hariciye Vekaleti ,Yer Bilgisi : 249-6-10,19/02/1955

¹⁰BCA ,T.C Hariciye Vekaleti, Karar : 29759, Yer Bilgisi : 265-17-16,03/05/1957

¹¹CCA,T.C Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi,Karar Sayısı : 4/10413, Yer Bilgisi : 149-30-14, 07/06/1958

¹²CCA,Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti,10004/Sicil ,Karar : 30750, Yer Bilgisi : 272-27-5 29/08/1958

¹³CCA,T.C Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi ,Karar Sayısı : 4/11790, Yer Bilgisi : 152-32-15, 22/06/1959

¹⁴CCA, T.C Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Karar Sayısı : 4/12880, Yer Bilgisi : 154-86-12, Dosya Ek: 105, 08/04/1960

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

edilmiştir.¹⁵ Zeki Bey'in görevlerindeki yükselişi elbette tesadüf değildir. Kunalalp, başarının çalmakla doğru orantılı olduğunu gösteren diplomatlarımızdan biridir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki en önemli sorunlardan biri olan Kıbrıs meselesi sebebiyle iki ülkenin Başbakanları ve Dışişleri Bakanları 5 Şubat 1959'da başlayan müzakereler 11 Şubat 1959'da Zürih Antlaşması ile sona ermiştir. Bu antlaşma Kıbrıs'ın temel yapısını oluşturmuş ayrıca Kıbrıs'ta yaşayan Türk ve Rumların siyasal yapı içerisindeki haklarını ve haklarını kullanma yöntemini belirlemiştir.¹⁶ Bu antlaşmadan sonra 17 Şubat 1959'da yine Kıbrıs meselesi hakkında Londra Konferansı toplanmış ve bu konferansa Türkiye, İngiltere, Kıbrıs Türklerini temsilen Fazıl Küçük ve Rum Piskoposu Makarios de Averoff kendi tarafını temsilen katılmıştır.¹⁷

İngiliz Dışişleri Bakanı Lloyd, Zürih'te yapılan Türk-Yunan Antlaşmasını kabul ettiklerini ifade etmiş fakat dört temel şart ileri sürmüştür. Bu şartlara göre İngiltere'nin Kıbrıs'taki stratejik gereksinimleri sağlanmalı, Kıbrıs'ta bulunan Türk ve Yunanlar arasında barış sağlanmalı, Yunan-Türk dostluğu kurulmalı son olarak da Kıbrıs'ta yaşayan vatandaşlar kendi kurumlarını kurma hakkına sahip olmalıdırlar.¹⁷ Şubat 1959'da Adnan Menderes ve Türk heyetini taşıyan uçağın Londra'da düşmesi sebebiyle konferans yarıda bırakılmıştır. Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen 19 Şubat 1959'da Londra Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Kıbrıs Cumhuriyetinin 16 Ağustos 1960'da kurulması sağlanmıştır. Görüşmeler, antlaşmalar kaynaklı kazan Kıbrıs'taki ortamı tamamen sakinleştirememiş Türk hükümeti bundan dolayı 1960'ın son gününde aldığı bir karar ile Dışişleri Bakanlığında Umumi Katip Siyasi Muavini olan Zeki Kunalalp'i Kıbrıs görüşmelerinin Başbakanlar seviyesinde süren ikinci kısmına katılması için görevlendirmiştir.¹⁸

Kunalalp, 16 Ağustos 1960'da Bern Büyükelçiliğine tayin edilmiştir.¹⁹ Bern Büyükelçisi iken 22 Nisan 1961'de çıkarılan bir kararname ile Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 24 Nisan 1961'de Strasburg'da düzenlediği toplantıda Türkiye'yi temsil etmiştir.²⁰ Cenevre'de 27-30 Ekim 1961'de Bakanlar seviyesinde yapılan GATT Akit Taraflar toplantılarında Türkiye'yi temsil etmiştir.²¹ Bern'de Büyükelçi olarak bulunduğu zamanlar kendine bir başka

¹⁵BCA, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti , Karar : 3 ,Yer Bilgisi : 283-16-3,30/05/1960

¹⁶Zübeyde Hacıbekiroğlu, Kıbrıs Sorunu ve Tarafların Tutumları, T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul , 1995 ,s.9-10.

¹⁷Kaan Cem Geniş , “Londra –Zürich Antlaşmalarına Giden Süreç”, *Belgi*, 2021,S-21 ,s.244.

¹⁸BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi ,Layihaya Sayısı : 5/696,Yer Bilgisi : 158-35-11, Dosya Ek : 105, 31/12/1960

¹⁹BCA, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı , Karar No : 57 ,Yer Bilgisi : 283-18-14,16/08/1960

²⁰CCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi ,Karar Sayısı : 5/1109, Yer Bilgisi : 159-20-17, Dosya Ek : 105, 22/04/1961

²¹BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Karar Sayısı :6/5 , Yer Bilgisi : 163-61-5, Dosya Ek : 70, 28/11/1961

önemli görev daha verilmiştir. Avrupa Konseyi Sağlık Ekspertleri Komitesinin hazırladığı “Klimatik ve Sair Özel Tedavi Kaynaklarının Avrupa Konseyi Üyeleri Arasında Müşterek İstifadeye Arzolanması Hususunda Anlaşma Tasarısı” ve “Üye Ülkeler Arasında Kan Gruplarının Tayinine Yarayan Test Serumlarının Mübadelesi Hakkında Anlaşma Tasarılarını” 6 Temmuz 1962’de Türkiye adına imzalamıştır.²² Dönemin Başbakanı İnönü 14 Aralık 1962’de Üye Ülkeler Arasında Kan Gruplarının Tayinine Yarayan Test Serumlarının Mübadelesi Hakkındaki Anlaşmayı TBMM’ye sunarak Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu ve Dışişleri Komisyonlarının onayını istemiştir. Her iki komisyonda olumlu rapor vermiştir.²³

Zeki Kunalp’ın İlk Londra Büyükelçiliği

TBMM, 23 Nisan 1920’de açıldıktan sonra 30 Nisan’da Avrupa Devletleri Dışişleri Bakanlarına yazı göndermiş ve yeni Türk Devletinin kurulduğunu bildirmiştir.²⁴ Bu bildirimden sonra SSCB, Azerbaycan ve Afganistan Ankara’da Elçilik açmıştır. Yine bu yıllarda Batılı Devletlerin Türkiye’ye göndereceği elçilerin statüsü hakkında sorunlar yaşanmıştır. En büyük sorun Batılı devletlerin Türkiye’ye Büyükelçi değil Ortaelçi gönderme inadı olmuştur.²⁵ Batılı devletler yeni Türk Devletinin başkenti İstanbul olursa Büyükelçi Ankara olursa Ortaelçi göndereceklerini söyleyip Ankara’yı zor duruma düşürmeye çalışmışlardır. Ankara bu konuda oldukça etkili bir taktik uygulayarak kendisine gönderilen elçilerin statüsü neyse aynı statüde elçi göndermeye karar vermiştir.²⁶ Özellikle İngiltere, Türkiye’ye göndereceği elçinin statüsü hakkında bir süre daha inat etmiş hatta onur meselesi yapmışsa da daha sonra Büyükelçisini Türkiye’ye göndermiştir.²⁷

İngiltere’nin Türkiye’deki ilk diplomatik temsilcisi Sir Horace Rumbold’dur. 17 Kasım 1920’de İstanbul’daki Yüksek Komiserliğe atanmıştır.²⁸ Lord Curzon ile yazışmaları oldukça önemlidir.²⁹ 22 Ocak 1924’de görevinden alınmış yerine Charles Lindsay atanmıştır. Lindsay,

²²CCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi ,Karar Sayısı :6/682,Yer Bilgisi : 165-30-5 ,Dosya Ek : 105,06/07/1962

²³Millet Meclisi, S.Sayısı:161,Dönem:1,Toplantı:2,14/12/1962.Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu 11/01/1963’de , Dışişleri Komisyonu 29/04/1963’de onay raporu vermişlerdir.

²⁴Mükerrem K.Su-Kamil Su , *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1979,s.76.

²⁵Hüner Tuncer, *Atatürk Döneminde Türk Dış Politikası*, Sia Kitap, İstanbul, 2013,s.173.

²⁶Suzan Özdemir,“*Türk-İngiliz İlişkileri(1923-1938)*”,T.C İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993,s.21.

²⁷Suzan Özdemir, a.g.t.s.22.

²⁸Salahi R.Sonyel, “İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’un Türk Ulusal Akımına Karşı Tutumu (1920-1923)”, *Belleten*, 1994, S: 221 ,C: 58, s.159.

²⁹Rumbold , 1921’de Curzon’a gönderdiği bir yazıda Ankara’da ciddi anlamda tartışmalar yaşandığını , Bakanlar Kurulunun görev ve yetkisini belirten kanun teklifinin görüşmeleri sırasında Mustafa Kemal Paşa’ya muhalif olanlar arasında önceki Anayasaya ve Padişaha yönelmeler olduğunu gördüğünü ifade etmiş ayrıca Milli Mücadelenin Rauf (Orbay) Bey’in nedensiz bir şekilde hükümetten çekildiğini Savunma Bakanı Refet(Bele)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

12 Şubat 1924’de Türkiye’ye gelip görevine başlamıştır.³⁰ Türkiye’nin Londra’daki ilk diplomatik temsilcisi ise Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey’dir. Kemal Bey’in Londra’daki Büyükelçiliği çok uzun sürmemiş 1924’ün sonlarına doğru görevi sona ermiştir.

Atatürk, 1934’ün başlarından itibaren Avrupa’daki endişe verici gelişmeleri yakından takip etmiş ve İngiltere ile yakınlaşmayı ciddi anlamda kafasına koymuştur. Bunun için ilk olarak Ankara’daki İngiliz Elçisi Sir Percy Loraine ile yakınlık kurmuş Türkiye’nin İngiltere ile yakınlaşmak istediğini kendisine bildirmiştir. Ali Fethi Bey’in 1934’de Londra’ya Büyükelçi olarak atanması İngiltere ile gerçek anlamda yakınlaşmak istediğinin en somut örneği olmuştur.³¹ Başbakan İnönü’nün 12 Mayıs 1937’de Londra’da İngiliz Kralının Taç Giyme Törenine katılması İngiliz kamuoyunda memnuniyetle karşılanmıştır.³² S. M. George’un İngiltere’de yapılan taç giyme töreni İstanbul ve Ankara’da da törenle kutlanmıştır.³³ Diğer taraftan İngiliz Kral VIII. Edward’ın 12 Kasım 1938’de Atatürk’ün vefatı dolayısıyla Ankara’daki İngiltere Büyükelçisi Sir Percy Loraine aracılığıyla Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’na gönderdiği taziye mesajı Türkiye-İngiltere ilişkilerinde oldukça önemli bir yer edinmiştir.³⁴

1924-1964 yılları arasında Londra’da on dört Türk diplomatı görev yapmıştır. Kunalalp, Londra’ya atanan on beşinci Türk Büyükelçisidir. İnönü Hükümetinin Ocak 1964’de çıkardığı kararname ile Londra Büyükelçiliğine atanmıştır.11 Ocak 1964 tarihli kararnamede şunlar yazmaktadır:“6081 sayılı kanun gereğince Bern Büyükelçiliğini tedvire memur Zeki Kunalalp’in birinci dereceye terfian, Londra Büyükelçiliğine atanması; Dışişleri Bakanlığının 9/1/1964 tarihli ve 100004-10-9 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 11/1/1964 tarihinde kararlaştırılmıştır.”³⁵ Zeki Bey, Kemal Kavur’dan Londra Büyükelçiliğini devralmış ve çalışmalarına başlamıştır.³⁶

Kunalalp, Londra Büyükelçisi iken Üçüncü Kalay Antlaşmasını imzalamıştır. İlk Kalay Antlaşmasını Londra Büyük Elçimiz Hüseyin Ragıp Baydur 28 Haziran 1954’de Londra’da

Bey’in de sağlık sebepleri sunarak aynı şeyi yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca Ankara’daki mali durumun hiç güven vermediğini de eklemiştir. Hikmet Bayur, “T.B.M.M Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk’in 1922 Mart’ında Yaptığı Avrupa Gezisi İle İlgili Anılar”, *Bellekten*, 1976, S: 160, C: 40 , s.621.

³⁰Hakan Kaya, *Türkiye-İngiltere İlişkileri (1929-1939)*, T.C İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019 ,s.31.

³¹Figen Atabey, “Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri(1936-1939)”, *History Studies*, 2015, Cilt: 7, Sayı : 1, s.26-27.

³²Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt 1, Beşinci Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.124.

³³Cumhuriyet, 13 Mayıs 1937

³⁴Hikmet Özdemir, *Atatürk ve İngiltere*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s.231.

³⁵BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Karar Sayısı: 6/2570, Yer Bilgisi :175-2-14, 11/01/1964

³⁶T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Karar Sayısı : 6/2569, Yer Bilgisi: 175-2-13, Dosya Ek: 1, 11/01/1964

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

imzalamıştır. Peki, Ragıp Bey'in imzaladığı Kalay Antlaşmasının imzalanma amacı nedir? İlk Kalay Antlaşmasının dört temel gayesi vardır. Bu amaçları şöyle sıralamamız mümkündür;

- Kalaya yönelik arz-talep dengesizliğini kontrol altına alıp işsizlik sorununu azaltmak ve istihdamı artırmak
- Kalay fiyatının fazla yükselmesini engellemek ve kalayın arz-talep dengesini uzun vadede sağlayarak fiyatını uygun seviyesinde tutmak
- Kalayın piyasalarda makul fiyatlarda bulunmasını sağlamak
- Kalay yataklarını lüzumsuz yere kullanmaktan kaçınıp daha ekonomik bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır.

Hüseyin Ragıp Bey'in imzaladığı ilk Kalay Antlaşmasının geçerlilik süresi beş yıl olarak belirlenmiştir.³⁷ Zeki Bey'in imzaladığı Üçüncü Kalay Antlaşması" arşiv belgelerinden öğrendiğimiz kadarıyla İkinci Kalay Antlaşmasının yerine geçmek üzere imzalanmış bir antlaşmadır.³⁸

1 Mart 1960'da Türkiye ile İngiltere arasında Vize Muafiyeti Antlaşması yapılmıştır. 16 Ocak 1963'de çıkarılan kararname ile İngiltere ile yapılmış olan Vize Muafiyeti Anlaşması hükümlerinin 5682 sayılı kanun gereğince Uganda'ya da uygulanılmasına karar verilmiştir. Zeki Bey'in Londra'daki ilk Büyükelçiliği sırasında Türkiye ile İngiltere arasında yapılan Vize Muafiyeti Anlaşmasına 1965'de Uganda'nın da dahil edilmesine karar verilmiştir. Uganda'nın dahil edildiği anlaşma 9 Aralık 1965'de Zeki Kuneralp tarafından imzalanmıştır.³⁹Zeki Bey'in imzaladığı anlaşma 13 Mayıs 1966'da onaylanmıştır. Kuneralp'in imzaladığı antlaşmadan üç yıl sonra Uganda ile resmi diplomatik ilişkilerimiz başlamıştır.

Zeki Bey'in Londra Büyükelçiliği döneminde anlaşma imzaladığı devletlerden biri de Batı Afrika ülkesi olan Gambiya'dır. Bu ülke 1960-1965 yılları arasında İngiltere hegemonyasında özerk bir dönem yaşamıştır.4 Ekim 1963'de özerk sömürge haline getirilmiştir.18 Şubat 1965'de İngiliz hakimiyetinden kurtularak bağımsızlığını ilan etmiş aynı yıl içinde Birleşmiş Milletlere ve Afrika Birliği Teşkilatı'na üye olmuştur. Gambiya'nın Türkiye ile ilişkileri bağımsızlığını kazandığı 1965 yılı içinde başlamıştır. Gambiya ile

³⁷Resmi Gazete,26/12/1955

³⁸BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Sayı :6/5339 ,Yer Bilgisi :189-60-11,07/10/1965. İkinci Kalay Antlaşması,29 Eylül 1960'da Londra'da imzalanmıştır.O yıl Türkiye'de ihtilal yaşandığından dolayı devlet mekanizmasının işleyişi büyük ölçüde durmuş bu yüzden İkinci Kalay Antlaşmasını imzalamak üzere Londra'ya temsilci gönderilememiştir.Türkiye,23 Temmuz 1964'de onay belgesini Birleşik Krallığa göndermiştir.İkinci Kalay Antlaşmasının Resmi Gazetede yayımlanma tarihi 23/09/1964'dür.

³⁹BCA,T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Sayı : 6/5650,Yer Bilgisi : 191-76-2, Dosya Ek : 50, 09/12/1965

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

yakınlık kurma hususunda ilk adımı Türkiye atmıştır. Demirel Hükümeti 1965'in sonunda aldığı bir karar ile Gambiya ile Vize Muafiyet Anlaşmasının yapılmasına karar vermiştir. Bu anlaşmanın görüşmeleri mektup teatisi şeklinde gerçekleşmiştir. Londra Büyükelçimiz Zeki Kuneralp anlaşmaya Türkiye adına imzasını atmıştır.⁴⁰

Zeki Bey'in ilk Londra Büyükelçiliği döneminde Türkiye adına Vize Muafiyeti Anlaşması imzaladığı ülkelerden biri olan Malta, Orta Akdeniz'de Sicilya'nın güneyinde bulunan adalar ülkesidir. Osmanlı Devleti döneminde 18 Mayıs-11 Eylül 1565'de Turgut Reis tarafından kuşatılmış fakat alınamamıştır. Bu kuşatmanın kazananı Hospitalye Şövalyeleri olarak bilinen Malta Şövalyeleri olmuştur. Malta, Birleşik Krallık için adeta kilit bir noktaydı. Ayrıca İngilizler için Doğu'ya açılan bir kapı vazifesini görmüştür. Bu sebeplerden dolayı uzun yıllar İngiliz hakimiyetinde kalmıştır.

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra İngilizler Ocak 1919'da kara listeler hazırlanmaya başlamıştır. Bu listeler Türklere yönelik listelerdir. Ekseriyeti üst düzey bürokrat, siyasetçi, asker ve gazeteci olan kişiler önce Bekirağa Bölüğünde tutulmuş daha sonra Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Tutuklamalar ve sürgüne göndermeler 1919'da başlamıştır.⁴¹ Sürgün hayatı yaklaşık iki yıl sürmüş 23 Ekim 1921'de İngilizlerle yapılan anlaşma sonucunda Ankara'daki İngiliz tutuklulara karşı Malta'da sürgünde bulunan Türkler istenmiştir. 1 Kasım 1921'de İnebolu Limanında esir değiş tokuşu yapılmış Mustafa Kemal Paşa Malta'dan gelen Türklere hoş geldiniz telgrafı göndermiştir.

Malta, İtalya'nın İkinci Dünya Savaşına girmesiyle kendini iki ateşin arasında bulmuştur. İki ateşin arasında kalmasının en önemli sebebi stratejik konumudur. Bu ada savaşın ilk başlarında Almanya için pek önemli değildi. Fakat ilerleyen zamanlarda Rommel ve Afrika birliklerinin bölgeye sevk edilmesi meselesi ve Libya'da bulunan İtalyanların kurtarılması gibi sebeplerden dolayı Almanlar için önemi artmıştır.⁴² Almanya ve İtalya'nın saldırıları Malta'yı ciddi anlamda etkilemiş fakat İkinci Dünya Savaşının ağır koşullarına uzunca bir müddet dayanabilmiş bunun karşılığında İngiltere tarafından George Haçı'na layık görülmüştür. Ödül 15 Nisan 1942'de verilmiştir.⁴³

Malta, 21 Eylül 1964'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra 1965'de Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur. Malta'nın Türkiye ile olan ilişkileri ise oldukça sınırlı kalmış diplomatik ilişkiler ise uzun yıllar sonra kurulabilmiştir. Zeki Kuneralp'in

⁴⁰BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Sayı : 6/5742 ,Yer Bilgisi : 191-80-14,Dosya Ek : 50, 20/12/1965

⁴¹Mehmet Akif Bal, "İşgalcilerin Milli Mücadeleyi Kadrosuz Bırakma Çabaları :Malta Sürgünleri (1919-1921)", *Türk Dünyası Araştırmaları*,2022, S: 261, C: 132, s.335.

⁴²Selma Göktürk Çetinkaya, "İkinci Dünya Savaşı'nda Malta'da Müttefik-Mihver Mücadeleleri ve Halk Üzerindeki Etkileri", *VAKANÜVİS*, 2019, Sayı:1, s.168-169.

⁴³Selma G. Çetinkaya, a.g.m, s. 185.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Londra Büyükelçisi olduğu dönemde 19 Mart 1966'da çıkarılan bir kararname ile Malta ile Vize Muafiyeti Anlaşması yapılmasına karar verilmiştir. Anlaşmanın görüşmeleri mektup teatisi yoluyla yapılmış ve daha sonra imzalanmıştır. İmzalanan anlaşma ile vize zorunluluğu kalkmıştır.⁴⁴ Bu antlaşmadan bir yıl sonra Suat Hayri Ürgüplü hükümeti döneminde Malta ile diplomatik ilişkiler başlamış ve resmîyet kazanmıştır.

Zeki Bey'in 1964'de başlayan ilk Londra Büyükelçiliği 10 Haziran 1966 tarihli kararname ile sona ermiş yerine Ümit Haluk Bayülken atanmıştır.⁴⁵

İkinci Londra Büyükelçiliği

Zeki Bey'in Londra Büyükelçisi sıfatıyla anlaşma imzaladığı ülkelerden biri de Mairitus'dur. Doğu Afrika ülkesi olan Mairitus ile Türkiye arasındaki ilişkiler Osmanlı Devleti dönemine kadar uzanmaktadır. Bu ülke, uzun yıllar İngiliz hakimiyetinde yaşamış ülkedir. 12 Mart 1968'de İngiliz hakimiyetinden kurtulmuş ve bağımsızlığını ilan etmiştir. Mairitus Öğrenci Birliği, Başbakan Süleyman Demirel'e gönderdiği 6 Nisan 1968 tarihli mektubunda İstanbul'daki öğrenci ayaklanmaları sırasında tutuklanmış olan on bir öğrencinin serbest bırakılmasını Demirel'den rica etmişlerdir.⁴⁶ 1968 tarihli bir başka belgeden öğrendiğimiz kadarıyla Mairitus Müslümanları Başbakan Süleyman Demirel'e mektup göndermiş ve Ramazan Bayramını kutlamıştır. Bütün bu gelişmeler Mairitus-Türkiye arasındaki ilişkilerde kayıtlara geçen önemli olaylardan olmuştur.

Mairitus Müslümanlarından biri olan Abdolla Gaungoo, 29 Temmuz 1968 tarihli mektubunu Süleyman Demirel'e göndermiş İngiltere de hasta bakıcı olarak çalıştığını eğer kendisine fırsat verilirse Türkiye'yi tercih edebileceğini ifade etmiştir.⁴⁷ Güzel gelişen olumlu ilişkilerden sonra Mairitus ile Vize Muafiyeti Anlaşmasının yapılmasına karar verilmiştir. Bu anlaşmanın görüşmeleri mektup teatisi şeklinde olmuş anlaşmayı Zeki Kunalalp imzalamıştır. Bu antlaşmadan sonra Mairitus ile resmî ilişkiler başlamıştır.⁴⁸

Kunalalp'in Vize Muafiyeti Anlaşması imzaladığı ada ülkelerinden biri de Jamaika olmuştur. Jamaika, coğrafi açıdan ise Karayipler'de bulunan Latin Amerika ülkesidir. Bu

⁴⁴BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, Sayı : 6/6172 ,Yer Bilgisi : 194-21-8 ,Dosya Ek : 50,19/03/1966 .Malta'nın İstanbul Başkonsolosluğu 14 Nisan 2009'da ,Büyükelçiliği ise 14 Aralık 2017'de açılmıştır.

⁴⁵BCA,T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi ,Sayı : 6/6546,Yer Bilgisi : 196-40-2,Dosya Ek : 1 , 10/06/1966.Zeki Bey ,Türkiye'ye geldikten sonra 1966'dan 1969' a kadar Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği yapmıştır.

⁴⁶CCA, Mairitus Union Of Students (MUS),24 'ISLET GEOFFROY STREEET, FORT LOUIS, 06/04/1968

⁴⁷CCA, 146,CLAIRFONDS ROAD,VACOAS, A4 MAIRITUS ,29/07/1968

⁴⁸BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi ,Sayı :6/12748,Yer Bilgisi : 242-80-14,Dosya Ek : 50-18 , 29/11/1969

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

ülkenin bir kısmı İkinci Dünya Savaşı yıllarında ABD'ye kiralanmıştır.1944'de koloni statüsü kaldırılmış daha sonra ada genelinde bağımsızlık süreci başlamıştır.7 Ağustos 1962'de bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Fakat Jamaika toprakları halen daha Büyük Britanya'nın bir parçasıdır.

Latin Amerika ülkesi olan Jamaika'nın Türkiye ile olan ilişkileri ise oldukça sınırlı kalmıştır. Esasına bakılırsa Türkiye'nin Jamaika ile olan ilişkileri pek çok açıdan yenidir. Etkili dış politikanın olmaması, coğrafi uzaklık, kültürel engeller vs. gibi sebepler ilişkilerin uzunca müddet kurulamamasına sebep olmuştur.⁴⁹ Bir başka önemli sebep ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan uluslararası konjonktürdür. Çünkü SSCB yayılcılığı Türkiye için büyük tehlike olarak addedilmiş bundan dolayı Jamaika ile diplomatik ilişkiler uzun yıllar sonra kurabilmiştir.⁵⁰

Zeki Kuneralp'in Londra Büyükelçisi olduğu dönemde Jamaika ile ilk temas sağlanılmıştır. 4 Mayıs 1970'de Jamaika Yüksek Komiserliği ile Londra Büyükelçimiz Zeki Kuneralp arasında nota teatisi şeklinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Jamaika Yüksek Komiseri Sir Laurence Lindo Londra Büyükelçimiz Zeki Kuneralp'e Türkiye ile Jamaika arasındaki vize meselesi hakkında şu isteklerde bulunmuştur:

“Ekselans

- Pasaportu olan muteber Jamaika vatandaşlarının Türkiye giriş ve çıkışlarında vize zorunluluğu aranmayacaktır.
- Aynı şekilde Jamaika pasaportu olan muteber Türk vatandaşları Jamaika'ya giriş ve çıkışlarında vize zorunluluğu aranmayacaktır.
- Yukarıdaki her iki madde süresi doksan günü aşmayan ziyaretler için geçerli olacaktır.(Doksan günü aşması durumunda vize zorunluluğu getirilecektir.)
- Yukarıda belirtilen kurallar sadece Jamaika ve Türkiye için geçerlidir.
- Türkiye herhangi bir Jamaikalı vatandaşı Jamaika da Türkiyeli herhangi bir vatandaşı ülkesine almak istemiyorsa bu karara saygı duyulacaktır.
- Jamaika ve Türk Hükümetleri güvenliğini, halk sağlığını tehdit edecek durumlarda karşılıklı seyahatleri geçici olarak rafa kaldırabilir. Böyle bir karar diplomatik yollarla karşı tarafa bildirilmelidir.⁵¹

⁴⁹Ezgi Kurtcu, *Türkiye'nin Latin Amerika'daki Kamu Diplomasisi Faaliyetleri ve Yumuşak Güç Unsuru*, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Latin Amerika Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021, s.54.

⁵⁰Nilüfer Narlı- Burak Küntay, *Latin Amerika'yı Anlamak*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.45.

⁵¹Jamaika Yüksek Komiserliği, Sayı : C100/07, Londra ,04/05/1970

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Zeki Kunalalp, 4 Mayıs günü kendisine gelen mektuba aynı gün yanıt vererek kendisine gönderilen isteklerin Türkiye tarafından kabul edildiğini bildirmiştir.⁵² 29 Mayıs 1970'de Zeki Bey'e verilen yetki ile Jamaika Vize Muafiyeti Anlaşması imzalanmıştır. Jamaika ile imzalanan anlaşma sayesinde vize zorunluluğu kalkmıştır.⁵³

Üst paragraflarda Zeki Bey'in ilk Londra Büyükelçiliği döneminde kendisine verilen yetki ile ikinci Kalay Antlaşmasının yerine geçecek olan Üçüncü Kalay Antlaşmasını imzaladığından bahsetmiştik. İkinci Londra Büyükelçiliği döneminde 13 Nisan-15 Mayıs 1970'de Cenevre'de Birleşmiş Milletler tarafından Kalay Konferansı toplanmış konferans sonucunda Dördüncü Kalay Antlaşması imzalanmıştır. Dördüncü Kalay Antlaşmasını Türkiye adına Londra Büyükelçimiz Zeki Kunalalp imzalamıştır. Zeki Bey'in imzaladığı Dördüncü Kalay Antlaşması, Üçüncü Kalay Antlaşmasının yerine geçen bir antlaşmadır.⁵⁴

Zeki Bey'in Londra Büyükelçisi sıfatıyla anlaşma imzaladığı ada ülkelerinden biri de Fiji'dir.1960'ların ortalarından itibaren adada bağımsızlık hareketleri başlamış 10 Ekim 1970'de bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Fiji arasındaki ilk temaslar 1971'de Nihat Erim Hükümeti döneminde başlamıştır. Erim Hükümeti döneminde Pasaport Kanununun 10.maddesine dayanılarak Fiji Devleti ile Vize Bağışıklığı Anlaşmasının yapılmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma ile Türkiye'de kalmak isteyen Fijili vatandaşlara ikamet izni verilmiştir. Fiji ile Türkiye arasında Vize Bağışıklığı Anlaşmasının görüşmelerini gerçekleştirmesi ve anlaşmayı imzalaması için Londra Büyükelçimiz Zeki Kunalalp'e Bakanlar Kurulunun 13 Ekim 1971'de aldığı bir karar ile yetki verilmiştir.⁵⁵

Zeki Kunalalp, 10 Temmuz 1972'de Londra'daki Fiji Yüksek Komiseri Josua R. Kawaga'ya mektup yazarak Türkiye ile Fiji arasındaki vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması teklifinde bulunmuştur. Zeki Bey, mektubunda Türkiye'nin vize meselesiyle ilgili düşüncelerini şöyle sıralamıştır:

- Pasaportu olan muteber Fijili vatandaşlar vize alma zorunluluğu olmaksızın üç ay boyunca Türkiye'de kalabileceklerdir.
- Pasaportu olan muteber Türk vatandaşları vize alma zorunluluğu olmaksızın herhangi bir yerden Fiji'ye seyahat edebilecektir. Ayrıca üç ayı geçmemek kaydıyla Fiji'de kalabileceklerdir.

⁵²T.C Londra Büyükelçiliği , Sayı : 1141/6-99-70, Londra, 04/05/1970

⁵³BCA , T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi ,Sayı :7/809,Yer Bilgisi : 252-41-10 ,Dosya Ek : 50-19,29/05/1970

⁵⁴CCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı , Sayı :7/1215,Yer Bilgisi : 256-61-16,Dosya Ek : 105-16, 21/08/1970

⁵⁵CCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı ,Sayı :7/3268, Yer Bilgisi : 272-74-18,Dosya Ek : 50-21, 13/10/1971.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

- Türkiye’de ya da Fiji’de devamlı veya geçici olarak çalışmak, kalmak isteyen Fiji ve Türk vatandaşları kanunlara uygun olarak işlemlerini yaptırmak zorundadır.
- Her iki ülkeden biri istemedikleri kişileri ülkelerine alıp almamakta özgürdür. Bu hak saklı tutulacaktır.
- Bu anlaşma Londra’da yapılan nota teatisinden yaklaşık doksan gün sonra yürürlüğe girecektir. Eğer hükümetlerden biri anlaşmayı iptal etmek isterse iki ay önceden yazılı olarak haber vermek zorundadır.⁵⁶

Fiji Yüksek Komiseri Kawaga, aynı gün Kunalalp’e cevap vererek vize meselesi ile ilgili isteklerinin Fiji Hükümeti tarafından kabul edildiğini kendisine bildirmiştir. Anlaşma Zeki Bey tarafından imzalanmış 10 Ekim 1972’de yürürlüğe girmiştir.⁵⁷ Fiji ile diplomatik ilişkilerimiz ise 8 Eylül 1975’de başlamıştır.

17 Haziran 1925’de Cenevre’de “Boğucu, zehirleyici ve benzeri gazlarla biyolojik yöntemlerin savaşlarda kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin protokol” imzalanmışsa da II. Dünya Savaşından sonra başlayan Soğuk Savaş döneminde kitle imha silahları olan ülkeler bu silahları depolamışlar ve yeni kimyasal savaş ajanı geliştirmeye yönelik çalışmalarda bulunmuşlardır. Soğuk Savaş döneminde sahip olunan kimyasal savaş ajanı miktarının 29.000-40.000 metrik ton arasında olduğu bilinmektedir.

İkinci Dünya Savaşından sonra ülkelerin silahlanması global tehdit yaratmış bundan dolayı 1968’de on sekiz ülke bir araya gelerek Silahsızlanma Konferansı düzenlemiş konferans sonunda biyolojik ve kimyasal silahların ayrı ayrı değerlendirilip ele alınması hususunda mutabakata varmışlardır.“Bakteriyolojik(Biyolojik) ve Zehirleyici Silahların Geliştirilmesi, Üretimi ve Stoklanması Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşmenin “1972’de imzalanmasına karar verilmiştir.⁵⁸

Antlaşma, 10 Nisan 1972’de Washington, Moskova ve Londra’da imzaya açılmıştır. Antlaşmayı Washington’da Büyükelçi Melih Esenbel, Moskova’da Büyükelçi Adnan Kural, Londra’da Zeki Kunalalp imzalamıştır.⁵⁹ Bu antlaşma kimyasal silah sınıfına giren bütün silahların kullanımına ve üretilmesine sınırlamalar getiren çok taraflı kapsamlı bir antlaşmadır.⁶⁰ Başbakan Ferit Melen, 12 Ağustos 1972’de TBMM’ye bir rapor göndererek

⁵⁶BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, Yer Bilgisi: 286-61-4, Dosya Ek : 50-21, Londra , 10/07/1972

⁵⁷BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı ,Sayı : 7/4844, Yer Bilgisi: 286-61-4, Dosya Ek : 50-21, 05/08/1972

⁵⁸Ozan Yağmuroğlu, “Kimyasal Silahlara Yönelik Olarak Alınan Önlemlerin Kimyasal Silahlar Sözleşmesi Perspektifinde Değerlendirilmesi”, *Afet ve Risk Dergisi*, 2020, S: 2 , C: 3 ,s.129-130

⁵⁹BCA,T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı ,Sayı :7/4083,Yer Bilgisi : 279-23-3, Dosya Ek : 107-225 ,14/03/1972

⁶⁰Muhittin Demirkasımoğlu (çev.), *Kimyasal Savaş Yaralılarının Tıbbi Yönetimi İçin Pratik Rehber*, Sağlık Bilimleri Üniversitesi , İstanbul, 2017,s.121.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Bakteriyolojik(Biyolojik) ve Zehirleyici Silahların Geliştirilmesi, Üretimi ve Stoklanması ve Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşmesini onayladığını bildirmiş ayrıca Milli Savunma, Dışişleri ve Plan Komisyonlarının antlaşmaya onay vermelerini istemiştir. Milli Savunma Komisyonu, Dışişleri Komisyonu, Bütçe Plan Komisyonu bu antlaşmaya uygunluk raporu vermişlerdir.⁶¹

Konsolosluk Genel Müdürlüğüne bağlı Sözleşmeler Bölümü, 351-132-281 sayılı yazısını hükümete göndererek Fiji ile Adli Yardımlaşma Sözleşmesinin yapılması teklifinde bulunmuştur.⁶² Bu teklif değerlendirmeden geçtikten sonra Ferit Melen Hükümeti 30 Haziran 1972'de Fiji ile Adli Yardımlaşma Sözleşmesinin yapılmasına karar vermiştir. Antlaşmayı Türkiye adına Zeki Kunalalp imzalamıştır.⁶³

Sonuç

Zeki Kunalalp, ömrünü Türk Dışişlerine adanmış, vatansever bir diplomattır. Milli Mücadele karşıtı babasının Türk kamuoyundaki olumsuz etkisi sebebiyle memur olma isteğine soğuk bakılmıştır. Devrin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün araya girerek onun önünü açmasıyla birlikte Türk Dışişleri çok değerli bir diplomat kazanmıştır. Kunalalp, sağlam bir eğitim almıştı. Batı dillerinin birçoğunu biliyordu. Diplomaside olgunlaşmış zaman içinde Büyükelçiliğe kadar yükselmiştir. Hangi ülkede Büyükelçi olarak görev yaptıysa görevini layıkıyla yerine getirmiş Türkiye'yi uluslararası sahada en iyi şekilde temsil etmiştir. İki kez Londra'da Büyükelçi olarak görev yapmış ve Büyükelçiliği sırasında Türkiye adına birçok antlaşmaya imzasını atmıştır. İlk Londra Büyükelçiliği sırasında Uganda, Gambiya ve Malta ile Vize Muafiyeti Antlaşmaları imzalanmıştır. Bu ülkelerin Türkiye ile olan ilişkileri çok sınırlı kalmış diplomatik ilişkiler ise uzun yıllar sonra başlamıştır. Zeki Bey'in imzaladığı antlaşmalar sayesinde bu ülkelerle ilk temaslar sağlanmıştır. Kunalalp'in ikinci Londra Büyükelçiliği sırasında antlaşma imzaladığı ülkeler ise tıpkı ilk Büyükelçiliğinde olduğu gibi Türkiye ile ilişkileri çok sınırlı olan ülkelerdir. Zeki Bey'in imzaladığı Vize Muafiyeti Antlaşmaları sayesinde vize meselesi ortadan kalkmış her iki ülkenin vatandaşları serbest bir şekilde giriş-çıkış hakkı kazanmıştır. Kunalalp'in imzaladığı Üçüncü ve Dördüncü Kalay Antlaşmaları, Adli Yardımlaşma Antlaşmaları, Biyolojik Silahlarla İlgili Antlaşmalar da

⁶¹Millet Meclisi, S. Sayısı:899,Dönem: 3, Toplantı :4, 12/08/1972 .Milli Savunma Komisyonu 06/01/1973'de , Dışişleri Komisyonu 17/05/1973'de,Bütçe Plan Komisyonu 09/05/1973'de onay raporu vermişlerdir.

⁶²Ali Rıza Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)*, Türk Diplomatik Arşivi Yayınları, Ankara, 2018, s. 56-57.

⁶³BCA,T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Sayı :4608,Yer Bilgisi: 284-49-8, Dosya Ek : 107-231,30/06/1972. Zeki Bey ,Londra Büyükelçiliğinden sonra 1972'de Madrid Büyükelçiliğine atanmıştır. 1978'de ASALA terör örgütü Kunalalp ailesine silahlı saldırıda bulunmuş eşi Necla Hanım hayatını kaybetmiştir.1979'da 65 yaşında emekli olmuştur. 26 Temmuz 1998'de İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. Kendisine ait araştırma-inceleme ve anı kitapları vardır.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

oldukça önemli antlaşmalardır. Dışişlerinin çalışkan diplomatı Zeki Bey tüm yıldırımlara rağmen ülkesine hizmet etmekten geri durmamış bir hariciyecidir. 1978’de İspanya’da Büyükelçi iken ASALA tarafından ailesi saldırıya uğramış daha sonra kendi hatıratına şu cümleleri yazmıştır: “*Türk olmak zordur fakat büyük bir imtiyazdır.*” Türk diplomasinin değerli diplomatı, vatansever, Atatürk Cumhuriyetine ömrünü adanmış sayın Zeki Kuneralp’i saygıyla rahmetle anıyoruz.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Ekler:

Foto 1: Zeki Kuneralp (1914-1998)

Foto 2: Kuneralp İkinci Kez Londra Büyükelçisi İken (10 Ekim 1969)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Foto 3: Zeki Kunalalp İsmet İnönü İle

Foto 4: Zeki Bey, eşi ve çocukları

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Foto 5: Abdulla Gaungoo'nun Süleyman Demirel'e Mektubu

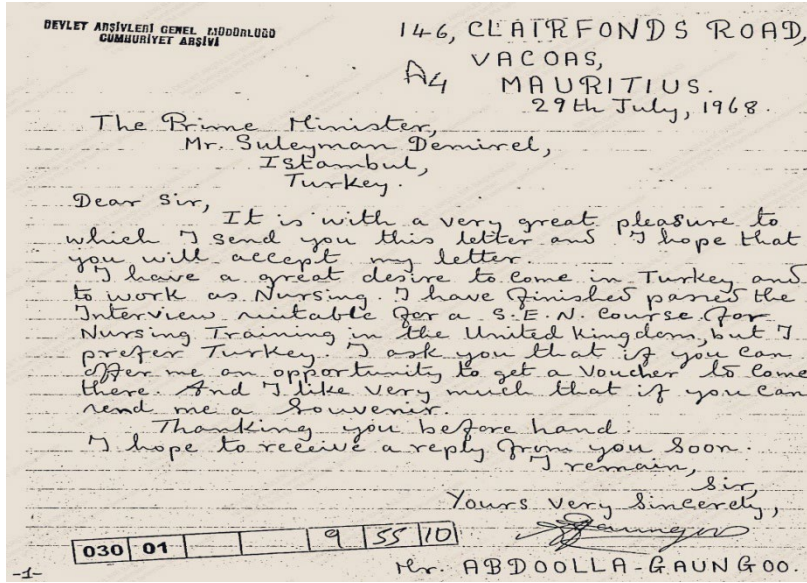
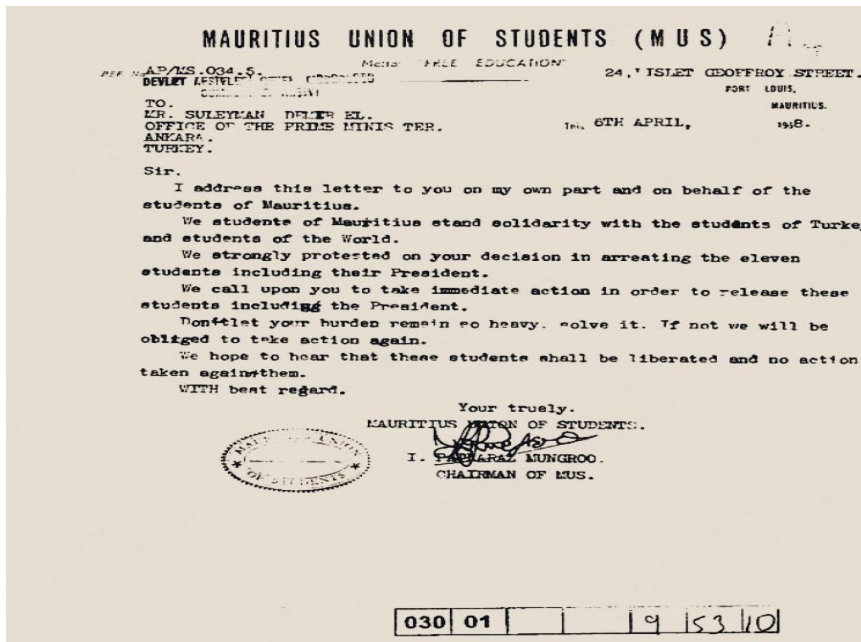

Foto 6: Mauritius Öğrenci Birliğinin Süleyman Demirel'e Mektubu

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA, T.C Hariciye Vekaleti Sicil ve Memurin D.U.M ,17887,Yer Bilgisi:159-5-5, 03/03/1943

CCA, T.C Dışişleri Vekaleti , Karar : 26678,Yer Bilgisi : 243-7-4,09/03/1954

BCA , T.C Hariciye Vekaleti ,Yer Bilgisi : 249-6-10,19/02/1955

BCA , T.C Hariciye Vekaleti, Karar : 29759,Yer Bilgisi : 265-17-16,03/05/1957

CCA, T.C Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, Karar Sayısı : 4/10413,Yer Bilgisi: 149-30-14, 07/06/1958

BCA, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti,10004/Sicil ,Karar : 30750,Yer Bilgisi : 272-27-5 ,29/08/1958

CCA, T.C Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Karar Sayısı : 4/11790,Yer Bilgisi: 152-32-15, 22/06/1959

CCA, T.C Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Karar Sayısı :4/12880,Yer Bilgisi:154-86-12, Dosya Ek: 105, 04/08/1960

BCA, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti , Karar : 3 ,Yer Bilgisi :283-16-3,30/05/1960

BCA, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Karar No:57,Yer Bilgisi:283-18-14, 16/08/1960

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Layiha Sayısı : 5/696,Yer Bilgisi: 158-35-11, Dosya Ek : 105, 31/12/1960

CCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Karar Sayısı :5/1109,Yer Bilgisi: 159-20-17, Dosya Ek : 105,22/04/1961

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Karar Sayısı :6/5 ,Yer Bilgisi: 163-61-5, Dosya Ek : 70,28/11/1961

CCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Karar Sayısı :6/682,Yer Bilgisi: 165-30-5 ,Dosya Ek : 105,06/07/1962

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Karar Sayısı: 6/2570, Yer Bilgisi :175-2-14, 11/01/1964

T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Karar Sayısı : 6/2569, Yer Bilgisi: 175-2-13, Dosya Ek: 1, 11/01/1964

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi ,Sayı : 6/5339 ,Yer Bilgisi : 189-60-11,07/10/1965

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Sayı : 6/5650,Yer Bilgisi : 191-76-2, Dosya Ek : 50,09/12/1965

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi , Sayı : 6/5742 ,Yer Bilgisi :191-80-14,Dosya Ek : 50, 20/12/1965

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, Sayı : 6/6172 ,Yer Bilgisi :194-21-8 ,Dosya Ek : 50, 19/03/1966

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi ,Sayı : 6/6546,Yer Bilgisi :196-40-2,Dosya Ek : 1,10/06/1966

CCA, Mairitus Union Of Students (MUS),24 'ISLET GEOFFROY STREEET, FORT LOUIS, 06/04/1968

CCA, 146,CLAIRFONDS ROAD,VACOAS, A4 MAIRITUS ,29/07/1968

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi ,Sayı :6/12748,Yer Bilgisi :242-80-14,Dosya Ek : 50-18 , 29/11/1969

Jamaika Yüksek Komiserliği, Sayı : C100/07, Londra ,04/05/1970

T.C Londra Büyükelçiliği , Sayı : 1141/6-99-70, Londra, 04/05/1970

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi ,Sayı :7/809,Yer Bilgisi :252-41-10 ,Dosya Ek : 50-19,29/05/1970

CCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı ,Sayı :7/1215,Yer Bilgisi :256-61-16,Dosya Ek : 105-16, 21/08/1970

CCA,T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı ,Sayı :7/3268,Yer Bilgisi :272-74-18,Dosya Ek : 50-21, 13/10/1971

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı ,Sayı :7/4083,Yer Bilgisi : 279-23-3,Dosya Ek : 107-225 ,14/03/1972

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Sayı :4608,Yer Bilgisi: 284-49-8, Dosya Ek : 107-231,30/06/1972

BCA, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı ,Sayı : 7/4844, Yer Bilgisi: 286-61-4, Dosya Ek : 50-21, 05/08/1972

Gazeteler

Cumhuriyet, 13 Mayıs 1937

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Resmi Gazete

Resmi Gazete,26/12/1955

TBMM Arşivi

Millet Meclisi, S.Sayısı:161, Dönem:1,Toplantı :2, 14/12/1962

Millet Meclisi, S.Sayısı:899, Dönem :3 ,Toplantı :4, 12/08/1972

Kitaplar

Ali Kemal, *Ömrüm*, İsis Yayıncılık, İlk Baskı, Yayına Haz. Zeki Kuneralp, 1985.

Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İkinci Baskı, İstanbul 1981.

Mükerrem K. Su-Kamil Su, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kanaat Yayınları, İstanbul 1979.

Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Türk Dış Politikası (1919-1938)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1973.

Muhittin Demirkasımoğlu, *Kimyasal Savaş Yaralılarının Tıbbi Yönetimi İçin Pratik Rehber*, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul, 2017.

Hikmet Özdemir, *Atatürk ve İngiltere*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt 1, Beşinci Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

Ali Rıza Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)*, Türk Diplomatik Arşivi Yayınları, Ankara, 2018.

Nilüfer Narlı-Burak Küntay, *Latin Amerika'yı Anlamak*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Makaleler

Berksan Gülsoy, “Zeki Kuneralp’in Diplomatik Görevleri(1941-1979)”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2022, S-45,C-22

Kaan Cem Geniş , “Londra –Zürich Antlaşmalarına Giden Süreç”, *Belgi*,2021,S-21

Salahi R. Sonyel, “İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’un Türk Ulusal Akımına Karşı Tutumu (1920-1923)”, *Bellekten*,1994, S: 221 ,C: 58

Hikmet Bayur, “T.B.M.M Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk’in 1922 Mart’ında Yaptığı Avrupa Gezisi İle İlgili Anılar”, *Bellekten*,1976, S: 160, C: 40

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Ozan Yağmuroğlu, “Kimyasal Silahlara Yönelik Olarak Alınan Önlemlerin Kimyasal Silahlar Sözleşmesi Perspektifinde Değerlendirilmesi”, *Afet ve Risk Dergisi*, 2020, S: 2 ,C: 3

Bülent Çukurova, “Büyük Taarruz Günlerinde Ali Kemal ve Siyasi Görüşleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1999,S: 23, C: 6

Mehmet Akif Bal, “İşgalcilerin Milli Mücadeleyi Kadrosuz Bırakma Çabaları: Malta Sürgünleri (1919-1921)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2022, S: 261, C: 132

Figen Atabey, “Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri(1936-1939)”, *History Studies*, 2015, Cilt: 7, Sayı : 1

Selma Göktürk Çetinkaya, “İkinci Dünya Savaşı’nda Malta’da Müttefik-Mihver Mücadeleleri ve Halk Üzerindeki Etkileri”, *VAKANÜVİS*, 2019, Sayı:1

Tezler

Zübeyde Hacıbekiroğlu, *Kıbrıs Sorunu ve Tarafların Tutumları*, T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995

Hakan Kaya, *Türkiye-İngiltere İlişkileri (1929-1939)*, T.C İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019

Suzan Özdemir, *Türk-İngiliz İlişkileri(1923-1938)*, T.C İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,1993

Ezgi Kurtcu, *Türkiye’nin Latin Amerika’daki Kamu Diplomasisi Faaliyetleri ve Yumuşak Güç Unsuru*, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Latin Amerika Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2021

THE BEGINNING OF ANGLO-TURKISH RELATIONS (1580 – 1603)

Eda Nur YAVUZASLAN¹

Abstract

At the beginning of the 16th century, Spain, which dominated the sea routes with geographical discoveries, was the biggest rival of England and the Ottoman Empire in the sea. With England's adoption of Protestantism, competition between the Catholic Spain increased. England, looking for an ally against Spain, found the solution in the Ottoman Empire. Although it was seen as the trade in the Mediterranean that started the relations between the two states, the strengthening of Spain behind the scenes could not be ignored. Queen Elizabeth I sent William Harborne to Istanbul as the first English ambassador and officially started the relations between the two states. At the end of the 16th century, as a result of the correspondence between The Queen of England Elizabeth I and The Ottoman Emperor Sultan Murad III, the English were helped against Spain and the right of free trade in the Mediterranean was given by giving an *ahidname* (capitulation).

Key words: England, Ottoman Empire, Queen Elizabeth, Sultan Murad III, Mediterranean.

Introduction

From the beginning of the fifteenth century, England's merchants vigorously sought new markets in Europe for ports where they could trade under their own flag for the manufacture of new fabrics. Under the rule of Elizabeth I, the merchants travelled farther to find new markets in Africa, Asia and America. Private English merchants were the first to travel on legal occasions, representing their country at the Tsar's court in Moscow and in Agra at India.² Encouragement by the English to engage in foreign trade was the chief consideration of Elizabeth's government. During the reign of Elizabeth's predecessors, most of the markets were out of hand. What they particularly needed was to secure new markets. Thus, the main need of English merchants was to save old markets or secure new ones, while the government helped them by strengthening old companies or hiring new ones.³

By the time Elizabeth's reign began, three companies already existed. The Staplers Company was trying to get on its feet, but the charter given by Elizabeth was not enough to revive their wealth. Merchant adventurers were more successful. By moving their warehouses from Flanders to northern Germany and later opening a branch in the Netherlands, they more

¹ Master Degree Student, Karadeniz Technical University, Social Sciences Institute, 423775@ogr.ktu.edu.tr.

² G.M Trevelyan, *History of England*, Anchor Book, New York 1953, p. 109.

³ W. E. Lunt, *History of England*, Harper & Brothers, New York 1956, p. 359.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

than recovered the wealth they had lost. Established in 1553 to search for the northeast gateway, the Muscovy Company developed a profitable trade with Russia and sought to establish trade with Asia by crossing Russia by land. This was the first company established on the principle of joint stock companies. The issue of charter to new companies began as a result of further difficulties in the Hanseatic League. In 1579, Hanseatic privileges were further restricted and a regulated English merchant company called the Eastland Company was given a monopoly of trade with the Baltic lands. Two years later, the Turkish company was organized by the joint stock company to stimulate trade with the eastern Mediterranean. In 1583, the Venice Company followed suit. Both companies were successfully merged a few years later and the Levant Company was formed.⁴

Upon the strengthening of the purchase of oriental goods, England, who wanted to have a direct say in the Mediterranean trade, started to float ships in the Mediterranean between 1579 and 1582. In Ottoman waters, only two states could trade under their own flag. One of them was Venice and the other France. Ships of other nations could sail under the French flag with the taxes paid to the consulates. The English merchants, on the other hand, got in touch with the Ottoman state because they wanted to avoid taxes and keep the profits in their pockets.⁵

Another reason for England to come into contact with the Ottoman Empire is due to the conflict with Spain. When Queen Elizabeth was excommunicated by the Pope in February 1570, the queen and her followers isolated themselves from Catholic Europe. The conflict between the Protestant queen and Catholic Spain also increased.⁶ Spain as in King Philip II, did not only want to dethrone Queen Elizabeth of England, but also wanted to prevent her trade in the eastern Mediterranean.⁷ On the other hand, the Ottoman Empire was under threat by Catholic forces in the Mediterranean. With the conquest of Cyprus in 1571, a great crusader navy was established and defeated the Ottomans in Inebahtı. The Ottoman Empire's greatest enemy in the Mediterranean was the Kingdom of Spain. Having a common enemy with England pushed the Ottomans to become allies with the English against Spain.⁸ We can say that the first official contacts between the Ottoman Empire and England emerged after the

⁴ Lunt, *ibid*, p. 360.

⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı – İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580 – 1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, III/A12, Ankara 1974, p. 9.

⁶ Ayşe Özge Ercan, *İngiliz Seyyah John Sanderson'ın Seyahatnamesi (1584-1602): Türkçe Çeviri ve İstanbul Gözlemlerinin Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, p. 19.

⁷ Ahmet Refik, "Türkler ve Kraliçe Elizabet", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, V.8/L.5, September 1932, p. 4.

⁸ Taha Niyazi Karaca, "Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk – İngiliz İlişkileri", *Türk – İngiliz İlişkileri Dergisi*, V1/I1, Ocak 2020, p. 13.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

second half of the 16th century. The reason for the late start of the relations between the two states can be counted as the fact that England was geographically far from the Ottoman lands and that the English were able to participate in the trade activities in the Mediterranean to a large extent only in the second half of the 16th century.⁹

England first sent Edward Osborne and Richard Staper to the Ottomans. The purpose of these merchants was to contact the statesmen in the Ottoman Empire. Afterwards, Joseph Clement and John Wright were sent to Istanbul in 1575 in order to investigate the commercial conditions in the Ottoman Empire. After staying in Istanbul for exactly one and a half years, they returned to London.¹⁰ However, William Harborne was the first official to be sent to the Ottoman Empire by Queen Elizabeth.¹¹ Harborne's mission was originally purely for trading purposes. But in due course Elizabeth must have perceived that if he were given a political position, he would be the better able to win the Sultan's support against Spain. No doubt the common hostility of the two rulers to Spain helped to draw them closer together.¹² Harborne, while continuing his commercial activities in Istanbul, also contacted influential people in the palace. Among them, Grand Vizier Sokullu Mehmed Pasha, his doctor Salamon and there is Sadeddin Efendi, Sultan Murad III's teacher. Successfully fulfilling this duty in Istanbul, he returned to London in March 1579, receiving a letter from Sultan Murad to Queen Elizabeth.¹³ With this letter, William Harborne, Edward Osborne and Richard Staper acquired the right to trade in the Ottoman lands in 1579. At the same time, they had equal rights with the French, Polish and Venetians.¹⁴

Queen Elizabeth replied to Sultan Murad's letter by writing another letter on October 25, 1579. After thanking the trade concession given to the three merchants who were sent first, she demanded that the permission granted be valid for all the English as well, and stated that it would also facilitate Turkish merchants to do business in England.¹⁵ Thus, in 1580, as a result of the correspondence between the English Queen of the period and the Ottoman Sultan, Sultan Murad gave the Englishmen capitulations of 22 provisos.¹⁶ After the first diplomatic contacts between the states, Queen Elizabeth appointed William Harborne as the

⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, TTK, Ankara 1953, p. 1-31.

¹⁰ Kütükoğlu, *ibid*, p. 11.

¹¹ Ahmet Refik, *ibid*, p. 15.

¹² M. Epstein, *The Early History of The Levant Company*, George Routledge & Sons Limited, London, 1908, p. 14.

¹³ Kütükoğlu, *ibid*, p. 12.

¹⁴ Rabia Demir, *Osmanlı – İngiliz Diplomatik Münasebetleri (1580 – 1699)*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2021, p.24.

¹⁵ Kütükoğlu, *ibid*, p. 13.

¹⁶ Tuğrul Arık, "Osmanlı – İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı ve 1675 Senesine Kadarki Seyri", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, V12/I45, January 2016, p.138.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Ottoman ambassador in 1582. Harborne returned to Istanbul in 1583 with the task given to him and the official period began in Turkish-English relations. Another task assigned to William Harborne was to prevent a possible Turkish-Spanish alliance. Sadeddin Efendi, the teacher of Sultan Murad, was pro-English, and Harborne, with his support, managed to prevent a possible Ottoman-Spanish agreement in 1587. Thus, the Ottoman Empire stalled the Spanish navy in the Mediterranean and provided an advantage to the British. After England defeated the great Armada in 1588, it started to become a great power in the seas.¹⁷

When the Englishmen had the opportunity to trade freely under their own flag, considering the activities of the Muscovy Company, Edward Osborne and Richard Staper sent a petition to the Queen for the establishment of a company that would control the trade in the Ottoman Empire. Queen Elizabeth, on the other hand, gave permission to 12 merchants, including Osborne and Staper, to trade with the Ottomans for seven years. Thus, a new company called the Turkish company was established in the Ottoman Empire by the English merchants. However, only 12 authorized traders will be able to do the trade.¹⁸ This permit, valid for seven years, will be withdrawn if they are not successful: if they are successful, another permit for seven years will be given. While all foreign traders were liable to pay 5 percent of customs duties, from 1584 the English merchants were only liable to 3 percent. This situation led to the development of trade by the English in a short time.¹⁹ At the end of seven years, differences of opinion began to emerge regarding the renewal of the Turkish company's license. The traders working in the company were not satisfied with the salaries they were given and wanted the trade to end, but they were in the minority in this opinion. The merchants who wanted the concession to continue could not get what they wanted from the Privy Council.²⁰

The Turkish Company was not the only English company that was trading in the Eastern Mediterranean at that time. There was another company established by the English merchants in Venice and its dominions in 1583 by the leave of the Queen. The establishment was called the Venice Company. By the time of 1581 and 1588 there were two companies in the Mediterranean. After the end of the Turkish Company charter in 1588 the members of the company couldn't renew their patent.²¹ The merger of these two companies, which traded almost the same goods, could have been a very profitable business for the English. In 1589,

¹⁷ Karaca, *ibid*, p. 15.

¹⁸ M. Epstein, *ibid*, p. 16.

¹⁹ Kurat, *ibid*, p. 6-7.

²⁰ Kütükoğlu, *ibid*, p. 14.

²¹ Epstein, *ibid*, p. 25.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

within the framework of this desire, the merchants sent a letter to the English Treasury Secretary and asked the Queen for approval.²²

The wish of the merchants took a long time to come true. Because at that time, England was preparing for war with Spain and was looking for ways to make an agreement with the Ottoman state. The English ambassador in Istanbul, William Harborne tried to persuade the Sultan and the Grand Vizier to support England. With his great effort the Ottoman Empire did not renew their agreement with Spain and supported England. With the support given by Ottomans, England gained a great victory against Spain. With this victory, the Queen gave an edict on January 7, 1592. With this edict, the two companies, The Turkish and The Venice companies, were merged and the Levant Company was established. There were many companies in the Mediterranean such as Muscovy Company, Morocco Company, Venice Company and the Turkish company. But upon its establishment the Levant company was the largest company by far which has trade points in many cities such as Istanbul, Aleppo, Zante, Patras, Peloponnese, Cairo, Alexandria, Lisbon, Seville, Venice, Livorno and Naples.²³ The official relations of England with the Ottoman Empire were shaped by the commercial activities of the Levant Company, which started its activities in 1581. Relations with the Ottoman Empire continued after Queen Elizabeth's death in 1603.²⁴

Content and Enforcement of the Ahidname

With the official start of Turkish-English commercial relations, William Harborne was able to receive an ahidname from Sultan Murad in May 1580. With this ahidname, the English had all the privileges that the French, Venetians and Poles had, and provisos were put in place to secure the English subjects who would come to the Ottoman lands to trade, and if necessary, the goods.²⁵ The substances are;

I. Regarding the English ships sailing in the Mediterranean:

a) All ships belonging to the English will travel freely to the piers and ports within the Ottoman territory,

b) If they cannot continue on their way in the event of a storm, those on board will be assisted in providing their money and supplies,

c) If the storm throws the English ships ashore, the gentlemen and women will help themselves and return their surviving goods,

d) Ships visiting Ottoman piers and ports will be taken under protection,

²² Kütükoğlu, ibid, p. 15.

²³ Taha İ. Özel, *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2021, p. 92.

²⁴ Kütükoğlu, ibid, p. 15.

²⁵ Kütükoğlu, ibid, p. 20.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

e) When Turkish ships, galleys and navies encounter English ships in Ottoman territorial waters, the parties will be friendly to each other and avoid causing any harm to the other party,

II. About the English cases in the Ottoman Empire:

a) English Subjects merchants, translators and consuls in the Ottoman countries, trade, surety, etc. The issues will be recorded in the kadı registers and the evidence will be examined and acted upon.

b) The cases of those who do not have records and evidence in the registry will not be heard.

c) If they claimed that they were blasphemed by using false witnesses, they would be prevented from violating the "shar-i sheriff".

III. Debt and inheritance:

a) The debt belonging to any Englishman will only be claimed from him, and no other Englishman can be held responsible for it.

b) However, those who are guarantors of the debtor are exempted from this.

c) The property of a deceased Englishman will be given to the person he willed, and if he has died without a will, no one will interfere in giving it to another Englishman by his consul.

IV. About the English captives:

a) The Englishmen, who have been taken prisoner in any way, whether in Ottoman Empire or in another country, will be released by their consul after it is determined that they are English.

b) If the "Levend boats" want to blow the English and sell them in Rumelia and Anatolia from the date of issuance of the Ahidname, these persons will be carefully searched and found, and if the captive has become a Muslim, the money taken from the seller will be returned to the buyer and the prisoner will be released.

V. On tribute and immunity from plunder:

a) No tribute will be taken from English subjects residing in Ottoman lands, married or unmarried.

b) If an English ship is plundered, its goods and people will be found and returned, and the perpetrators will be punished regardless of who they are.

VI. About the appointment of the consul and interpreters:

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

a) Alexandria, Tripoli – Damascus, Algeria, Tunisia, Tripoli, Egypt etc. No interference will be made in the appointment or replacement of English consuls sent to other places.

b) If their translator has left his job for an important job, he will wait until they arrive; but the English will also keep their translators ready.

VII. Customs duty, safety of life and property:

a) Everyone who is an English subject will be able to trade freely within the Ottoman Empire, and no one will be able to interfere with persons and goods after the customs tax is paid.²⁶

After the first ahidname was given, the English ambassador William Harborne, appointed a consul for Egypt, Alexandria and its surroundings in the same year. He also appointed consuls for Algeria, Tripoli, Tunisia and Chios, Aleppo, Damascus, Jerusalem, and other Syrian ports, with Tripoli being the centre.²⁷ Mutual correspondence occurred between Queen Elizabeth of England and Sultan Murad, thus the privileges given to the English were expanded and strengthened. These privileges, which were given to England during the reign of Sultan Murad III, were continued after Sultan Mehmed's III accession to the throne, and were expanded in 1601 by giving new provisions to the ahidname.²⁸

Ottoman – English Relations after the Ahidname

Receiving trade concessions from the Ottoman Sultan was a very important development in London by the great merchants and the government. Lord Burghley and Walsingham, who investigated in detail the profits to be made from trade with the Ottomans, presented this review to Elizabeth in a report. In the presented report, it was stated that the trade to be carried out would improve the English maritime and at the same time, the fees paid to the ships of other states would be left in their pockets.²⁹ Gaining the right to trade freely in the Mediterranean under their own flag, England, under the leadership of Edward Osborne and Richard Staper, established a new company that would provide superiority in Mediterranean trade. This company, called the Turkish company, controlled the trade made through the Ottoman Empire.³⁰ Queen Elizabeth I, granted a temporary seven-year monopoly privilege to trade with the Ottoman country to the merchants who founded the Turkey Company on September 11, 1581. With this concession, the right to trade in the Ottoman

²⁶ Kütükoğlu, ibid, p. 21-22.

²⁷ M. Sait Türkhan, “Osmanlı-İngiliz Ticaret Tarihinin İngiliz Arşiv Kaynakları: State Papers Tasnifi Üzerine Bir Değerlendirme”, *History Studies*, 11/5, October 2019, p. 1756.

²⁸ Kütükoğlu, ibid, p. 23.

²⁹ Erhan Şigan, *İngiliz Yakın Doğu Şirketi'nin Kuruluşu ve 1583 – 1630 Osmanlı-İngiliz İlişkileri*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kayseri 2015, p. 35.

³⁰ Kütükoğlu, ibid, p. 13.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

ports became a concession reserved only for the merchant member of the company. Within the framework of the conditions of the period, the continuation of long-distance commercial voyages with a company solidarity was deemed appropriate for the English national interests. While the partners of the company benefited from the privileges provided by the company membership, they had to pay consular fees in Ottoman ports on imports and exports.³¹

Another company established by Queen Elizabeth in the same period was the Venice Company. It was founded in 1583 by Edward Cordell, Edward Hambdon, Paul Banning and a few other merchants on a six-year leave. This company, which imported currants, sweet wine, and oil in Venice, was doing almost the same trade as the Turkish company. Only members of the Company could bring currants into England, and no others. The Company, however, went beyond this and levied a tax of five shillings and sixpence on every hundredweight of currants brought into the country by any merchant who was not a member of the Company. In 1588 the Charter of the Turkish Company was not renewed. The merchants objected the decision and during the next three years the members of the Turkish company negotiated with the Privy Council for a renewal of their patent. They sought larger powers than their previous charter gave them, and to this the Venice Company objected. Their own charter came to an end in 1589, but even before that they registered their protest against giving enlarged powers to their rivals. However, after coming on a conclusion of a higher trade the merchants of Turkish and Venice companies joined forces in negotiating with the Council.³² After the merchants who requested for the merger of these two companies waited for three years, on January 7, 1592, both companies were merged and the Levant Company was established.³³

With the establishment of the Levant Company, the English goods going to the Mediterranean, as well as the oriental goods coming from the Red Sea and Aleppo, started to be transported by English ships. The most important goods brought by the English to the Ottoman lands were the English woollen fabrics. Its prices are quite high, but its quality has surpassed its competitors. Another reason why the Levant Company overshadowed its competitors was that they exported the goods, such as tin and lead, that the Pope prohibited Christian ships from taking to the east, without heeding this prohibition. In its first years, the company shipped fabrics of different types and colours, tin, lead and black rabbit skin, in return for a variety of oils, indigo, raw silk, cotton and cotton yarn, spices, dyes, currants, white soap, goat skin, sulphur and carpets, purchased goods and thus made a 300% profit. Tobacco entered in Ottoman Empire for the first time in this period, with English ships. Tobacco, which entered the country in the 1600s, quickly became a pleasant commodity. The reason the Levant Company made huge profits was not simply the high quality of its goods or

³¹ Türkhan, *ibid*, p. 1756.

³² Epstein, *ibid*, p. 23-27.

³³ Kütükoğlu, *ibid*, p. 15.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

the export of goods prohibited by the pope. Unlike the Venetians, the French and the Dutch, the British did not sell the goods for money, but instead practiced bartering for goods. These commercial systems, which led to huge profits at first, started to lose their value over 18th century. Since the 19th century, instead of trading with goods, sales for money have begun to be made in the Ottoman Empire. The Levant Company, which tried to trade with goods that replaced money, suffered losses in the face of the French and Dutch, who traded with plenty of cash. As a result, the Levant Company was closed at the beginning of the 19th century.³⁴

After the Ahidname was given, an agreement was made between England and the Ottoman Empire in terms of alliance and trade against the Spanish. After the agreement, the correspondence between the two states started to increase.³⁵ These correspondences between the two states continued until Sultan Mehmed III wrote to Elizabeth but died before the letter could reach her.³⁶ England had its golden age when the Queen was on the throne. During the reign of Queen Elizabeth I, England experienced its brightest period in economic, commercial, political and social areas. English commercial expansion and the establishment of colonies began during the reign of Elizabeth I.³⁷

Conclusion

At the beginning of the 16th century, Spain, which dominated the sea routes with geographical discoveries, was the biggest rival of England and the Ottoman Empire in the seas. With England's adoption of Protestantism, competition between the Catholic Spain increased. England, looking for an ally against Spain, found the solution in the Ottoman Empire. Although it was seen as the trade in the Mediterranean that started the relations between the two states, the strengthening of Spain behind the scenes could not be ignored. Queen Elizabeth I sent William Harborne to Istanbul as the first English ambassador and officially started the relations between the two states. At the end of the 16th century, as a result of the correspondence between The Queen of England Elizabeth I and The Ottoman Emperor Sultan Murad III, the English were helped against Spain and the right of free trade in the Mediterranean was given by giving an ahidname.

The end of 16th century Spain was out of the way and the trade routes were in control of England. After the ahidname was given to England, Elizabeth and her Privy Council started to establish new companies around the Mediterranean Sea. The best-known companies were The Venice and The Turkish Company. Since they were trading the same goods, they were merged as a profit margin and the Levant Company was established. There were many companies in the Mediterranean such as Muscovy Company, Morocco Company, Venice

³⁴ Kütükoğlu, *ibid*, p. 17-18.

³⁵ Ahmet Refik, *ibid*, p. 18.

³⁶ Ahmet Refik, *ibid*, p. 15.

³⁷ Kurat, *ibid*, p. 19.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Company and the Turkish company. But upon its establishment the Levant company was the largest company by far which has trade points in many cities such as Istanbul, Aleppo, Zante, Patras, Peloponnese, Cairo, Alexandria, Lisbon, Seville, Venice, Livorno and Naples. With Levant Company, England controlled the trade route in the Mediterranean Sea till the end of 19th century.

The help of Ottoman Empire against Spain and the right of free trade in the Mediterranean Sea, was the turning point of England. With these two England slowly started to form an Empire whose name will be called the empire on which the sun never sets. England and the Ottoman Empire started their diplomatic relations in the second half of 16th century and it continued after Elizabeth's and all the other Monarchs deaths.

Bibliography

Ahmet Refik, “Türkler ve Kraliçe Elizabeth“, **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, V.8/I.5, September 1932, p.3-29.

ARIK, Tugrul, “Osmanlı – İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı ve 1675 Senesine Kadarki Seyri”, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, V12/I45, January 2016, p.137-157.

DEMİR, Rabia, **Osmanlı – İngiliz Diplomatik Münasebetleri (1580 – 1699)**, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2021.

EPSTEIN, M., **The Early History of The Levant Company**, George Routledge & Sons Limited, London, 1908.

ERCAN, Ayşe Özge, **İngiliz Seyyah John Sanderson’ın Seyahatnamesi (1584-1602): Türkçe Çeviri ve İstanbul Gözlemlerinin Değerlendirilmesi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

KARACA, Taha Niyazi, “Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk – İngiliz İlişkileri”, **Türk – İngiliz İlişkileri Dergisi**, V1/I1, January 2020, p.11-32.

KURAT, Akdes Nimet, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)**, TTK, Ankara 1953.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlı – İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580 – 1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, III/A12, Ankara 1974.

LUNT, W. E., **History of England**, Harper & Brothers, New York 1956.

ÖZEL, Taha İ., **İngiliz Doğu Hindistan Şirketi**, Vadi Yayınları, İstanbul 2021.

ŞİGAN, Erhan, **İngiliz Yakın Doğu Şirketi’nin Kuruluşu ve 1583 – 1630 Osmanlı-İngiliz İlişkileri**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kayseri 2015.

TREVELYAN, G. M., **History of England**, Anchor Book, New York 1953.

TÜRKHAN, M. Sait, “Osmanlı-İngiliz Ticaret Tarihinin İngiliz Arşiv Kaynakları: State Papers Tasnifi Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies**, 11/5, October 2019, p.1753-1772.

İNGİLİZ ARKEOLOG SETON LLOYD'UN TÜRKİYE TARİHİ VE ARKEOLOJİSİNE KATKILARI

Oğuzhan ALTIN¹

Özet

Köklü bir tarihi mirasa sahip olan Türkiye, coğrafi konumunun da etkisiyle yüzyıllar boyunca çeşitli toplumların buluştuğu, kaynaştığı ve birbirlerinden etkilendiği stratejik merkezlerden biri olmuştur. Bu özelliği ile oldukça zengin bir kültürel mozaığe sahip olan Anadolu coğrafyası, geçmişten günümüze çok sayıda yerli ya da yabancı turistin, gezginin ve araştırmacının dikkatini çekmiş; söz konusu bu güçlü ilgi Anadolu'ya eşi benzeri bulunmayan bir değer kazandırmıştır. Nitekim toprakları üzerinde barındırdığı eski medeniyetlere ait tarihi ve arkeolojik kalıntılar, Anadolu'nun bu kültürel zenginliğinin en somut göstergesidir. Gerçekleştirilen pek çok arkeolojik kazı çalışması ve yapılan bilimsel araştırmalar ile tüm bu zenginliklerin gelecek nesillere aktarımı sağlanmıştır. Bu doğrultuda, Anadolu tarihi ve arkeolojisi denildiğinde ilk akla gelen isimlerin başında İngiliz arkeolog Seton Lloyd (1902-1996) gelmektedir. 20. yüzyılın yetenekli arkeologlarından biri olarak anılan Lloyd, Mezopotamya'dan Anadolu'ya farklı birçok merkezde arkeolojik çalışmalara katılmıştır. Bilhassa Anadolu'daki çalışmalarıyla Türkiye'nin tarihi geçmişinin aydınlatılmasına ilişkin önemli katkılar sunan Lloyd, bir dönem Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nde (BIAA) müdürlük görevini de yürütmüştür. Yaptığı çalışmalar ile Türkiye tarihi ve Anadolu arkeolojisi için değerli bir isim olan Lloyd'un yaşamında bu kadim toprakların ayrı bir önem ifade ettiğini anlamak zor değildir. Bu çalışmada, İngiliz arkeolog Seton Lloyd tarafından Anadolu'nun tarihi ve arkeolojik geçmişinin aydınlatılmasına yönelik gerçekleştirilen faaliyetler esas alınarak Lloyd'un bu alanlarda sağladığı katkılar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seton Lloyd, Türkiye, Anadolu, Arkeoloji, Eskiçağ Tarihi, Kültürel Miras

BRITISH ARCHAEOLOGIST SETON LLOYD'S CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY AND ARCHAEOLOGY OF TURKEY

Abstract

Turkey, which has a deep-rooted historical heritage, has been one of the strategic centres where various societies have met, fused, and influenced each other for centuries due to its geographical location. The Anatolian geography, which has a very rich cultural mosaic with this feature, has attracted the attention of many local or foreign tourists, travellers and researchers from past to present. This great interest has given Anatolia a unique value. In fact, the historical and archaeological remains of many ancient civilizations are the most concrete indicators of this cultural richness of Anatolia. With many archaeological excavations and scientific studies, these riches have been transferred to future generations. In this respect, the British archaeologist Seton Lloyd (1902-1996) is one of the first names that come to mind when it comes to Anatolian history and archaeology. Known as one of the 20th century's talented archaeologists, Lloyd participated in archaeological studies in many different centres from Mesopotamia to Anatolia. Lloyd, who made significant contributions to the understanding of Turkey's historical past, particularly in Anatolia, also served as the director of the British Archaeological Institute (BIAA) in Ankara for a period. It is not difficult to understand that this ancient land had a special significance in the life of Lloyd, who is a valuable name for the history of Turkey and Anatolian archaeology with his studies. In this study, the activities carried out by the British archaeologist Seton Lloyd to illuminate the

¹ Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, E-mail: oguzhan.altin@outlook.com. <https://orcid.org/0000-0001-8997-3543>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

historical and archaeological past of Anatolia will be discussed and Lloyd's contributions to these fields will be evaluated.

Key Words: Seton Lloyd, Turkey, Anatolia, Archaeology, Ancient History, Cultural Heritage

Giriş

Tarihsel süreç boyunca insanoğlu, hayatın doğal akışıyla beraber bilinçli olarak ya da farkında olmadan âdeta geçmişin canlı tanıklığını yapan birçok maddi kültür unsurunu gerisinde bırakmıştır. Kendilerinden ve yaşamlarından izler barındıran bu türden kalıntılar, hem geçmiş zamanları aydınlatmaya hem de günümüzü kavramaya imkân sağlamaktadır. Ne var ki, dünya üzerinde maddi kültür kalıntıları bakımından zengin pek çok ülke bulunur. Fakat bu noktada Türkiye'nin, geçmişi ve mevcut kültürel zenginliği göz önüne alındığında oldukça özel bir öneme sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir.² Bulunduğu coğrafi konumu itibarıyla tarihi geçiş yollarının üzerinde bulunan Anadolu coğrafyası, söz konusu stratejik niteliğinden kaynaklanan bir köprü misyonu üstlenmesinin ötesinde birleştirici bir özelliğe de sahiptir. Bu coğrafyada, prehistorik dönemlerden başlamak suretiyle tarihi çağlara hatta günümüze kadar uzanarak devam eden tarihsel bir sürekliliğin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tarihin her dönemine tanıklık eden bu topraklarda, böylesine kapsamı geniş bir zaman aralığı içerisinde birbirinden farklı ya da benzer nitelikler taşıyan çok sayıda uygarlığın yeşerip geliştiği ve Anadolu'nun kültürel mozaığının şekillenmesinde mühim bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu bakımdan Anadolu'nun dile getirilen çeşitliliği ve zenginliği, bilhassa Türkiye'nin Eskiçağ tarihi ve arkeolojisi açısından büyük önem arz etmektedir. Binlerce yıllık eski toplumlara ve medeniyetlere ilişkin izler barındıran antik kentler, tarihi kalıntılar ve arkeolojik buluntular yönünden güçlü mirasa sahip olan Anadolu coğrafyası, tarihin her döneminde bu özelliğinden kaynaklı dikkatleri çekmiş ve ilginin yoğunlaştığı bir kültür merkezi hâline gelmiştir.

Anadolu'nun, iyi bir şekilde muhafaza edilmiş görkemli harabeler ve anıtlar bakımından zengin bir coğrafya olması, Ortaçağ'ın sonlarından itibaren birçok seyyahın dikkatini çekmiş ve o zamanlardan başlayarak çeşitli milletlere mensup çok sayıda gezgin, araştırmacı ve bilim insanı bu coğrafyadaki zenginlikler ile meşgul olmaktan geri durmamışlardır. Nihayetinde bu ilginin bir sonucu olarak bu araştırmacılar, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda bu eserlerin ortaya çıkartılmasında önemli bir rol oynamışlardır.³ I. Dünya Savaşı'ndan (1914-1918) yenik olarak çıkan Osmanlı Devleti'nin ardından Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde siyasi, ekonomik ve kültürel bağlamda sağlam temeller üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti de Anadolu'nun

² Türkiye'nin Eskiçağ tarihi ve Anadolu arkeolojisi hakkında bilgi için bkz. Füzuran Kınal, *Eski Anadolu Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998); Antonio Sagona and Paul Zimansky, *Ancient Turkey* (London-New York: Routledge, 2009); Sharon R. Steadman and Gregory McMahon, eds., *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10,000-323 B.C.E.* (New York: Oxford University Press, 2011); Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I-II* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018); Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* (İstanbul: Der Yayınları, 2019).

³ Kurt Bittel, "Atatürk ve İlköz Tarih Araştırmaları", *Bellekten*, Cilt: 3, Sayı: 10, (Nisan 1939), 203.

sahip olduğu tarihi mirasa kayıtsız kalmamıştır. Geçmişten günümüze bir nevi aktarım unsuru olan kültürel miras gün yüzüne çıkartılarak tarihe ve arkeolojiye verilen önem gösterilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tarihe ve arkeolojiye karşı özel bir ilgisinin olduğu bilinen Atatürk'ün bizzat teşvikleriyle Eskiçağ tarihi, arkeoloji gibi alanlarda öğrenim görüp uzmanlaşmak amacıyla yurtdışına öğrencilerin gönderilmesi ve çok sayıdaki yerleşim alanında kazı çalışmalarının başlatılması, atfedilen bu önemin bir diğer göstergesidir. Öyle ki, bu süreçten itibaren söz konusu değerleri gün ışığına çıkartmak maksadıyla yürütülen yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarının yalnızca yerli araştırmacılarla sınırlı kaldığını ifade etmek doğru değildir. Anadolu'nun merak uyandıran kültür mirasına yabancı araştırmacılar ve bilim insanları da kayıtsız kalmamış, pek çok bölgede Kurt Bittel, Bedřich Hrozný, Carl William Blegen⁴ gibi uzmanlar tarafından da kıymetli çalışmalar yapılmıştır. Bahsi geçen bu önemli isimlerden biri de Anadolu'da çeşitli merkezlerde yürüttüğü başarılı arkeolojik çalışmalar ile Türkiye'nin tarihi geçmişinin aydınlatılmasına önemli katkılar sunan ve 20. yüzyılın yetenekli arkeologlarından biri olarak anılan Seton Lloyd'tur.

1. Genel Hatları ile Seton Lloyd'un Hayatı

Bilinen tam adıyla Seton Howard Frederick Lloyd (1902–1996), yaptığı çalışmalar ile hem Türkiye'de hem de Yakın Doğu tarihinde isminden başarıyla söz ettiren meşhur İngiliz arkeolog ve mimardır. Seton Lloyd, 30 Mayıs 1902 tarihinde İngiltere Birmingham'da sekiz kişilik geniş bir ailenin ikinci çocuğu olarak dünyaya gözlerini açmıştır.⁵ Çocukluğuna ilişkin anılarında çocuk felci de dâhil olmak üzere pek çok hastalıktan bahseden ünlü arkeolog, aile yapısıyla da ilgili bilgiler vermiş ve yaşamında babasının iletişim açısından daha geri planda kalan uzak bir figür olduğundan söz ederken; annesinin ise daha etkin ve örnek teşkil eden bir rolde bulunduğunu ifade etmiştir.⁶

Okul çağına gelmesinin ardından İngiltere'de eğitimine devam eden Lloyd, 1926 yılında Londra'daki Architectural Association'da eğitim sürecini başarıyla tamamlayarak bir mimar olmaya hak kazanmıştır.⁷ İki yıl gibi bir süre boyunca Sir Edwyn Lutyens'in asistanı olarak görev yapmasının ardından 1928 yılında iki arkadaşıyla birlikte bir mimarlık ofisi kurmuştur.⁸ İlginçtir ki, söz konusu mimarlık ofisi açılışının hemen sonrasında gelişmeye başlayan olaylar

⁴ Mehmet Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji* (İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2016), 197.

⁵ "Obituary: Professor Seton Howard Frederick Lloyd, C.B.E., M.A., F.B.A., A.R.I.B.A. 1902–1996" *Iraq*, Vol. 58, (1996), v; J. D. Hawkins, "Seton Howard Frederick Lloyd, 1902–1996", *Proceedings of the British Academy*, Vol. 97, (1998), 359-360.

⁶ "Obituary: Professor Seton," v; Hawkins, "Seton Howard," 360.

⁷ Dominique Collon, "Lloyd, Seton Howard Frederick", in *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near*

East, Vol. 3, ed. Eric M. Meyers (New York-Oxford: Oxford University Press, 1997), 382; "Obituary: Professor Seton," v; Hawkins, "Seton Howard," 360.

⁸ "Obituary: Professor Seton," v; Hawkins, "Seton Howard," 360.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Lloyd için bir dönüm noktası meydana getirmiş ve yaşamında yeni bir sayfanın açılmasına vesile olmuştur. Çünkü Lloyd, mimarlık ofisi ortaklarından birinin Mısır'daki Tell el-Amarna arkeolojik keşif ve kazılarına mimar olarak katılmak üzere imzaladığı sözleşmenin ardından aynı yıl içerisinde nişanlanarak bu görevinden vazgeçmesinin üzerine 1929 yılında Mısır'a giderek Hollandalı Mısırbilimci ve arkeolog olan Henri Frankfort'un burada yürüttüğü kazı çalışmalarında mimar meslektaşının yerini almıştır.⁹ Bu görevi sayesinde arkeoloji bilimi ile tanışmış olması, kendisi için aynı zamanda bir tür yeni başlangıç anlamına da gelmektedir. Arkeoloji ile kurduğu güçlü bağlar yaşamının sonuna kadar devam etmiş ve bütün yaşamını etkileyerek şekillendirmiştir.

1930 ila 1937 yılları arasını kapsayan yaklaşık sekiz yıllık dönem, Lloyd'un yaşamında yukarıda söz edilen yeni başlangıçların ve fırsatların farklı bir aşamasını teşkil etmektedir. Bu dönemde Lloyd, Chicago Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü tarafından Irak'ta çalışmalar yapmak üzere görevlendirilen Henri Frankfort'un davetini kabul ederek bu çalışma ekibinin bir üyesi olmuştur. Böylece Irak'ın başkenti Bağdat'ın kuzeydoğusunda yer alan Diyala bölgesindeki Tell Asmar, Khafajeh, Tell Agrab ve Tell Ishchali'de çalışmalarda bulunarak gerek kazılara olan ilgisiyle gerekse mimari çizimleriyle çalışmalara olumlu katkılar sağlamıştır.¹⁰ Lloyd'un Irak'ta yoğun çalışmalar yürüterek geçirdiği bu yaklaşık sekiz yıllık süre, kendisini genç bir mimardan ziyade artık stratigrafik arkeoloji alanında bir hayli tecrübe sahibi olan arkeologa dönüştürmüştür.¹¹

Seton Lloyd'un Türkiye ile ilk kez tanışmasına yol açan isim ise yaptığı çalışmalar ile Türkiye'de önemli faaliyetlerde bulunmuş bir başka İngiliz arkeolog John Garstang olmuştur. İleride söz edileceği üzere Garstang, kurulmasına öncülük ettiği Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA) ile Türkiye'de tanınırlığa sahip olan önemli İngiliz arkeologlardan biridir. Ne var ki, Garstang'ın daveti üzerine günümüz Mersin yakınlarında bulunan Yumuktepe'de (ya da Yümüktepe) 1937-1939 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında görevler üstlenen Lloyd, burada Türkiye arkeolojisi ile tanışarak bu topraklar ile güçlü bağlar kurmaya başlamıştır.¹²

1939 yılında Mersin'de görevde bulunduğu bir dönemde, Irak Eski Eserler Müdürlüğü tarafından gelen "Arkeoloji Danışmanlığı" teklifi, Lloyd için belki de kariyerinde verdiği en ciddi kararlardan biri olmuştur. Nitekim kariyerinde yeni bir aşama olacak bu teklifi kabul etmiş ve göreve başlamasından çok kısa bir süre sonra patlak veren II. Dünya Savaşı (1939-1945) süreci de dâhil olmak üzere 1939-1949 yılları arasında yaklaşık on yıl boyunca görevini

⁹ Collon, "Lloyd," 382-383; "Obituary: Professor Seton," v; Hawkins, "Seton Howard," 360.

¹⁰ Collon, "Lloyd," 383; "Obituary: Professor Seton," v; Hawkins, "Seton Howard," 361-363.

¹¹ Hawkins, "Seton Howard," 364.

¹² Collon, "Lloyd," 383; "Obituary: Professor Seton," v; Hawkins, "Seton Howard," 364.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

başarıyla yürütmüştür.¹³ Lloyd, söz konusu bu önemli görevi boyunca Hassuna, Uqair, Eridu gibi Mezopotamya arkeolojisi bakımından önem içeren çeşitli merkezlerde Iraklı arkeologlar ile birlikte çalışmalar gerçekleştirmiş ve Bağdat'ta yer alan Irak Müzesi koleksiyonlarına dair düzenlemelerde bulunmuştur.¹⁴

II. Dünya Savaşı'nın ardından meydana gelen birtakım gelişmeler, Türkiye'nin ve Seton Lloyd'un yollarının bir kez daha kesişmesine neden olmuştur. Öyle ki, tüm dünyayı derinden etkileyen savaşın ardından Mersin'deki çalışmalarına devam eden John Garstang, Türkiye'nin zengin maddi kültür mirasını ortaya çıkarmak, yapılacak çalışmaları teşvik etmek ve ayrıca bu çalışmaların dünya çapında bir tanıtımını yapmak maksadı ile 1947 yılı sonlarında Ankara'da İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün kurulmasına öncülük etmiş ve dönemin hükümetinin onayını alan enstitünün Ocak 1948'de açılış töreni gerçekleştirilmiştir.¹⁵

İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün, Türkiye'de daha önce açılmış diğer yabancı okulların ve enstitülerin aksine İstanbul yerine Ankara'da açılmasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenler arasında, Ankara'nın hem Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak özel bir konuma sahip olması hem de bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak bilinen, arkeolojik kazılar neticesinde Türkiye'nin dört bir yanından farklı dönemlere ve çeşitli uygarlıklara ait maddi kültür buluntularının çıkarılıp sergilendiği bir müzenin burada bulunması gibi gerekçeler yer almaktadır.¹⁶ Garstang, yaşanan bu gelişmelerden ve Ankara'daki enstitünün kuruluşundan Lloyd'u haberdar etmek için bir mektup yazmış; enstitünün müdürlük görevini kendisinden devralması için Ankara'ya davet etmiştir. Yapılan davet üzerine 1949 yılında Ankara'ya gelen Lloyd, John Garstang'ın ardından Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün ikinci müdürü olmuştur.¹⁷

Türkiye'de yürüttüğü görev ve gerçekleştirdiği çalışmalar, Lloyd'un yaşamının önemli bir bölümünü oluşturmuş ve Türkiye ile arasında çok özel bağların kurulmasına yol açmıştır. Ne var ki Türkiye, o dönemlerde Lloyd için fazla tanımadığı bir ülke ve coğrafya olması sebebi ile pek çok gizemi de bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye hakkındaki yüzeysel bilgilerinin dışında yaşayarak ve keşfederek öğrenilecek birçok şey olduğunu düşünen Lloyd, karşılaştığı yoğun kış şartlarının, seyahatleri sırasında geçilen yolların, kullanılan ulaşım araçlarının ve konaklama yerleri eksikliklerinin çeşitli zorluklar ortaya çıkardığını ifade etmektedir.¹⁸ Fakat söz konusu eksiklikler, Türkiye'nin sahip olduğu değerlerin gün ışığına

¹³ Collon, "Lloyd," 383; "Obituary: Professor Seton," v; Hawkins, "Seton Howard," 365-366.

¹⁴ Collon, "Lloyd," 383; Hawkins, "Seton Howard," 366.

¹⁵ Seton Lloyd, "Twenty-Five Years", *Anatolian Studies*, Vol. 24, (1974), 197-198; Lutgarde Vandeput, "The British Institute at Ankara: 60 Years Young", *Anatolian Studies*, Vol. 58, (2008), 1-2.

¹⁶ Vandeput, "The British," 2.

¹⁷ Hawkins, "Seton Howard," 368; Vandeput, "The British," 2.

¹⁸ Glyn Daniel and Christopher Chippindale, eds., *The Pastmasters: Eleven Modern Pioneers of Archaeology: V. Gordon Childe, Stuart Piggott, Charles Phillips, Christopher Hawkes, Seton Lloyd, Robert J.*

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

çkarılmasının önünde büyük engeller oluşturmamıştır. Hakikaten Lloyd, Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü müdürlüğünden ayrıldığı 1961 yılına kadar¹⁹ Türkiye'deki birçok şehri gezmiş, bir sonraki bölümde ele alacağımız üzere çeşitli yerleşim merkezlerinde kazı çalışmalarında bulunmuş ve bir saha arkeologu olarak başarılı faaliyetler gerçekleştirmiştir.

Türkiye'deki görevinden ayrıldıktan sonra İngiltere'ye geri dönen Lloyd, 1962 yılında Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nde Batı Asya Arkeolojisi Profesörü olarak atanmış ve 1969'da 67 yaşında emekli olana kadar bu görevini sürdürerek başarılı çalışmalara imza atmıştır.²⁰ Ancak Türkiye'den ayrılışı uzun sürmemiş, 1965 yılında Londra Üniversitesi'ndeki görevi başında iken İngiliz arkeolog Charles Burney ile birlikte Doğu Anadolu'da Muş ilinin sınırları kapsamında Urartular'ın kültürel mirasına yönelik saha çalışmalarında bulunmuştur.²¹

Lloyd, 1969 yılında Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'ndeki görevinden emekli olduktan sonraki süreçte bir köşeye çekilmemiş, aktif olarak çalışmalarına devam ederek hem bir mimar hem de bir arkeolog olarak yıllar boyunca bizzat sahada edindiği tüm bilgi, birikim ve tecrübesini kendinden sonra gelecek nesillere aktarmıştır. Bu doğrultuda, yaşamı boyunca katıldığı arkeolojik kazı çalışmalarının dışında kaleme aldığı kitap, kitap bölümü, makaleler ve eleştiri yazıları gibi çok sayıda yayınlarla önemli bilimsel çalışmalarda bulunmuştur.²² Söz konusu bu eserlerin içerisinde özellikle Türkiye'nin tarihi ve arkeolojisinin ele alındığı değerli çalışmalar, ülkemiz adına da oldukça özel bir yere sahiptir. Nitekim kendisi, 1973 yılında bu çalışmalarından dolayı Türkiye tarafından "Üstün Hizmet Sertifikası" ile ödüllendirilmiştir.²³

Yıllarca süren çalışmaların ve bilimsel faaliyetlerin ardından tarihler 7 Ocak 1996 yılını gösterdiğinde Seton Lloyd, 93 yaşında hayatını kaybetmiştir. Hawkins tarafından her zaman iyi giyinen, uzun boylu ve heybetli görünümüne sahip bir kişi olarak tarif edilen Lloyd²⁴, ölümü sonrasında dahi geride bıraktığı özgün eserleriyle ölümsüz bir kişilik olarak gelecek nesillere yol göstermeye devam etmiştir.

2. Türkiye Tarihi ve Arkeolojisine Yönelik Katkıları

Braidwood, Gordon R. Willey, C.J. Becker, Sigfried J. De Laet, J. Desmond Clark, D.J. Mulvaney (London: Thames and Hudson, 1989), 84; Hawkins, "Seton Howard," 368.

¹⁹ Hawkins, "Seton Howard," 372-373.

²⁰ Collon, "Lloyd," 383; "Obituary: Professor Seton," vi; Hawkins, "Seton Howard," 373.

²¹ "Obituary: Professor Seton," vi; Hawkins, "Seton Howard," 373-374.

²² Seton Lloyd'un eserlerinin tasnifi ve kronolojik sıralaması için bkz. "Seton Lloyd: A Bibliography", *Iraq*, Vol. 44, No. 2, (Autumn, 1982), 220-224.

²³ Turhan Kaçar, "Tarih Öncesinden Aziz Pavlos'a: Anadolu Tarihine Bir Katkı", *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 6, (2001), 135.

²⁴ Hawkins, "Seton Howard," 377.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Yaşamının neredeyse tamamına yakını zaman zaman oldukça çetin koşullara rağmen sahada geçiren Seton Lloyd, yürüttüğü arkeolojik çalışmalarla mekânın büyüsunü hisseden, kalıntıların o gizemli diline kulak veren önemli bir bilim insanıdır. Lloyd gibi bir uzman ismin Türkiye’de geçirdiği zaman ve yaptığı çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, kuşkusuz Türkiye’nin yaşamında özel bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye için de Lloyd’un benzer bir değere sahip olduğunu ifade etmek doğru olacaktır. Gerçekten de Lloyd, yaptığı çalışmalar ile yalnızca Türkiye’nin maddi kültür zenginliklerini gün yüzüne çıkartarak ülke tarihi ve arkeolojisine katkılar sağlamakla kalmamış; aynı zamanda bu kültürel değerlerin uluslararası alanda tanıtımının yapılarak yerli yabancı çok sayıda araştırmacının bu maddi kalıntıların üzerinde bilimsel çalışmalar ortaya koymasında öncü bir rol oynamıştır. O hâlde Lloyd’un, Türkiye’nin kültürel mirasının belirlenmesi, üzerinde çalışmalar yapılması ve sonraki nesillere aktarılması noktasında birtakım önemli görevler üstlendiği ifade edilebilir.

Konuya bir başka açıdan bakıldığında ise ortaya çıkarılan tarihi ve arkeolojik nitelikteki unsurlara yönelik gün geçtikçe artan yoğun ilginin, bahsi geçen bölgelerde bir kültür turizmi meydana getirdiği görülmektedir. Böylece Lloyd’un, Türkiye tarihi ve arkeolojine ilişkin bir katkısının da kültür turizmi bağlamında ele alınması gerektiğini söylemek yerinde olacaktır. İleride söz edileceği üzere, Türkiye’de aralarında Lloyd’un da çalışmalarda bulunduğu kimi merkezlerin, zaman içerisinde gösterilen ilgiye de bağlı olarak ciddi oranda dikkat çeker bir hâlde geldiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bu ilginin bir sonucu olarak, gerek bu topraklarda geçmiş binlerce yıl öncesine dayanan yaşam varlığının dünya kamuoyuna tanıtılması gerekse yapılan turistik seyahatlerin ülkenin ve ziyaret edilen yerlerin ekonomisine önemli getirilerde bulunması, doğrudan olmasa da Seton Lloyd’un Türkiye tarihi ve arkeolojisine dair sağladığı katkılar kapsamında bir değerlendirmeyi bizce mümkün kılmaktadır. Bu düşünceden hareket ederek, Lloyd’un Türkiye coğrafyasında gerçekleştirdiği arkeolojik kazı çalışmalarını detaylı bir şekilde ele almak yerinde olacaktır.

Seton Lloyd’un Türkiye ile tanışmasına ve belki de hayatında bir dönüm noktası olacak deneyimin başlamasına vesile olan kişinin İngiliz arkeolog John Garstang olduğunu daha önce dile getirmiştik. Garstang’ın daveti üzerine Türkiye’ye gelen Lloyd, burada günümüz Mersin ili sınırları içerisinde bulunan ve Yumuktepe (ya da Yümüktepe) olarak adlandırılan höyükte 1937-1939 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmalara katılmıştır. Yumuktepe’de yapılan bu çalışmalar, Anadolu’nun tarihöncesi dönemlerine ışık tutacak nitelikte önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Öyle ki, bu höyükte Demir ve Tunç çağlarından Kalkolitik döneme, hatta Neolitik döneme kadar uzanan yerleşim izlerine ve yaşam kalıntılarına rastlanılmıştır.²⁵ İlginçtir ki burada, yaklaşık olarak MÖ 4500 civarına tarihlenen bir katmanda askeri bir kale olarak ifade edilebilecek bir yerleşim keşfedilmiştir. Lloyd tarafından söz konusu bu yapılaşma, mimarlık

²⁵ Hawkins, “Seton Howard,” 364-365; Seton Lloyd, *Türkiye’nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, çev. Ender Varinlioğlu (Ankara: Tübitak, 2007), 21-23.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

tarihi kapsamında türünün en eski örneği olarak tanımlanmıştır.²⁶ İlaveten Lloyd, komutanın kaldığı yer olarak tarif ettiği bölümün daha geniş olduğunu ve diğer örneklerinden ayrıcalıklar içeren bazı toprak kap örneklerini barındırdığını; ayrıca avlu olarak nitelendirilen kısımda yer alan sapan taşlarının ise savunmacıların cephaneleri olduğunu ifade etmiştir.²⁷ Böylece Seton Lloyd'un da dâhil olduğu bir kazı ekibi tarafından Yumuktepe'de yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarının, Türkiye'nin tarihi ve arkeolojisine yönelik çok önemli kazanımlar sağladığını söylemek mümkündür. Yumuktepe'de II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle 1939 yılında kesintiye uğrayan arkeolojik kazı çalışmalarına²⁸, savaş döneminin ardından günümüze kadar çeşitli zamanlarda devam edilmiş ve yerleşimin tarihi geçmişi aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de katıldığı ilk kazı çalışmalarının sonrasında Irak'ta önemli görevleri başarıyla yürüten Lloyd, on yıl gibi bir sürenin ardından John Garstang'ın daveti üzerine 1949 yılında Türkiye'ye geri dönerek Ankara'da bulunan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün ikinci müdürlüğü görevini üstlenmiştir.²⁹ Ankara'ya geldikten sonra zaman kaybetmeden çalışmalara koyulan Lloyd, iki durumun önceliğinden söz etmektedir: Bunlardan ilki ülkenin daha iyi tanınması ve bu amaçla çeşitli yolculuklara çıkılması iken ikincisi ise Anadolu'nun arkeolojik niteliklerinin ve çanak çömlek diziliminin öğrenilmesidir.³⁰ Gerçekten de zaman içerisinde Mezopotamya coğrafyasında edindiği tecrübenin aksine Anadolu coğrafyasındaki bu deneyimin eksikliği, bir tür yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda söz konusu eksikliği gidermek için katmanlı bir kazı çalışması yapması gerektiğinin bilincinde olan Lloyd, dönemin Eski Eserler Müdürü Hamit Zübeyr Koşay'ın yönlendirmesi ile Arkeoloji Müzesi Müdürü Nuri Gökçe'yle birlikte Ankara'nın Polatlı ilçesinde yer alan bir höyükte çalışmalara başlamışlardır.³¹ Böylece Kalkolitik Çağ'dan Geç Tunç Çağı'na kadar uzanan höyüğün tüm katmanları tespit edilmiş ve her seviyede ortaya çıkarılan seramik türleri sayesinde Anadolu'nun çanak çömlek dizilimi hakkında fikir sahibi olunabilmiştir.³² Hatta bu kazılar sırasında bazı mezarlara rastlanılmış ve bulunan iskeletlerin üzerinde birtakım antropolojik çalışmalar da yapılmıştır.³³ Nihayetinde Polatlı Höyüğü'nde gerçekleştirilen kazı çalışması, hem Anadolu'nun Tunç Çağı dönemlerini aydınlatacak nitelikte sonuçları ortaya koyarak Türkiye'nin tarihi ve arkeolojisine

²⁶ Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, 21.

²⁷ Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, 22.

²⁸ Hawkins, "Seton Howard," 364.

²⁹ Hawkins, "Seton Howard," 368; Vandeput, "The British," 2.

³⁰ Lloyd, "Twenty-Five," 198-199.

³¹ Seton Lloyd and Nuri Gökçe, "Excavations at Polatli: A New Investigation of Second and Third Millennium

Stratigraphy in Anatolia", *Anatolian Studies*, Vol. 1 (1951), 21; Lloyd, "Twenty-Five," 199; Hawkins, "Seton Howard," 364.

³² Lloyd and Gökçe, "Excavations at Polatli," 21-75; Lloyd, "Twenty-Five," 199-200; Vandeput, "The British," 2.

³³ Lloyd and Gökçe, "Excavations at Polatli," 27, 63-71.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

ilişkin ciddi katkılar sunmuş hem de Lloyd için Anadolu sahasında önemli tecrübelerin kazanıldığı bir kazı alanı olmuştur. Ayrıca burada edindiği tecrübe, Anadolu sahasında yapacağı diğer çalışmalar için de bir bilgi birikimini meydana getirmiştir.

Seton Lloyd'un Türkiye'de çalışmalar yapmak istediği merkezlerden birisi de köklü bir tarihi geçmişe sahip olan ve mevki itibarıyla Mezopotamya coğrafyası ile yakın bağlantıları bulunan Harran kentidir. Harran, günümüz Şanlıurfa ilinin Türkiye - Suriye sınırına oldukça yakın konumda bulunan bir ilçesidir. Kentin, Anadolu ile Mezopotamya arasında önemli bir bağlantı noktası olması; siyasi, ticari, kültürel ve dinî pek çok alanda üst düzey bir etkileşimin gerçekleşmesine yol açmıştır. Öyle ki Harran'ın, Mezopotamya'nın önemli tanrılarında biri olan Ay Tanrısı Sin ile bilinen yakınlığı ve söz konusu tanrının kültürüyle ilişkili bir tapınağa ev sahipliği yapması, kuşkusuz kentin siyasi ve dinî değerini atıran önemli bir etmen olmuştur.³⁴ Fakat Harran'ın bu dinî önemi sadece Asur dönemi ile sınırlı kalmamış; neredeyse Orta Çağ'a kadar devam etmiş ve özellikle kent İslami dönemde ciddi imar faaliyetleri geçirmiştir.³⁵ 1950 yılında yapılan kazılar çerçevesinde Seton Lloyd ve William Brice, her ne kadar şehir planları ve mimari çizimler üzerinde çalışmalar yapsalar da³⁶, kentin erken dönemlerine ait kalıntıların yoğun şekilde İslami döneme ait kalıntılarla kaplı olmasından dolayı söz edilen bu kalıntıların zarar görmemesi amacıyla buradaki çalışmalarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır.³⁷ Fakat bölgede bir çalışma yapmayı gerçekten isteyen Lloyd, bu kez Şanlıurfa ile Harran arasındaki bölgede yer alan Sultantepe Höyüğü'ne dikkatini yoğunlaştırmıştır.³⁸

Sultantepe Höyüğü, Şanlıurfa ili sınırları içerisinde, Harran ile çok yakın bir mesafede bulunan bir başka önemli höyüktür. 1951-1953 yılları arasında Seton Lloyd ve Nuri Gökçe tarafından burada gerçekleştirilen kazı çalışmaları, Türkiye'nin tarih ve arkeolojisine ilişkin oldukça önemli buluntuları gün ışığına çıkarmıştır. Öyle ki, burada yapılan çalışmalar sonrası ortaya çıkarılan Asur dönemine ait bir tapınak kompleksi ile MÖ 7. yüzyıl sonlarına, Yeni Asur dönemine tarihlenen bir Asur kütüphanesine ait çok sayıda çivi yazılı tablet³⁹, Anadolu'nun tarihi, arkeolojik, dinî ve kültürel geçmişinin aydınlatılması noktasında ciddi katkılar sağlamaktadır. Ayrıca Sultantepe'de, söz edilen bu buluntuların haricinde gerek Asur dönemine ait gerekse Hellenistik ve Roma dönemlerine ait farklı birçok maddi kültür unsuru

³⁴ Seton Lloyd and William Brice, "Harran", *Anatolian Studies*, Vol. 1, (1951), 77, 88; Lloyd, "Twenty-Five," 201.

³⁵ Lloyd and Brice, "Harran", 87-111; Lloyd, "Twenty-Five," 201.

³⁶ Lloyd, "Twenty-Five," 201; Collon, "Lloyd," 383; Hawkins, "Seton Howard," 369.

³⁷ Lloyd, "Twenty-Five," 201-203; Vandeput, "The British," 2.

³⁸ Lloyd, "Twenty-Five," 203; Hawkins, "Seton Howard," 370; Vandeput, "The British," 2.

³⁹ Lloyd, "Twenty-Five," 203-208; Hawkins, "Seton Howard," 370; Vandeput, "The British," 2.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

da ortaya çıkarılmıştır.⁴⁰ Anlaşıldığı üzere, Sultantepe Höyüğü'nde gün ışığına çıkarılan bütün buluntular, hem Anadolu'nun kültürel mozaığının şekillenmesinde rol oynarken hem de Asur İmparatorluğu gibi Mezopotamya bölgesinin oldukça önemli uygarlıklarından birinin tarihine, mimarisine ve yazısına dair değerli bilgiler sağlamıştır. Bu bakımdan kazı çalışmasını yürüten Seton Lloyd ve ekibinin buradaki arkeolojik katkıları yadsınamaz derecede kıymetlidir.

Tarihler 1953 yılını gösterdiğinde Lloyd bu kez, Antalya'nın Alanya ilçesinde Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) tarafından yaptırılan Alanya Kalesi ve limanı üzerinde bazı çalışmalarda bulunmuştur.⁴¹ Denize sokulmuş yüksek kayalık burun üzerinde inşa edilen tahkimatlı Alanya Kalesi⁴², Anadolu Selçuklu Devleti'nin Akdeniz hâkimiyetini güçlendiren stratejik bir kale olmasının dışında ticari ve ekonomik öneme sahip limanı ile birlikte hem Anadolu coğrafyası için hem de Alanya kenti için ayrıcalıklı bir değeri ortaya koymaktadır. Burada yürütülen çalışmalarda Seton Lloyd tarafından mimari eserlerin plan çizimleri yapılırken; kazı ekibinde Lloyd ile beraber faaliyetlerde bulunan D. Storm Rice tarafından ise yazıtlar üzerinde çalışmalar yapılmıştır.⁴³ Böylelikle bu alandaki birçok mimari eserin ve yazıtın kayıt altına alınması sağlanmıştır. Çalışmalar sonucunda elde edilen tarihi, mimari ve arkeolojik nitelikteki tüm bu birikim, Lloyd ve Rice öncülüğünde ilk olarak 1958 yılında Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü bünyesinde bir kitap hâlini almış ve ardından 1964 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından eserin Türkçe olarak basımı yapılmıştır.⁴⁴ Gerek Türkiye gerekse Alanya adına geniş yelpazede bilgiler sunan bu kitap çalışması, Seton Lloyd ve kazı ekibinin Türkiye tarihi ve arkeolojisine yönelik katkılarının bir diğer somut göstergesi olarak ifade edilebilmektedir.

1954 yılına gelindiğinde, Ankara'da bulunan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün girişimleri ile yeni bir kazı projesi başlatılmıştır. Bu proje için seçilen yer ise Denizli ilinin Çivril ilçesine yakın bir konumda bulunan ve Anadolu Platosu için stratejik bir noktada yer alan Beycesultan Höyüğü'dür.⁴⁵ Beycesultan kazıları, alanında uzman İngiliz arkeologlar Seton Lloyd ve James

⁴⁰ Seton Lloyd and Nuri Gökçe, "Sultantepe: Anglo-Turkish Joint Excavations, 1952", *Anatolian Studies*, Vol. 3, (1953), 27-47; Seton Lloyd, "Sultantepe. Part II. Post-Assyrian Pottery and Small Objects Found by the Anglo

Turkish Joint Expedition in 1952", *Anatolian Studies*, Vol. 4, (1954), 101-110.

⁴¹ Lloyd, "Twenty-Five," 211; Daniel and Chippindale, *The Pastmasters*, 85; Hawkins, "Seton Howard," 370; Vandeput, "The British," 2.

⁴² Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, 13.

⁴³ Lloyd, "Twenty-Five," 211; Hawkins, "Seton Howard," 370; Vandeput, "The British," 2.

⁴⁴ Seton Lloyd and D. Storm Rice, *Alanya (Alâ'iyya)*, çev. Nermin Sinemoğlu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1964).

⁴⁵ Seton Lloyd and James Mellaart, "Beycesultan Excavations: First Preliminary Report", *Anatolian Studies*, Vol. 5 (1955), 39.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Mellaart öncülüğünde 1954-1959 tarihleri arasında altı sezon boyunca yürütülmüştür.⁴⁶ James Mellaart, tıpkı Seton Lloyd başta olmak üzere Anadolu'da faaliyetlerde bulunan diğer İngiliz arkeologlar gibi Türkiye'deki Eskiçağ tarihi ve arkeoloji alanlarının çok yakından tanıdığı bir arkeologtur. Anadolu'da Konya/Çatalhöyük ve Burdur/Hacılar gibi önemli prehistorik dönem yerleşmelerinde kazılar gerçekleştiren Mellaart, ortaya koyduğu çalışmalar ile Anadolu arkeolojisi adına büyük hizmetler vermiştir. Arkeolojik çalışmalar yapmak için tercih edilen Beycesultan Höyüğü de James Mellaart'ın güneybatı Anadolu'da yer alan höyüklerle ilgili gerçekleştirdiği kapsamlı çalışmalar sonucunda tespit ettiği ve haritasını çıkardığı önemli höyüklerden biridir.⁴⁷ 1954 tarihinde ilk kazı sezonu çalışmalarıyla başlayıp 1959 yılına kadar devam eden bu kazılarda, Geç Kalkolitik Çağ'dan Geç Tunç Çağı'na uzanan sağlam bir çanak çömlek dizilimi ortaya koyulmuştur. Ayrıca Orta Tunç Çağı'na ait bir saray yapısı, Geç tunç Çağı'na tarihlendirilen megaron tipi yapılar ve diğer pek çok maddi kültür unsuru yün yüzüne çıkarılmıştır.⁴⁸ Elbette çalışmamız kapsamında söz konusu bu kazıların neticesinde ortaya çıkarılan tüm buluntular değerlendirmeye alınmayacaktır. Fakat elde edilen sonuçlar, gerek Batı Anadolu'nun gerekse tüm Anadolu coğrafyasının tarihi ve arkeolojik geçmişinin aydınlatılmasına yönelik ciddi bir kazanım sağlamaktadır.

Bu noktada, Ankara'da faaliyet gösteren İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'ne ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Seton Lloyd'un 1949 yılında müdürlük görevini üstlendiği dönem itibariyle gelişmeye başlayan enstitü; yıllar geçtikçe gelişen, çalışma sahası genişleyen ve pek çok araştırmacı için sağladığı imkânlarla teşvik edici bir rol oynayan kurum hâline gelmiştir.⁴⁹ Böylece Anadolu arkeolojisi üzerine çalışmalarda bulunacak kişilere çeşitli destekler sağlayan enstitü, hem Anadolu üzerine ortaya koyduğu kapsamlı ve özgün çalışmalarla öne çıkmış hem de uyandırdığı ilgi ile Türkiye'nin sahip olduğu değerlere dikkat çekmeyi başarmıştır. Ancak, tarihler 1961 yılını gösterdiğinde Seton Lloyd enstitüdeki müdürlük görevinden ayrılmış ve kendisinin yerine bu görevi Michael Gough üstlenmiştir.⁵⁰ Türkiye'de geçirdiği on yılı aşkın sürenin ve değerli birçok çalışmanın ardından İngiltere'ye dönen Lloyd için Türkiye serüveni bitmiş değildir. Nitekim 1958 yılında, daha Türkiye'de çalışmalarda bulunduğu bir dönemde, gerek Eskiçağ tarihi gerekse arkeoloji çevrelerince iyi tanınan Charles A. Burney ve Richard D. Barnett gibi uzman isimlerle birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van Gölü'nün civarında Urartu mirası üzerine çeşitli yüzey araştırmaları ve birtakım tespitler gerçekleştirmiştir. Fakat söz konusu bu araştırmalar, herhangi bir kazı çalışması boyutuna ulaşmamıştır.⁵¹ Diğer açıdan

⁴⁶ Lloyd, "Twenty-Five," 211; Hawkins, "Seton Howard," 370.

⁴⁷ Seton Lloyd and James Mellaart, *Beycesultan, Vol. I: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels* (London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1962), 6; Vandeput, "The British," 2.

⁴⁸ Lloyd and Mellaart, *Beycesultan*, 9 vd.; Lloyd, "Twenty-Five," 211-215; Daniel and Chippindale, *The Pastmasters*, 87; Hawkins, "Seton Howard," 370-371; Vandeput, "The British," 2.

⁴⁹ Hawkins, "Seton Howard," 371-372.

⁵⁰ Hawkins, "Seton Howard," 372; Vandeput, "The British," 3.

⁵¹ Hawkins, "Seton Howard," 372.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

araştırmaların, Lloyd için Urartu tarihine ve kültürüne dair bir merak duygusunun oluşumuna yol açtığını söylemek mümkündür. Bahsi geçen bu ilginin en somut kanıtı ise Lloyd'un 1965 yılında tekrar Türkiye'ye dönerek Urartu mirası adına önemli bir yer olan Kayalidere'de kazı çalışmalarında yer almasıdır.⁵²

Kayalidere, Muş ilinin Varto ilçesi sınırlarında bulunan ve Urartular'a ait birçok maddi kültür unsuru barındıran önemli bir merkezdir.⁵³ Nitekim Urartular, MÖ 9 ila 6. yüzyılları kapsayan süreçte Anadolu'nun siyasi tarihine yön veren ve Doğu Anadolu'da Tuşpa (=Van) başkent olmak üzere kurulan bir devlettir. Nüfuz alanı böylesine geniş olan güçlü bir devletin geride bıraktığı tarihi ve arkeolojik mirası da bu duruma paralel olarak kapsamlı olmuştur. Ancak, yüzey araştırmalarının ve tespit çalışmalarının yapıldığı bahsi geçen dönemler dikkate alındığında, henüz zengin Urartu mirası tam olarak ortaya çıkarılabilmemiş değildir. Bu sebeple araştırmacılar üzerinde artan merak duygusuna bağlı olarak Urartu kültürünün uyandırdığı ilgi oldukça fazla olmuştur. Söz konusu bu ilginin de teşvikiyle harekete geçen Seton Lloyd ve Charles A. Burney, 1965 yılında Kayalidere'de ilk sezon kazı çalışmalarına başlamışlardır. Başarıyla geçen bu kazı çalışmaları neticesinde; bir tapınağın, hem askeri hem de dekorasyon niteliği taşıyan ünik metal objelerin ve kaya mezarlarının olduğu bir Urartu kale kompleksi ortaya çıkarılmıştır.⁵⁴ İşte Seton Lloyd ve çalışmaları yürüten ekibin, Anadolu'da kurulmuş en önemli uygarlıklardan biri olan Urartular'dan geriye kalan bu zengin maddi kültür unsurlarını gün yüzüne çıkarma noktasındaki çabaları, gerçekten de hem Anadolu'nun Eskiçağ tarihi hem de arkeolojisi bakımından büyük önem taşımaktadır. Ne var ki, 1966 yılının Ağustos ayında Varto'da meydana gelen büyük bir deprem nedeniyle kentte pek çok tahribat oluşmuş ve kazı çalışmalarının kesilmesine yol açmıştır. Böylece Lloyd'un son kazısı da sona ermiştir.⁵⁵ Fakat zaman içerisinde gerek Türk araştırmacıların gerekse yabancı uzmanların Urartular'a ait farklı birçok merkezde gerçekleştirdikleri kazı çalışmaları ile ortaya koydukları bilgiler, günümüzde Urartu tarihi ve arkeolojisi hakkında sağlam bilgilerimizin oluşmasına katkılar sağlamıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere İngiliz arkeolog Seton Lloyd; Yumuktepe, Polatlı, Harran, Sultantepe, Alanya, Beycesultan ve Kayalidere gibi Anadolu'da çok farklı kültürel niteliklere sahip çeşitli merkezlerde birtakım çalışmalarda bulunarak bu coğrafyanın tarihi ve arkeolojik değerlerinin meydana çıkarılması adına önemli faaliyetlerde bulunan bir isimdir. Söz konusu merkezlerde gerçekleştirdiği çalışmalar, kendisinin Anadolu üzerinde bilgi, birikim ve tecrübe kazanmasına yol açmıştır. İşte bu ciddi birikimden yararlanılması maksadıyla onlarca makale yazdığı gibi; Türkiye özelinde kaleme aldığı kitaplar da hem bu alanda çalışma yürüten kişiler

⁵² Seton Lloyd and C. A. Burney, "Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidere (1965 Season)", *Türk Arkeoloji Dergisi*, No. 22 (1965), 217.

⁵³ Lloyd and Burney, "Excavations," 217.

⁵⁴ Lloyd and Burney, "Excavations," 217-219; "Obituary: Professor Seton," vi; Hawkins, "Seton Howard," 374.

⁵⁵ Hawkins, "Seton Howard," 374.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

için hem de Anadolu'nun tarih ve arkeolojisine merak duyanlar için birer rehber kitaplar olma özelliği taşımaktadır. Bu kapsamda; *Early Anatolia: the Archaeology of Asia Minor Before the Greeks* (Harmondsworth: Penguin Books, 1956), *Alanya ('Alā'iyya)* (London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1958), *Beycesultan*, Vols. I-III (London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1962; 1965; 1972), *Early Highland Peoples of Anatolia* (London: Thames and Hudson, 1967) ve *Ancient Turkey: A Traveller's History of Anatolia* (London: British Museum Publications, 1989) isimleri ile yayımlanan kitaplar, Lloyd'un en çok tanınan kitapları arasında yer almaktadır.⁵⁶

Sonuç

Türkiye, dünya üzerinde eşi benzerine az rastlanır derecede zengin tarihi ve arkeolojik kültür mirasına ev sahipliği yapan ender ülkelerden biridir. Toprakları üzerinde barındırdığı bu maddi kültür zenginliğini, hem Anadolu'nun kadim geçmişinin bir kanıtı hem de bir dünya mirası olarak ifade etmek mümkündür. Zira geçmişten günümüze insanlık tarihinde meydana gelen siyasi, iktisadi, ticari, dinî ve sosyo-kültürel faaliyetler için Anadolu coğrafyası stratejik bir bölge olma özelliği taşıırken; aynı zamanda sözü edilen insani faaliyetlerin geniş yelpazede izlerinin takip edilmesine de imkân tanımaktadır. İşte bu türden çok sayıda tarihi ve arkeolojik nitelikteki maddi kültür unsurlarını barındıran Anadolu coğrafyası, insanlığın ortak mirasının oluşumuna etki eden coğrafi merkezlerin başında yer almaktadır. Dahası bu kadim coğrafya, yerli yabancı çok sayıda turist, gezgin ve araştırmacı için merak duygusu uyandıran ve dikkat çeken önemli bir merkezdir. Bu duygularla hareket ederek Türkiye'de çeşitli çalışmalar yapan birçok yabancı araştırmacı vardır. Bu isimlerden biri de Türkiye tarihi ve Anadolu arkeolojisi adına değerli çalışmalarda bulunan İngiliz arkeolog ve mimar Seton Lloyd'tur. Çalışmamız kapsamında Seton Lloyd'un Türkiye tarihine ve Anadolu arkeolojisine dair katkılarını iki ayrı kategoride ele almak mümkündür.

İlk olarak Seton Lloyd, yukarıda ele aldığımız Yumuktepe, Polatlı, Harran, Sultantepe, Alanya, Beycesultan ve Kayalidere gibi Anadolu coğrafyasında farklı tarihsel dönemlere ait çeşitli merkezlerde yürüttüğü başarılı çalışmalar ile Türkiye'nin maddi kültür zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya çıkartarak, ülke tarihi ve arkeolojisine önemli katkılar sunmuştur. Üzerinde yaşadığımız bu toprakların prehistorik dönemlere uzanan köklü geçmişi, insanlık tarihine yön verecek oranda önem ve değer arz etmektedir. İşte Lloyd, bu bilinçle yaptığı çalışmalarla hem söz edilen maddi kültür zenginliği ve çeşitliliğinin bir bakıma uluslararası alandaki tanıtımını yapmış hem de çok sayıda araştırmacının bu maddi kalıntıların üzerinde bilimsel çalışmalar ortaya koymasında öncü bir rol oynamıştır diyebiliriz. O hâlde Lloyd'un, Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nde müdürlük görevini yürüttüğü süre de dikkate alındığında Türkiye'de bulunan kültürel mirasının belirlenmesi, üzerinde çalışmalar yapılması ve sonraki nesillere

⁵⁶ "Seton Lloyd," 221; Hawkins, "Seton Howard," 374-375.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

aktarılması noktasında önemli görevler üstlendiği ifade edilebilir. İlaveten Anadolu coğrafyası üzerinde sahada yaptığı çalışmalarla edindiği bilgi, birikim ve tecrübe sayesinde kaleme aldığı makaleler ve kitaplar gibi çok sayıdaki değerli çalışması, Türkiye'nin tarihine ve arkeolojisine dair merak duyanlar ve bu alanda çalışmalar yürüten kişiler için hem öğretici hem de rehber niteliğindeki önemli eserlerdir. Öyle ki, tarihi ve arkeolojik verilerden hareket ederek ortaya koyulan bilimsel araştırmalar; incelenen merkezlerin yaşam standartları, geçim kaynakları, sosyo-kültürel yapıları, inançları ve mimarileri gibi birçok farklı konuda kayda değer bilgiler içermektedir. Bu tür bilimsel verilerin dikkatle irdelenmesi ve çıkarımların yapılması, aynı zamanda bir bakıma geleceğe de yön vermek anlamına gelmektedir.

İkinci olarak ise Lloyd'un da katkılarıyla ortaya çıkarılan tarihi ve arkeolojik nitelikteki unsurlara yönelik gün geçtikçe artan yoğun ilginin, söz konusu bölgelerde bir kültür turizmi meydana getirdiği ifade edilebilir. Öyle ki, kültür varlıklarının ve onların içerdikleri bilgilerin ortaya çıkartılarak dünya toplumuna ve bilim dünyasına kazandırılmasının; bu tür arkeolojik yerleri ve tarihi değerleri yerinde görmek, mevcut atmosfer içerisinde incelemek isteyen farklı milletlerden insanların Türkiye'ye gelmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bununla beraber, hem eski eserlerin koruma altına alınarak zarar görmesinin engellenmesi hem de bu doğrultuda müzeciliğin gelişmesi, aynı zamanda yerli yabancı birçok insan için bu müzelere gelerek Türkiye'nin kültürel zenginliğini tanıma fırsatı vermiştir. Böylece Türkiye'nin kültür varlıkları ve kültür turizmi açısından taşıdığı yüksek potansiyelin dış dünyaya tanıtımının da yapıldığını söylemek mümkündür. İşte Seton Lloyd'un, Türkiye tarihi ve arkeolojine ilişkin bir diğer katkısının da bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini belirtmek yerinde olacaktır. İlaveten, tarihi ve arkeolojik bu mirasın dünya kamuoyuna tanıtılması ve gün ışığına çıkarılan buluntuların müzelerde sergilenmesi üzerine oluşan merak neticesinde hem ülke geneline hem de araştırma yürütülen merkezlere ya da mevcut müzelere çeşitli amaçlarla gerçekleştirilen seyahatlerin, gerek ülkenin ve gerekse ziyaret edilen yerlerin ekonomisine önemli getirilerde bulunması muhtemeldir. Böylelikle bahsi geçen bu yaklaşım, dolaylı olarak olsa da Lloyd'un Türkiye tarihi ve arkeolojisine sağladığı katkılar kapsamında bir değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Buradan yola çıkarak; tarih, arkeoloji ve turizm ile ekonomik gelişme, kalkınma ve iş imkânları arasındaki yakın ilişki bizce ele alınması gereken mühim konuların başında gelmektedir. Elbette konumuzun sınırları dâhilinde bu tür bir değerlendirme detaylarıyla ele alınmayacaktır. Fakat bu konu başlıkları arasında gözlemlenen yakın bağlantıların, ülkelerin ekonomilerine çok ciddi katkılarının olduğunu dile getirmek yanlış olmayacaktır. Nihayetinde yaptığı çalışmalar ile Anadolu'nun tarihi ve arkeolojik geçmişine ışık tutan Seton Lloyd, bu ülkenin hafızasında unutulmayacak değerde önemli bir yer kazanmayı başarmasının yanı sıra Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesine de ciddi katkılar sağlamıştır.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Kaynakça

Bittel, Kurt. "Atatürk ve İlköz Tarih Araştırmaları", *Bellekten*, Cilt: 3, Sayı: 10, (Nisan 1939): 203-224.

Collon, Dominique. "Lloyd, Seton Howard Frederick", in *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Vol. 3, ed. Eric M. Meyers, 382-383. New York - Oxford: Oxford University Press, 1997.

Daniel, Glyn, and Christopher Chippindale, eds. *The Pastmasters: Eleven Modern Pioneers of Archaeology : V. Gordon Childe, Stuart Piggott, Charles Phillips, Christopher Hawkes, Seton Lloyd, Robert J. Braidwood, Gordon R. Willey, C.J. Becker, Sigfried J. De Laet, J. Desmond Clark, D.J. Mulvaney*. London: Thames and Hudson, 1989.

Hawkins, J. D. "Seton Howard Frederick Lloyd, 1902–1996", *Proceedings of the British Academy*, Vol. 97, (1998): 358-377.

Kaçar, Turhan. "Tarih Öncesinden Aziz Pavlos'a: Anadolu Tarihine Bir Katkı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 6, (2001): 135-142.

Kaya, Mehmet Ali. *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I-II*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.

Kınal, Füzulan. *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

Lloyd, Seton, and Nuri Gökçe. "Excavations at Polatlı: A New Investigation of Second and Third Millennium Stratigraphy in Anatolia", *Anatolian Studies*, Vol. 1 (1951): 21-75.

Lloyd, Seton, and William Brice. "Harran", *Anatolian Studies*, Vol. 1, (1951): 77-111.

Lloyd, Seton, and Nuri Gökçe. "Sultantepe: Anglo-Turkish Joint Excavations, 1952", *Anatolian Studies*, Vol. 3, (1953): 27-47.

Lloyd, Seton. "Sultantepe. Part II. Post-Assyrian Pottery and Small Objects Found by the Anglo-Turkish Joint Expedition in 1952", *Anatolian Studies*, Vol. 4, (1954): 101-110.

Lloyd, Seton, and James Mellaart. "Beycesultan Excavations: First Preliminary Report", *Anatolian Studies*, Vol. 5 (1955): 39-92.

Lloyd, Seton, and James Mellaart. *Beycesultan, Vol. I: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1962.

Lloyd, Seton, and D. Storm Rice. *Alanya ('Alā'iyya)*. çev. Nermin Sinemoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1964.

Lloyd, Seton, and C. A. Burney. "Excavations at the Urartian Citadel of Kayalıdere (1965 Season)", *Türk Arkeoloji Dergisi*, No. 22 (1965): 217-222.

Lloyd, Seton. "Twenty-Five Years", *Anatolian Studies*, Vol. 24, (1974): 197-220.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Lloyd, Seton. *Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*. çev. Ender Varinlioğlu. Ankara: Tübitak, 2007.

Özdoğan, Mehmet. *50 Soruda Arkeoloji*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2016.

Sagona, Antonio, and Paul Zimansky. *Ancient Turkey*. London-New York: Routledge, 2009.

Sevin, Veli. *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayınları, 2019.

Steadman, Sharon R., and Gregory McMahon, eds. *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10,000-323 B.C.E.* New York: Oxford University Press, 2011.

Vandeput, Lutgarde. "The British Institute at Ankara: 60 Years Young", *Anatolian Studies*, Vol. 58, (2008): 1-14.

"Obituary: Professor Seton Howard Frederick Lloyd, C.B.E., M.A., F.B.A., A.R.I.B.A. 1902–1996" *Iraq*, Vol. 58, (1996): v-viii. <https://doi.org/10.1017/S0021088900003132>.

"Seton Lloyd: A Bibliography", *Iraq*, Vol. 44, No. 2 (Autumn, 1982): 220-224.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Görsel 1: Seton Lloyd⁵⁷

⁵⁷ Hawkins, "Seton Howard," 358.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Görsel 2: Seton Lloyd'un 80. doğum gününde çekilen bir fotoğrafı.⁵⁸

⁵⁸ "Seton Lloyd," 220.

EURO-MAGHREBIN GEO-HISTORICAL RELATIONS: POLITICAL AND ECONOMIC GOALS AND INTERESTS AND RUSSIAN-CHINESE PARTNERSHIP MOROCCO AS A CASE STUDY/ MODEL

Fatma ALI ELBATANONY¹

Abstract

In this study, we will discuss European-Moroccan relations, and how they have historically been deeply rooted by virtue of the geographical proximity. The European continent was not known before the year of 1488 except through the Arab explorers. With the discovery of the Cape of Good Hope and the discovery of some Italian and Portuguese cities "at the southern end of the African continent", where South Africa lies now, this helped the creation of the competition between Arabs and Europe. And interest began in the North African countries, as it is the treasure promised to change the balance of power. We will bring to light the deep geopolitical repercussions of the European colonial policy in North Africa. We also present the relations between them, which began to fluctuate between cooperation and conflict until the establishment of the European-Moroccan Economic Community after the end of World War II, which was based on two goals, one political and the other economic. Similarly, we will refer to the stages of partnership between them, which went through several stages, until it reached countless differences, especially when Western Europe referred to the Polisario desert. Finally, we explore Morocco's response attempts to establish a strategic partnership with the rising Asian powers, Russia, and China in response to the European Union's unwelcome policies in North Africa.

Keywords: Colonial, The Ideological Factor, political loyalty, Geo-historical, Partnership, Agreements, Relations

Research aims

This study aims at an analytical study of the European-Moroccan relations throughout history, with a special focus on the period when Europe took advantage of the weakness and fall of the Ottoman Empire to consolidate its relationship with Morocco, and consequently take advantage of a country with geopolitical significance. The research clarifies the reason behind choosing Morocco, a North African and "Arab Maghrebini" country. It states the goal behind evoking the Moroccan-European dispute now, and the reasons for the Russian-Chinese emergence on the scene and how over time they have knitted strong relations Morocco on the base of win-win principle.

Research importance

- 1- Studying the historical development of the Moroccan-European relationship.
- 2- The importance of shedding light on the European plan to achieve hegemony in Morocco, and the methods and tools that are use for that purpose.
- 3- Why did European countries wave the Western Sahara file "Polisario"?

¹ Dr., Cairo University, E-mail: fatma.ali3021@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-0916-3645

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

4- Studying the partnership between Morocco and Russia

First: the Russian-Moroccan partnership

Second: Presenting the Russian position on the issue of Western Sahara, as well as presenting the Moroccan position on the issue of the war on Ukraine.

5- Studying the Moroccan-Chinese relationship throughout history

First: Presenting the historical Moroccan position towards China and recognizing China as a country in the year 1958, as well as presenting the Chinese position regarding the Western Sahara issue.

Second: the Chinese-Moroccan partnership

Research Methods

In this study, the researcher relied on the following approaches:

Systems analysis approach

The historical method

The method of analysing political economy

Reasons for choosing the topic

1- The clear importance of the brown continent for any colonialist, especially because of the abundant multiple resources it has/possesses, a distinguished strategic location and cheap labour.

2- Highlighting Europe's approach of soft power in its relation with Africa, and its attempts of cultural projection in this continent.

3- Underlining the multi-faceted significance of Morocco to the European Union's great power politics in the 21st century.

Research problem

Difficulty collecting scientific material due to the lack of references that deal with this issue.

Study questions:

This study seeks to answer several questions:

1- How long have been the European- Morocco relationships?

2- What aspect has been the European presence in Morocco?

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

3- Was the Russian and Chinese presence a real threat to the EU historical backyard?

Study assignments

1- What is the difference between Morocco's relationship with Europe and its relationship with Russia and China?

2- The association of these countries always and forever focuses on economic association and gaining an ally for them, especially the Russian-Chinese.

1- Studying the historical development of the Moroccan-European relationship

Unfortunately, in analysing European-Arab relations, we often tend to focus attention on the present and ignore the recent past, based on the deceptive argument that it is useless to go back to ancient history and revive outdated volumes. Without the need to present the course of history we can say, without the need to present the course of history, that it is useful to recall that European-Arab relations are very old by virtue of the geographical proximity of the two worlds that are separated by the Mediterranean Sea. One technician” and this not only facilitated technical exchanges, but also ideological, literary, and artistic exchanges)².

The other worlds (China - India - Africa) for many centuries did not know Europe except through the Arab world, and with the weakness of the Arab Islamic empire, the fall of Granada in 1492 AD, the discovery of the Cape of Good Hope route and the emergence of Italian and Portuguese cities, the European-Arab relations that were until then made Characterized by a kind of competing participation, reflects the new balance of power)³.

With the emergence of Europe as a dynamic continent, a chasm was soon dug separating it from the Arab world, which sensed this European progress, as an existential challenge, At that time the Maghreb union was disjointed from within and threatened in its external borders, under the Ottoman domination since the sixteenth century Given the geographical expansion, and the rugged nature of the Ottoman Empire, which eventually turned into what was called a ‘sick man’ the Europeans were found on a good ground to finish off their colonial project in large parts of the Ottoman Empire, involving the Maghreb region. After Independence of Morocco the colonial countries sought to embody a new type of colonialism within the framework of the relations of comprehensive dependence on the previously occupied countries, to replace the position of the Ottoman Empire in the sixteenth century and with the advent of European colonialism to strike it the final blow. In the

1- علي الحاج، سياسة الاتحاد الاوروبي في المنطقة العربية بعد الحرب الباردة (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، ط1 ، فبراير 2005م)، ص 162.

3- موقع الاتحاد الاوروبي، <http://europe.eu/scadpus/leg/en/lvb>

nineteenth century, European control on the shores of the Mediterranean was almost absolute)⁴.

2- The importance of shedding light on the European plan and the methods and tools that are used to achieve hegemony and benefit from the bounties of Morocco

The European economic penetration in the Arab East, after its adherence to traditional and previously thriving handicraft industries, ended with the destruction of pre-capitalist social structures, and the introduction of the market economy led to a profound change in the distinctive character of rural life in the Arab world. Financial control was one of the most deceptive forms of control, while the Europeans were preoccupied with rebuilding their economy and establishing the institutions of the European Community (the European Community of Coal and Steel in 1951, and the Common Market in 1957 AD)⁵.

The Arabs were preoccupied with consolidating the newly independent states (Morocco and the Gulf) or defending the Arab national movement that was represented by Nasserism until 1970 CE. Thus, between 1956 CE and 1970 CE, Europe was practically absent from the Arab arena, especially the Middle East, if superpowers obscured it, but Europe did not cut it off. Bridges with Morocco, on the one hand, because the post-war boom necessitated more migrant workers who were recruited from Moroccan cities and villages, and because France, on the other hand, adhered to maintaining excellent relations with the countries of the Maghreb, in addition to that, it initiated the common market, even before the 1973 oil crisis. Negotiations with some countries to regulate their relations with them)⁶.

And here we see that the relations between Morocco and the European Economic Community take the form of political and economic challenges. Both the Soviet Union and the United States as two poles competing for hegemony over this system, the escalation of national liberation movements and the end of the colonial phenomenon)⁷.

In the context of these major transformations, the Arab world emerged seeking liberation, independence, modernization, and development. Western Europe also searched for security and rebuilding what was ravaged by its devastating wars. The European Economic Community was established, which was linked to multiple relations and agreements with Morocco. This economic bloc and these relations and agreements were determined by several

3- علي الحاج، سياسة الاتحاد الاوروبي في المنطقة العربية بعد الحرب الباردة (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، ط1 ، فبراير 2005م)، ص 162.

4- عبد النور بن عنتر، الاتحاد المغربي.. بين الافتراض والواقع، دراسة منشورة الدوحة: مركز الجزيرة للدراسات، 2004/10/3، متاح علي الرابط

<http://www.aljazeera.net/home/print/787157c4>

5- فتح الله ولعلو، المشروع المغربي والشراسة الأورو متوسطية، (الدار البيضاء: دار توبقال للنشر، 1997م)، ص14.

6- ميلود عبد الله المهدي، أحمد عبد الحكيم دياب، اتحاد المغرب العربي والمجموعة الأوروبية في استراتيجية العلاقات الدولية (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، 1990م)، ص230.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

international variables. The Moroccan-European relationship, especially in the past two decades.

Until it developed into a deep partnership, beginning with Morocco entering the depth of European manufacturing chains, especially in the automotive and aircraft industries, to cultural relations in which Morocco is a real partner and not just a theatre for European dialogue and identity, leading to relations in the world of security that very influential circles in Europe consider to be Among the most important reserves of the continent, we see that it has greatly influenced the crystallization of the legal framework between Morocco and the European Economic Community)⁸(.

From this standpoint, we wonder about the circumstances and factors that made the relationship characterized by negativity, unequalness, and limitations. One of the first of these factors was the ideological factor, by which we mean the conflict between the eastern and western blocs, and the resulting differences, divisions, and alliances. Then there is a second factor, which is linked to the first, and is represented by the desire of the European Community to devote Morocco's political loyalty towards it, and after independence, the colonial countries sought to embody a new type of colonialism within the framework of comprehensive dependency relations as a continuation of the colonial phenomenon, but with a new concept and in new ways. This description and this extrapolation of Morocco's relationship with the European Economic Community is evident through the agreements concluded between the two parties)⁹(.

The Partnership Agreement of 1969 AD was limited in the purely commercial aspect. As for the Cooperation Agreement of 1976 AD, although it expanded the areas of cooperation, its limitations and negativity were manifested in many aspects of this cooperation. Here we must refer to the concepts of "ideological factor" and "political loyalty"? What is their impact on relations between Morocco and the European Economic Community)¹⁰(?

The relationship between Morocco and the European Community was determined by the ideological factor, which preceded the economic and geographical factor. With Morocco, it is based on two goals, one political and the other economic. As for the political goal, it is represented in the overwhelming desire that the group had in order to perpetuate the idea of political loyalty, so that Morocco remains an area of influence belonging to the group and therefore to the member states within it. Political loyalty was only a negative factor, within

7- الهادي عبد القادر سويبي، في اقتصاديات الوطن العربي، ط2، (القاهرة 2006م-2008م)، ص13.

8- عبد النور بن عنتر، الاتحاد المغاربي... بين الافتراض والواقع، دراسة منشورة الدوحة: مركز الجزيرة للدراسات، 2004/10/3، متاح علي الرابط

<http://www.aljazeera.net/home/print/787157c4>

9- مصطفى الفيلاي، الاتحاد المغاربي الكبير، (تداء المستقبل) (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، فبراير 1989م)، ص81.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

the framework of the relationship between Morocco and the European Community, but it is a factor subject to the will of the Community¹¹(.

As for the economic goal, it is to exploit Morocco economically, as it represented a resource of primary resources and cheap labour, as well as a market for the disbursement of the group's surplus production. Therefore, the agreements concluded between Morocco and the European Community, in their various forms, and in their different names and time of signing, embodied one desire that does not change, and therefore it has produced agreements whose failure and inability to achieve a relationship of commercial exchange and economic cooperation between the two parties is clear. These agreements have always been limited and subject to pure utilitarian logic. We see that if the European Community had granted privileges to Morocco, it worked to restrict these privileges in one way or another, although its first and foremost concern was to preserve Morocco as an area of influence¹²(.

The overlapping interests imposed the partnership between Morocco and the European Union. This relationship developed through a series of successive stations until the partnership agreement between the two countries was signed in 1956 AD, but it was actually implemented on the first of March 2000 AD, and the European Union set itself an ambitious goal that is evident In making the Mediterranean "an area of exchange and dialogue," the motive for that was his firm desire to prove quality in this space¹³(.

However, the question that imposes itself about this partnership and those agreements between Morocco and the European Union remains, is it the geohistorical factor or are there other hidden factors²⁵? The European Union is separated from Europe only by the Strait of Gibraltar, which does not exceed 15 kilometres in width, in addition to its openness to the Atlantic Ocean and the Mediterranean Sea, on the other hand. And its availability at international crossings, which made them a partnership, which went through several stages¹⁴(:

In 1963 AD: Negotiations began between Morocco and the European Community, which led to the conclusion of a detailed trade agreement under which Morocco obtained donations benefiting economic and social development¹⁵(.

In 1987 AD: Morocco applied to join the European Community, but the latter's response was negative, claiming that Morocco does not belong to the European continent.

10- محمد صالح المسفر، الاتحاد الأوروبي وإيجاد مشاريعه المتوسطة في العلاقات العربية الأوروبية حاضرها ومستقبلها(باريس: مركز الدراسات العربي الأوروبي، 1997م)ص245.

11- كمال بن بونن، "أوروبا والمنطقة المغاربية: مصالح قوية تدعم المشروع المغربي" مجلة المغرب الموحد، (تونس: دن العدد1، يناير 2009م)، ص36.

12- شريف عابد، الاندماج الاقتصادي الاقليمي للدول المغاربية مع الاتحاد الاوروبي، السياسة الدولية(القاهرة: مركز الاهرام للدراسات السياسية والاستراتيجية بالأهرام، السنة التاسعة والثلاثون يوليو 2003م)،ص268.

13- فتح الله ولعلو، المشروع المغربي والشراكة الأورو متوسطية، (الدار البيضاء: دار توبقال للنشر، 1997م)، ص14.

15- Jean Grouzatic: "Geopolitique de la Mediterranee", Mars, 1988, p:15

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

The Barcelona Declaration in 1995 AD defined the foundations of the Euro-Mediterranean partnership in the economic, political, social, and humanitarian fields. In light of this, the Association Agreement between Morocco and the European Union was signed in 1996 AD)¹⁶.

On the 1st of March 2000 AD, this agreement began to be activated. The Moroccan-European Partnership Agreement stipulated basic principles represented in establishing balanced relations based on the principles of exchange, partnership, and common development within the framework of the principles of democracy and human rights. The neighbourhood policy aims to share the benefits of the expansion of the Union. The European Union in 2004 AD, with neighbouring countries in order to strengthen security and stability, it is designed to prevent new dividing lines between the enlarged European Union and its neighbours, and at the same time offer it the opportunity to participate in the various activities of the European Union through deeper political, security, economic and cultural cooperation. The European Commission proposed a group. Among the incentives to achieve this goal are the expansion of the internal market, the development of a system of trade details, the opening of markets, the setting up of a framework for legal immigration and the movement of people, integration in the fields of transport, energy, communication networks and the European research area, and the creation of new institutions for the development and protection of investment)¹⁷. The interest of the European Union in the economic, social, and cultural dimensions of cooperation. The Mediterranean stems primarily from its interest in political security, in the sense that the union is the A European who employs economic, social, and cultural relations to achieve the goal of security and stability in neighbouring countries)¹⁸.

And then the reflection of this stability on expanded Europe. On March 23, 2004, the European Union proposed a new strategic partnership with the countries of North Africa and the Middle East that takes into account the mutual interests between these countries and the development of cooperation mechanisms, not only that, but also developed its vision about the future of the political settlement of the Arab-Israeli conflict. Here are some of the main objectives of the European Neighbourhood Policy, which prevents conflicts and acts of aggression against the European Union, which stipulates)¹⁹:

Settlement of conflicts and ongoing disputes

16- Omar Baghzouz, *le partenariat de securite dans le cadre du processus de Barcelone: Pour une zone de securite partagee en mediterranee occidentale*, in: mondialisation et securite: securite pour tous ou insecurite partagee, acte du colloque international d'Alger, mai 2002, edition ANEP, 2003, p.29

17- Ben Abdallah Karima, "The position of the European Union on the Western Sahara Conflict", *Journal of contemporary European Studies*, Vol.17, No.3, Decembr 2009 p66.

18- العربي نصير، مستقبل الشراكة الأورو-متوسطية، مجلة كلية العلوم الاجتماعية والانسانية (جامعة سطيف: جامعة سطيف، العدد 17، دت)، ص 294.

19- Andreas Marchetti, "The European Neighborhood Policy: Foreign Policy at Eu's Periphery", Zei Discussion Paper; C 158 (2006), P16.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

- Establishing strong economic and political partnerships based on common values, prosperity, and security
- Control of immigration and all forms of smuggling into the European Union
- Protecting the security of EU citizens from abroad

But it is clear that the European Neighbourhood Policy does not replace the Barcelona Process or *Boromed* (in English, it began in 1995, through the Barcelona Euro-Mediterranean Conference, which was proposed by Spain and organized by the European Union to strengthen its relations with the countries bordering the Mediterranean in North Africa and West Asia, as suggested in it. Many policies, including security and stability in the Mediterranean region, the promotion of democracy, good governance and human rights, and the achievement of satisfactory mutual trade terms for the region's partners. This partnership laid the foundations for what became known as the Union for the Mediterranean and building its institutions without replacing the Euro-Mediterranean partnership)²⁰.

The areas of the partnership agreement varied to include²¹

The political field: which includes establishing political dialogue in order to strengthen relations between the two parties, consultation, rapprochement and understanding, raising issues and concerns, and defending common interests between them. The partnership also included new actors such as Parliament, the Economic, Social and Environmental Council and civil society in facing immigration challenges and encouraging legal and security mobility)²².

The economic field: It includes the study of common economic issues, including trade exchanges, which included the rules and conditions of trade with Morocco, exports from Morocco to the European Union and vice versa, as well as the European Union's defensive measures on imports from Morocco. Trade relations were only part of the political and economic relations. The General Assembly of the European Union with Morocco, where Morocco is a member of the World Trade Organization.

The social field: it includes the development of social cooperation, health assistance, and employment)²³.

The cultural field: which includes cultural, educational, scientific, and technical cooperation, exchange of experts and experiences, communication and communication¹.

- عبد المنعم سعيد، أنظمة الجماعة الأوروبية تجربة التكامل والوحدة (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، 1986م)، ص 97.

20- محمد صالح المسفر، الاتحاد الأوروبي وإبعاد مشاريعه المتوسطة في العلاقات العربية الأوروبية حاضرًا ومستقبلها (باريس: مركز الدراسات العربي الأوروبي، 1997م) ص 245.

- محمد سعد أبو عامود، "العلاقات الأوروبية - العربية، رؤية مستقبلية،" السياسة الدولية (العدد 157، يوليو 2004م) ص 22.

- علي الحاج، سياسة الاتحاد الأوروبي في المنطقة العربية بعد الحرب الباردة (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، ط 1، فبراير 2005م)، ص 162.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

There are many other areas, including financial cooperation and environmental protection. In 2005, Morocco renewed the partnership agreement with the European Union in the field of marine fishing. The agreement extends over a period of four years and stipulates a reduction in the amount allowed to be caught, a license only for traditional vessels that use selective fishing mechanisms, and the exception of sensitive fisheries. And subject to strong pressure, and the introduction of a quota management system for pelagic fish in the southern region in return for granting Morocco annual financial compensation in addition to unloading a proportion of the product in Moroccan ports and providing employment for about 300 sailors on board licensed European ships.

3- Studying the file on Western Sahara "Polisario" and the reason for the threat of it by the European countries and what is the goal behind it at that time

The Moroccan-European relations have been strengthened in various fields, as the European Union is the first trading partner for Morocco with about 70% of foreign exchange and constitutes 64% of Morocco's exports, mostly from textiles, foodstuffs, vegetables, fruits, fish, phosphoric acid, and minerals. In return, industrial products dominate imports by a percentage. 51%, and the bulk of foreign investments in Morocco belong to the European Union countries, and Morocco also depends on an important percentage on the European Union in terms of tourism revenues and remittances from Moroccan workers, and even Europeans occupy the forefront of the foreign community in Morocco)²⁴.

This did not last long, and here we are seeing a crisis between Morocco and the European Union over vegetables. This was not surprising. Rather, we are accustomed to that from foreign countries, which is to present their own interest regardless of the interests of the partner, which made the Moroccan authorities consider that adjusting the price system for access to vegetables and fruits would be It has a negative impact, as the new pricing system applies uniformly to all fruits and vegetables coming from third world countries. The aim of amending the entry price system is not represented in obstructing the entry of exports to the European Union, but rather in clarifying and amending the price system.

According to the expectations of Moroccan officials, Morocco, before applying the new pricing, would have earned nearly one billion euros annually, which relieves the state treasury from the exchange of hard currency, as well as strengthens Moroccan companies and enhances their competitiveness opportunities. It considered that Morocco is an integral part of its ownership, so it began to wave an issue that haunts Morocco, and here is the spectre of Western Sahara, the "polisario", haunting Morocco again in regional and international forums, especially after the European Union Court issued that the agricultural agreement between Morocco and Europe does not include the Western Sahara region, which seeks independence.

- مصطفى كامل السيد، فواد نبرا (محرران)، صنع القرار في الاتحاد الأوروبي والعلاقات العربية الأوروبية (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، 2002م)، ص 24.66

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

On behalf of Morocco, and the European Court considered it a third party to the agreement, as foreign and colonial countries always work on their interests only and do not allow anything that contradicts these interests)²⁵(.

However, we see that there are pressure cards on the part of Morocco with regard to immigrants to the West and its orientation towards other countries that deal with it economically. Rather, the Moroccan government began to threaten to end the economic partnership with the European Union if it did not adhere to the implementation of the agricultural agreement between the two parties, but also

But the question remains, can European countries, at the present time, be able to create a quarrel with Morocco and threaten the issue of immigration and refugees, hinting at a partnership between Morocco, Russia, and China?

4- Studying the Russian and Chinese partnership between Morocco

First: the Russian-Moroccan partnership

Russia has become the alternative market for Morocco in its pressure on the European Union with regard to fishing and navigation agreements, as Russia is a major supplier to Morocco in a number of minerals and some agricultural products. Radically, through a new strategy, represented by the diversification of Morocco's economic partners, including Russia and China, and the matter is no longer limited to its traditional allies, such as the countries of the European Union and the United States, as the Moroccan King Mohammed VI made his first visit to Russia in 2002, followed by the visit of President Putin To Morocco in 2007, followed by a second visit by the Moroccan monarch in 2016, in response to the Obama administration's decision to expand MINURSO's missions in the Moroccan desert, as an in-depth strategic partnership agreement was signed, covering the political, security, energy, cultural and other fields)²⁶(.

Trade exchanges have expanded remarkably in the last ten years. Russian exports to Morocco have increased in an unprecedented way by about 20%, which is a good indicator, according to the agency "Spottech". For Moscow, Morocco is the first country to export agricultural products, such as tomatoes, citrus, and textile industries. Towards the Russian market on the Arab and African levels, while it imports - according to the data of the Moroccan Exchange Office - many of them, including coal, coke and similar solid fuels, followed by ammonia, gas oil, fuel oil, petroleum gasoline, crude and unrefined sulphur, and aluminium Unwrapped, aluminium waste and powders, natural and chemical fertilizers,

24- حسن نافع، الاتحاد الأوروبي والدروس المستفادة عربياً (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، ط1 ، يوليو 2004)، ص 468

26- <https://m.ahdath.info/156578>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

petroleum gas and other hydrocarbons, as well as plastics and materials derived from them and other wastes from the food industry.²⁷

Second: Presenting the Russian position on the issue of Western Sahara, as well as presenting the Moroccan position on the issue of the war on Ukraine

The link was not only economic, but also the two countries had political relations. There are political positions that imposed themselves. Morocco did not forget the Russian position in the UN Security Council, as Russia abstained from voting in October 2021 AD on the contents of the UN resolution related to the MINURSO mission in Western Sahara, which is what Some observers considered it to be in the interest of Morocco, and now Morocco is returning the favour to Russia. Morocco did not participate in the vote against Russia at the United Nations, especially after the military operation launched by Russian forces against Ukraine)²⁸.

And now, after changing the concept of power, and the European Union, after the Russian-Ukrainian war, has become in a weak position, a collapse in its currency, and problems in its economy, will it change its policy and bend a little so that it does not lose all cards to obtain food and energy products as an alternative to the Russian bear, especially after it showed its hostility to Russia, and sanctions were imposed on the latter And you could not back down, even though their people suffer from poverty and high prices, and will their policy remain as it was in the past?

Morocco was not content with only Russian relations, but also bet on new commercial destinations, led by the African continent, to which King Mohammed VI made successive visits that helped Morocco return to the bosom of the African Union after 33 years of absence)²⁹.

5- Studying the Moroccan-Chinese relationship throughout history

27 <https://www.hespresspress.com> >tag>hespress.com

*

What is meant by the Arab Maghreb, the African Maghreb and Morocco, and is there a difference between them?

The Arab Maghreb is considered because it speaks the Arabic language and it is located in North Africa They are both one

28 - المغرب وروسيا علاقات عرقية وشراكة استراتيجية متينة - أحداث افق

29-<https://www.almayadeen.net/Blog/%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%B0%D8%A7-%D9%84%D9%85-%D9%8A%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D9%83-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D8%A8-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B5%D9%88%D9%8A%D8%AA-%D8%B6%D8%AF-%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D9%85-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AA%D8%AD%D8%AF%D8%A9>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

First: Presenting the historical Moroccan position towards China and recognizing it as a state, as well as presenting the Chinese position towards the Western Sahara issue

The relationship between Morocco and China differs from that of Russia. The Moroccan-Russian relationship is old and witnessed several aspects of Chinese-Moroccan cooperation between them to this day. As for the Chinese-Moroccan relationship, it took another turn.

An ancient relationship between China and Morocco is ancient, dating back to the famous Moroccan journey Ibn Battuta (1304-1377) who lived for three years in China, to return after he understood and understood it to introduce Morocco and the Arab and Islamic world to the great civilization of China, and in order for this to be done, there had to be a path, which was called the path Silk, which was a peaceful international bridge between peoples and nations, to become a collective bridge to a new world of progress, prosperity and luxury of life. New Silk Road effectively)³⁰(.

The Silk Road was only the beginning of the restoration of Moroccan diplomacy to its nature, its human aspirations, and its historical process with the development of science and technology, which made it an official launch for Moroccan diplomacy to adopt the cause of the People's Republic of China and defend it at the United Nations in 1958, and we refer to the speech of Dr. It is shameful that a country like China does not enjoy membership and international recognition, given its long history and being the largest country in terms of population, and Morocco is considered one of the twenty-three countries that voted to accept China in the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). All this led to mutual support between the two countries for each other)³¹(.

Second: the Chinese-Moroccan partnership

Several agreements were signed between the two presidents on cooperation between the two countries in various sectors, bringing the volume of trade between Beijing and Rabat to \$5.3 billion in 2018, up from \$4 billion in 2016.

It is worth noting that China's exports to Morocco constitute the largest part of the volume of trade, as its share in Morocco's total imports reached 10.4 percent in 2019 after it was 7.5 percent in 2014, while Morocco's exports to China remained at a low level, the author says, according to reports. An international media outlet, more than 30 Chinese companies participated in the projects implemented in Morocco between 2000 and 2012, including the

30- http://www.chinatoday.com.cn/ctarabic/sc/2015-11/20/content_708401.htm

31- http://www.chinatoday.com.cn/ctarabic/sc/2015-11/20/content_708401.htm

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

signing of an agreement worth \$248 million with the Chinese Exim Bank for the construction of a highway in 2011.³²

Also, hospital projects that will be implemented in different regions of Morocco, and a loan agreement of 150 million yuan for eight construction projects that will be implemented in the capital, Rabat. Morocco also announced a \$10 billion deal to establish a new economic centre in the north with the help of development institutions and Chinese companies, including the Bank. Moroccan Foreign Trade to Africa in 2016 AD)³³(.

The Turkey Centre stated, "China has greatly strengthened its presence in North Africa in terms of trade and investment in the past two decades, and Morocco, which enjoys great importance in terms of strategic geographical location, was one of the countries with which the Beijing administration developed relations in North Africa."

The "Ankara Centre for Policy and Crisis Studies" added in an article by Göktuğ Çalışkan, "From this, the term pragmatism may be the best word that can be used to describe Sino-Moroccan relations, because both sides understand the importance of the other and each tries to develop bilateral relations based on mutual benefit."³⁴

Çalışkan believes that "China is determined to continue its efforts to establish good relations with Morocco, even though it knows that the Kingdom is a country close to the West, due to its geopolitical location."

However, "China welcomes Morocco's relations with the Arab countries in the Gulf, its membership in the African Union, and its diplomatic relations with sub-Saharan Africa, which increases their importance."

The King of Morocco, Mohammed VI, is trying to reshape his country's foreign policy, so he is working to attract and attract commercial investments from the East as well, although Morocco is located near the West, and accordingly, but he began to receive Chinese investments to increase significantly between 2011 and 2015, according to the Turkish writer)³⁵(.

He explained, saying: "China's total investment increased by 195 percent in 4 years with the investment it made in the Noor solar power plant project in 2014, followed by the announcement by Chinese President Xi Jinping and King Mohammed VI of a strategic partnership between the two countries in 2016 AD, and many were signed Among the agreements between the two presidents on cooperation between the two countries in various

³² - <https://democraticac.de>

³³- <https://www.alestiklal.net/ar/view/8036/dep-news-1617701411>

³⁴ <https://www.chinaninarabic.org>

³⁵ <https://www.alestiklal.net/ar/view/8036/dep-news-1617701411>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

sectors, bringing the volume of trade between Beijing and Rabat to \$5.3 billion in 2018, after it was \$4 billion in 2016.³⁶

And since China, like any foreign country, works only for its own benefit, it was not in China's interest except to take a neutral position, especially with regard to Western Sahara, given its good relations also with Algeria, but it is trying to reconcile them so as not to harm its interests on the Moroccan and Algerian sides, and the question remains whether the union The European will stop dealing with Morocco in a position of strength unlike the previous period.

Findings and recommendations

The results obtained

The absence of an Arab-African union and the dominance of the special interest by the North African countries, which was the reason for allowing Western countries to penetrate, control and benefit from natural resources, but also to exploit the problems among them to obtain their interests, referring to the countries of the European Union

Recommendations

- There must be an equal relationship in terms of benefits and interests, and those countries should not be allowed to easily control the wealth
- Activating the framework of cooperation between North African countries, whether politically, economically, or militarily
- Develop long-term and clear strategies and goals for economic, political, cultural, and diplomatic relations, as the European Union did when it included Greece, Spain, and Portugal to take advantage of their markets so that it would have an alternative and not become dominated by it

36- <https://arabic.china.org.cn/txt/co,Arabic,china.org.cn>

List of references

Primary references in Arabic

A- Books:

- 1- علي الحاج، سياسة الاتحاد الاوروبي في المنطقة العربية بعد الحرب الباردة (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، ط1 ، فبراير2005م)، ص 162.
- 2- حسن نافعة، الاتحاد الأوروبي والدروس المستفادة عربياً (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، ط1 ، يوليو2004)، ص468.
- 3- مصطفى كامل السيد، فؤاد نهرا (محرران)، صنع القرار في الاتحاد الأوروبي والعلاقات العربية الأوروبية(بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، 2002م)، ص66.
- 4- عبد المنعم سعيد، أنظمة الجماعة الأوروبية تجربة التكامل والوحدة(بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، 1986م)، ص97.
- 5- عبد الهادي عبد القادر سويقي، في اقتصاديات الوطن العربي، ط2، (القاهرة 2006م-2008م)، ص13.
- 6- فتح الله ولعلو، المشروع المغربي والشراكة الأورو متوسطية، (الدار البيضاء: دار توبقال للنشر، 1997م)، ص14.
- 7- ميلود عبد الله المهدي، أحمد عبد الحكيم دياب، اتحاد المغرب العربي والمجموعة الأوروبية في استراتيجية العلاقات الدولية (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، 1990م)، ص230.
- 8- محمد صالح المسفر، الاتحاد الأوروبي وابعاد مشاريعه المتوسطة في العلاقات العربية الأوروبية حاضرها ومستقبلها(باريس: مركز الدراسات العربي الأوروبي، 1997م)ص245.

B-Articles:

- 9- مصطفى الفيلاي، الاتحاد المغربي الكبير، (نداء المستقبل) (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، فبراير1989م)، ص81.
- 10- كمال بن يونس، "أوروبا والمنطقة المغاربية: مصالح قوية تدعم المشروع المغربي" مجلة المغرب الموحد،(تونس: دن العدد1، يناير 2009م)، ص36.
- 11- محمد سعد أبو عامود، "العلاقات الأوروبية – العربية، رؤية مستقبلية،" السياسة الدولية(العدد157، يوليو2004م)ص22.
- 12- شريف عابد، الاندماج الاقتصادي الاقليمي للدول المغاربية مع الاتحاد الاوروبي، السياسة الدولية(القاهرة: مركز الاهرام للدراسات السياسية والاستراتيجية بالأهرام، السنة التاسعة والثلاثون يوليو 2003م)، ص268.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

13- العرباوي نصير، مستقبل الشراكة الاورو- متوسطة، مجلة كلية العلوم الاجتماعية والانسانية(جامعة سطيف: جامعة سطيف، العدد 17، د.ت)، ص294.

14- محمد مطاوع، أوروبا والمتوسط .. من برشلونة إلى سياسة الجوار – السياسة الدولية (العدد 163 يناير 2006م)، المجلد 41.

C- Websites:

15- موقع الاتحاد الأوروبي، <http://europe.eu/scadpus/leg/en/Ivb>

16- خالد شوكت، "فرنسا والمغرب العربي.. شراكة الولاء للمستعمر" دراسة علي الرابط

<https://islamonline.net/arabic/plotics/2001/12/article9.shtmlodat-h@scs-net.org>

17- عبد النور بن عنتر، الاتحاد المغاربي.. بين الافتراض والواقع، دراسة منشورة الدوحة: مركز الجزيرة للدراسات، 2004/10/3، متاح علي الرابط

<http://www.aljazeera.net/home/print/787157c4>

18- بن عائشة محمد الامين، اتحاد المغرب العربي الأوروبي،

<http://www.maqalaty.com/23474.html>

19- http://www.chinatoday.com.cn/ctarabic/se/2015-11/20/content_708401.htm

20- <https://m.ahdath.info/156578>

<https://aawsat.com/home/article/1049766/%D8%A7%D9%84%D9>

[85%D8%BA%D8%B1%D8%A8-](https://aawsat.com/home/article/1049766/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D8%A8-%D9%88%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%8A%D8%B9%D8%B2%D8%B2%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D8%B9%D8%A7%D9%88%D9%86%D9%87%D9%85%D8%A7-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%88%D9%82%D9%8A%D8%B9-%D8%B9%D9%84%D9%89-11-%D8%A7%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9)

[D9%88%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-](https://aawsat.com/home/article/1049766/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%8A%D8%B9%D8%B2%D8%B2%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D8%B9%D8%A7%D9%88%D9%86%D9%87%D9%85%D8%A7-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%88%D9%82%D9%8A%D8%B9-%D8%B9%D9%84%D9%89-11-%D8%A7%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9)

[D9%8A%D8%B9%D8%B2%D8%B2%D8%A7%D9%86-](https://aawsat.com/home/article/1049766/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%8A%D8%B9%D8%B2%D8%B2%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D8%B9%D8%A7%D9%88%D9%86%D9%87%D9%85%D8%A7-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%88%D9%82%D9%8A%D8%B9-%D8%B9%D9%84%D9%89-11-%D8%A7%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9)

[D8%AA%D8%B9%D8%A7%D9%88%D9%86%D9%87%D9%85%D8%A7-](https://aawsat.com/home/article/1049766/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%8A%D8%B9%D8%B2%D8%B2%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D8%B9%D8%A7%D9%88%D9%86%D9%87%D9%85%D8%A7-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%88%D9%82%D9%8A%D8%B9-%D8%B9%D9%84%D9%89-11-%D8%A7%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9)

[D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%88%D9%82%D9%8A%D8%B9-](https://aawsat.com/home/article/1049766/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%8A%D8%B9%D8%B2%D8%B2%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D8%B9%D8%A7%D9%88%D9%86%D9%87%D9%85%D8%A7-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%88%D9%82%D9%8A%D8%B9-%D8%B9%D9%84%D9%89-11-%D8%A7%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9)

[D8%B9%D9%84%D9%89-11-](https://aawsat.com/home/article/1049766/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%8A%D8%B9%D8%B2%D8%B2%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D8%B9%D8%A7%D9%88%D9%86%D9%87%D9%85%D8%A7-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%88%D9%82%D9%8A%D8%B9-%D8%B9%D9%84%D9%89-11-%D8%A7%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9)

[D8%A7%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9](https://aawsat.com/home/article/1049766/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%8A%D8%B9%D8%B2%D8%B2%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D8%B9%D8%A7%D9%88%D9%86%D9%87%D9%85%D8%A7-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%88%D9%82%D9%8A%D8%B9-%D8%B9%D9%84%D9%89-11-%D8%A7%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9)

21- المغرب وروسيا علاقات عرقية وشراكة استراتيجية متينة – احداث انفو

<https://m.ahdath.info/156578>

-22

[https://www.almayadeen.net/Blog/%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%B0%D8%A7-](https://www.almayadeen.net/Blog/%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%B0%D8%A7-%D9%84%D9%85-%D9%8A%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D9%83-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D8%A8-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B5%D9%88%D9%8A%D8%AA-%D8%B6%D8%AF-%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%81%D9%8A-%)

[D9%84%D9%85-%D9%8A%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D9%83-](https://www.almayadeen.net/Blog/%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%B0%D8%A7-%D9%84%D9%85-%D9%8A%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D9%83-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D8%A8-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B5%D9%88%D9%8A%D8%AA-%D8%B6%D8%AF-%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%81%D9%8A-%)

[D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D8%A8-%D9%81%D9%8A-](https://www.almayadeen.net/Blog/%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%B0%D8%A7-%D9%84%D9%85-%D9%8A%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D9%83-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D8%A8-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B5%D9%88%D9%8A%D8%AA-%D8%B6%D8%AF-%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%81%D9%8A-%)

[D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B5%D9%88%D9%8A%D8%AA-%D8%B6%D8%AF-](https://www.almayadeen.net/Blog/%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%B0%D8%A7-%D9%84%D9%85-%D9%8A%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D9%83-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D8%A8-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B5%D9%88%D9%8A%D8%AA-%D8%B6%D8%AF-%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%81%D9%8A-%)

[D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%81%D9%8A-](https://www.almayadeen.net/Blog/%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%B0%D8%A7-%D9%84%D9%85-%D9%8A%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D9%83-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D8%A8-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B5%D9%88%D9%8A%D8%AA-%D8%B6%D8%AF-%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D9%81%D9%8A-%)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D9%85-

%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AA%D8%AD%D8%AF%D8%A9

<https://www.alestiklal.net/ar/view/8036/dep-news-1617701411-23>

<https://www.hespresspress.com> _24

<https://democraticac.de>-25

<https://www.chinaninarabic.org>_26

<https://arabic,china,org,cn;txt;co,Arabic,china,org,cn>_27

Second: References in foreign languages

28- Jean Grouzatie: "Geopolitique de la Meditterane", Mars, 1988, p:15

29- **Ibid**, p.84

30- Ben Abdallah Karima, "The position of the European Union on the Western Sahara Conflict", **Journal of contemporary European Studies**, Vol.17, No.3,Decembr 2009 p66.

31- Omar Baghzouz, **le partenariat de securite dans le cadre du processus de Barcelone: Pour une zone de securite partagee en mediterranee occidentale**, in: mondialisation et securite: securite pour tous ou insecurite partagee, acte du colloque international d;Alger, mai2002, edition ANEP, 2003, p.29

32- Andreas Marchetti, "**The European Neighborhood Policy: Foreign Policy at Eu's Periphery**", Zei Discussion Paper; C 158 (2006), P16.

INTERVIEW WITH DR. OZAN ÖZAVCI ON THE LAUSANNE PROJECT

<https://thelausanneproject.com/>

Çiğdem BALIM¹

Dr. Ozan Özavcı is Assistant Professor of Transimperial History. His research focuses on the entangles histories of Europe and the Middle East & North African from the late eighteenth century until the 1950s. In his new monograph *Dangerous Gifts: Imperialism, Security, and Civil Wars in the Levant, 1798-1864* (Oxford University Press, 2021), he analyses the genealogy of western armed interventionism in the Ottoman Levant in the long nineteenth century. Dr Özavcı is currently writing his third monograph provisionally titled *The Invention of the Eastern Question: International Law, Capitulations, and Security in the Embassies of Sir Robert Liston* (under contract with Bloomsbury). In his previous research, Dr Özavcı investigated the idea of liberty in the Middle East and the Caucasus, which resulted in the publication of his first book *Intellectual Origins of the Republic* (Brill, 2015).

What is the Lausanne Project? How did it come about and who are the co-conveners?

The Lausanne Project (TLP) came into existence in 2017. At that time commemorations were being organised and all kinds of new publications were coming out about the WW1 and its aftermath. Everything was organized around 2018 and 2019, based on the (incorrect!) assumption that the story of the "Great War" ended in 1918, with the 1919 Versailles Treaty as the epilogue. My colleague Professor Jonathan Conlin of the University of Southampton and I got together and realized that, left unchallenged, this narrative would leave out the events of 1919-1923: the 1923 Lausanne Treaty would just be "the epilogue to an epilogue", at least among scholars based outside Turkey. We decided to organise a workshop in 2019 and publish an edited volume. The Gingko Library in London had published a series of biographies of the delegates who signed the Versailles Treaty, but recognized the importance of Lausanne for the Middle East. They agreed to fund our workshop. And that's how it all began.

We received a very large number of responses to our call for papers. Unfortunately the pandemic forced us to postpone the workshop to 2020. In the meanwhile, we decided to build a website that would act as a forum for our contributors, a place to share research in progress.

¹ Prof. Dr. Emerita, Indiana University, E-mail: cbalim@indiana.edu, <https://orcid.org/0000-0002-0771-9865>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

The website soon attracted a lot more attention than we thought, however, so we quickly began inviting "outsiders" to contribute posts and podcasts: not just senior scholars, but also researchers at the beginning of their careers.

What does the TLP aspire to achieve?

Our goal is to have an informed discussion on the events and ideas of 1922-3 and consider their tangled legacies for today. We are an interdisciplinary forum that invites participation from anthropologists, sociologists, scholars in law and International Relations and journalists, as well as historians. Lausanne really did shape much of the world we inhabit, even if some of the stories told and discussed on our website might seem unrelated, at first sight.

We also acknowledge a responsibility to share our knowledge with high schools in Turkey and Greece. In both countries the events of 1922-3 tend to be told from a single point of view, and opportunities to teach new skills as well as new knowledge are overlooked. With the help of teachers in Turkey and the UK, last year we developed a pilot set of lesson plans in Turkish. We've received our first feedback, where teachers tell us that while they were teaching Lausanne with a one-sided approach, now they could teach it through multiple-angles and by inviting students to do more than memorise historical events. This was exactly what we hoped to achieve. We were delighted to get some follow-on funding, to allow us to bring Turkish high school history teachers together with their Greek colleagues later this year in Lausanne. This isn't about us sitting them down and lecturing, it's about dialogue and co-creation.

Has there been any interest in your offer for teaching materials to schools?

Yes, our pilot set of lesson plans have been trialled in a number of towns in Turkey. The initial feedback we've received is overwhelmingly positive.

Are you planning a conference in the UK? Any details you can share with us?

We were thinking of holding a conference on the exact centenary of Lausanne, in London. But 24 July 2023 is not ideal, so we decided to move it to autumn 2023. In the meanwhile, after talking with our Greek colleagues, we agreed to move the event to Greece. It will now take place on 9-11 November 2023, in Salonika, at the University of Macedonia.

You have a new book coming. What would you like to tell our readers about your work? And when can we expect to read it?

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

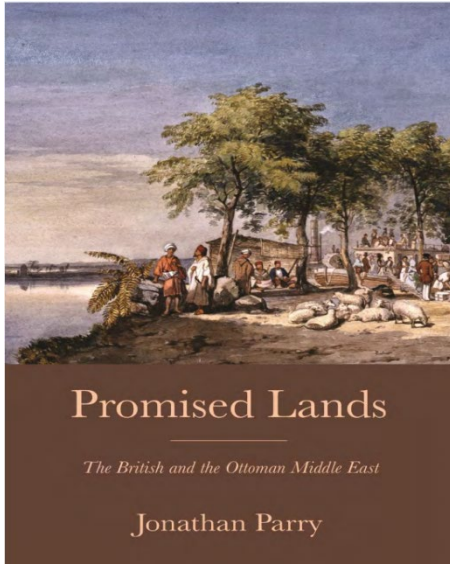
The edited volume will consider Lausanne 1923 from a variety of angles. We not only embed Lausanne in the much longer history of the Eastern Question, that is, the forceful opening up of the Ottoman economy and the gradual partition of the empire. We also look at the legal, financial and economic aspects of peace-making and the forced population exchange. How American oil interests were tied with the Armenian quest for a national home in Asia Minor, for example. How the Armenian, Arab and Kurdish interests were frustrated; what the Iranians made of Lausanne. The book has other chapters on the legacy of Lausanne in Turkish political culture, where the conspiracy theories arise, and on the experience of Alois Derso and Emery Kelen, the two Hungarian cartoonists that met in Lausanne in 1922 and collaborated on an album of caricatures entitled *Guignol à Lausanne*. Our volume ends with their story.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Jonathan Parry, *Promised Lands: The British and the Ottoman Middle East*, Princeton University Press, 2022, 453 pages, ISBN 978-0-691-18189-9.

Mekki ULUDAĞ¹

Jonathan Parry, bu kitabında Britanya'nın Ortadoğu'daki faaliyetlerini İngiliz görüşleri bağlamında ele aldığını belirtmektedir. *Promised Lands*, büyük çoğunlukla İngiliz dışişleri bakanlığı arşivi, Hindistan ofisi arşivi ile Foreign Office belgelerine dayalı olarak yazılmıştır. Yani neredeyse tamamen İngiliz kaynaklarından faydalanılarak yazılmış olan Parry'nin kitabı, Ortadoğu'nun kendisinden ziyade, İngilizlerin Ortadoğu'yu nasıl gördüğünü anlatma amacıyla yazılmış bir kitaptır. Jonathan Parry, Britanya'nın Ortadoğu'daki erken dönem faaliyetlerinin, İngiliz devlet adamlarının İngiliz çıkarlarını dünyanın değişik bölgelerinde savunurken başvurdukları yöntemlerin anlaşılması bakımından önemli olduklarını belirtmektedir. Ayrıca

Parry, İngilizlerin, kendi çıkarlarını savunurken başvurdukları argümanların da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Parry'e göre bazı Britanyalılar buldukları bölgelerde oldukça dikkatli davranarak sorunların yaşanmasını önlemişken diğer bazıları çıkarıcı bir hırsla hareket etmiş ve birçok soruna sebep olmuşlardır. Parry, İngilizlerin Ortadoğu'daki faaliyetlerinin oradaki yerel toplumlar üzerindeki etkilerini kitabının kapsamının dışında bıraktığını belirtmektedir. Parry, bu konuya ilişkin yapılmış olan çalışmaların büyük oranda yüzeysel ve eksik değerlendirmeler olduğunu söylerken ünlü oryantalist Edward Said'i istisna tutmaktadır. Ona göre Said'in değerlendirmelerinin üzerine henüz kayda değer pek bir şey konamamış ve onun dışındaki çalışmalar genel değerlendirmelerdir. Parry, kitabını yazarken eski çalışmalardan farklı olarak kendisinin kronolojik dönemler belirlemek suretiyle çalışmasını tamamladığını belirtmektedir. Kitapta 1789-1854 yılları arası çok geniş bir dönem ve birbirinden farklı çok sayıda konu ele alınmıştır. Parry, kitabında İngiliz devletinin politik hedeflerinin peşinde koşma hikayesini anlatırken Britanya'nın Ortadoğu'daki rolünü, coğrafya, tarih, ticaret ve din perspektifinden açıklamaya çalışmaktadır. Parry'e göre,

¹ Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır/Türkiye, E-Mail: mekki.uludag@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6557-7917>

Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi, Britanya için önemli bir dersin öğrenilmesini sağlamıştır; Amerika'daki kolonilerini kaybettikten sonra Britanya için en önemli ticaret merkezi olan Hindistan'ın, Fransa veya Rusya'nın saldırıları karşısında savunmasız olduğu anlaşılmıştır. Bu duruma ani reaksiyonlar gösteren Britanya, Hindistan'a ulaşan iki güzergâh olan Mısır ve Kızıldeniz ile Bağdat ve Basra Körfezi üzerinden Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Parry, ağırlıklı olarak Britanya'nın bu savunma stratejilerini incelemiş olmakla birlikte Ortadoğu'daki İngiliz ve Osmanlı etkisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Parry'e göre İngiltere'nin Osmanlı topraklarını doğrudan yönetmek gibi bir niyeti ve öyle bir kapasitesi de yoktu, dolayısıyla İngiltere'nin Ortadoğu'daki faaliyetlerinin emperyalist bir bağlamda açıklanması bir zorlamaydı.

Oldukça uzun sayılabilecek bir kitap olan Promised Lands, on iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Napolyon'un Mısır'ı işgali ve bunun sonucunda Hindistan'ın Fransa için açık bir tehdit olduğu kanısına varan Britanya'nın başvurduğu karşı tedbirler ele alınmıştır. İngiltere, Hindistan'a giden yolların kesilmesi gerektiği düşüncesiyle Osmanlı'nın Ortadoğu ve Arap yarımadasındaki topraklarıyla ilgilenmeye başlamış, o topraklara yerleşmenin yollarını aramıştır. Yani Parry'e göre İngilizler Osmanlı topraklarını işgal etmek amacıyla değil, daha ziyade Hindistan'daki çıkarlarını korumak amacıyla ve bir zorunluluk sonucu olarak Ortadoğu'ya yerleşmişlerdir. Parry, o zamana dek Britanya'nın Osmanlı topraklarını işgale dönük bir plana sahip olmadığını ileri sürmektedir. Bu bölümde ayrıca İngiltere-Fransa arasında yaşanmış olan Mısır savaşı ele alınmıştır. Kitabın ikinci bölümünde Fransızların Mısır'dan uzaklaştırılmalarından sonra yeni bir Fransız işgalinin engellenmesinin yöntemleri ve buna ilişkin İngiliz faaliyetleri ele alınmıştır. İngilizler bu dönemde Mısır ve çevresinde adil bir yönetim tesis ederek dışarıdan gelecek örneğin Fransızlar gibi işgalcilerin, haklı söylemlerle Mısır'ı ele geçirmelerini engellemeye çalışmıştır. Bir yandan da Osmanlı egemenliğini çiğnemek için çaba göstermiş olan İngilizler, daha önce bir müttefik olarak görmedikleri Osmanlı Devleti ile ortaklık veya çıkar ortaklığı kurmanın yollarını aramışlardır. Kitabın bu bölümünde ayrıca İngilizlerin Kızıldeniz'deki faaliyetleri ile Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için yaptıkları çalışmalar ele alınmıştır. Kitabın üçüncü bölümünde Bağdat merkezli İngilizlerin Ortadoğu'daki yeni yerleşimi ve bölgedeki kalıcılığını pekiştirmeye yönelik çalışmaları değerlendirilmiştir. Parry'e göre bu döneme kadar birçok İngiliz devlet adamı Osmanlı topraklarına yabancı olduğu gibi Osmanlı'ya ilişkin yanlış bilgi ve kanaatlere sahipti. Ardından Bağdat'ın önemine dair değerlendirmelerde bulunan Parry, İngilizlerin bölgede bazen yerel liderlere para vererek, bazen tehditler savurarak ve bazen de bazı vaatlerde bulunarak yerleşmeye başladığını ifade etmektedir. Promised Lands'in dördüncü bölümünde Arap yarımadasındaki boşluğun doldurulması, buharlı gemilerin bilhassa ticaret üzerindeki etkisi, Hindistan'ın 1830lardaki savunması, Osmanlı'nın bölgedeki çöküşü ve Rus tehdidi ile salgınlar, özellikle veba hastalığı ele alınmıştır. Beşinci bölümde Kavalalı Mehmet Ali döneminde İngiltere'nin Mısır ve Suriye ile ilişkileri ile Rusya'nın Asya kıtasına yönelik tehditleri üzerinde durulmuştur. Altıncı bölümde İstanbul ve Londra arasındaki ilişkiler üzerinden Ortadoğu meselesi, serbest ticaret, Osmanlı'nın modernleşmesi ile Kahire ve İstanbul'a ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bölümde İstanbul ve Kahire'ye ilişkin İngiliz faaliyetleri hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Yedinci bölümde İngilizlerin Suriye ve Kürdistan'da oluşturmak istediği dini mezhepçiliğin başarısızlıkla sonuçlanma hikayesi ile kurumsal Hristiyanlık için yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Sekizinci

bölümde Suriye, Kürdistan, Babıali ve Fransa ile ilişkiler, mezhepçiliğe yönelik çalışmalar, zulüm politikaları, Kürdistan'daki düzen sorunu ile İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Parry, dokuzuncu bölümde Stratford Canning ve Lord Palmerston gibi İngiliz diplomatları ile Henry Layard gibi bilim adamlarının yanı sıra Hristiyanlık, İslam ile Rusya ve İslam konularını ele almıştır. Kitabın onuncu bölümü, İslam, Osmanlı egemenliği ve Osmanlı'nın İran sınırındaki gelişmeler, Bağdat, Aden Körfezi, Fransızların Osmanlı ile ilişkileri ve Kızıldeniz limanlarına ayrılmıştır. On birinci bölüm, İngilizlerin Mısır koridoru ve Mısır'da İngiliz egemenliği, Mehmet Ali ile demiryolu projesi ve Fransızların Osmanlı Sultanı ile ilişkileri gibi konulara ayrılmıştır. Kitabın son bölümünde Kudüs'teki gelişmeler, Kırım Savaşı ile kutsal olmayan mekanlar olarak nitelenen yerler ele alınmıştır.

Jonathan Parry'e göre 1780lerde Britanya'nın en önemli mülkiyeti Hindistan'dı ve o tarihlerde Hindistan, muhtemel saldırılara karşı savunmasızdı. O zamana dek Ortadoğu ile pek ilgilenmemiş olan İngiltere için Ortadoğu'nun ve uluslararası su yollarının korunması büyük bir önem kazanmaya başlamıştır. İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri bazı temel dinamiklerin değişmesine sebep oldu. Arap dünyasının şekillenmesi, bölgenin tarihi ve dini mirası, Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyeti ve Osmanlı-İngiliz ilişkileri, İngilizlerin Ortadoğu'ya yerleşmesinden sonra etkilenen ve önemli oranda şekillenen konular olmuştur. Parry'e göre İngiltere, sahip olduğu büyük deniz gücü sayesinde kendisi için bir etki alanı oluşturmaya çalışmaktaydı ve bu gücün yerleşmesi için İngilizler, hizipler arası çatışma, arabuluculuk, yerel güçlerin İngiltere'ye sadık hale getirilmesi gibi yollara başvurdular. İngiliz güvencesine dayanan Bağdat ve Mısır yöneticileri Osmanlı'ya karşı İngiltere'ye yaslanırken bir yandan da daha fazla özerklik ve deniz yollarından elde edilen gelirlerden pay istediler. Parry'e göre İngilizler Osmanlı topraklarını doğrudan yönetmek niyetinde olmayıp Osmanlı egemenliğine saygı duymayı tercih etmişlerdir. Böylece bölgedeki halk, sorunların kaynağı olarak Osmanlı'yı görürken sürekli olarak İngilizlerden beklenti içinde olacaktır. Bu da İngilizlere bölgedeki varlığını uzun süre devam ettirme olanağı vermiştir. Aksi halde İngilizler istilacı olarak algılanacak ve tanıtılacak olup öyle bir durumda bölgede tutunmaları zorlaşacaktı.

Promised Lands isimli eser, elbette ki bazı yönlerden eleştirilebilir. Örneğin Parry, isimlendirmelerde oldukça karışık bir yöntemi tercih etmiş, çoğunlukla İngiliz literatürünün kabul ettiği isimleri tercih etmiş olmakla birlikte (örneğin İstanbul yerine Constantinople) bazen güncel isimlere de yer vermiş ki bu durumun bilhassa terminolojiye hâkim olmayan okuyucular için anlaşılmayı zorlaştırdığı söylenebilir. Parry'nin dini terminolojideki bazı terimleri kullanma yöntemi de karışıklığa sebep olacak niteliktedir. Parry, Vahhabi terimini, dini bir kavram olmaktan ziyade politik bir ifade olarak kullandığını belirtmektedir. Parry'nin Türk ve Osmanlı kelimelerini kullanımı da sorunlu olup belirsizlik içermektedir. Parry bazen Reşid, kimi zaman da Reshid yazmayı tercih etmiştir. Parry, haritalandırmada da kendine has bir yöntem tercih etmiş ve uluslararası kabule sahip ülke veya bölge sınırlarından ziyade bilindik isimlere farklı anlamlar yüklemiştir. Örneğin ona göre Suriye denilen yer, sadece modern Suriye değil, Mısır'ın al-Ariş kentinden Türkiye'nin Adana şehrine kadar olan bölgeyi ifade etmektedir. Benzer şekilde Parry, Kürdistan'ı Osmanlı'nın Kürdistan Eyaletinden ziyade Kürtlerin yaşadığı tüm bölgeleri kastederek kullandığını belirtmektedir. Bunların yanı sıra, Parry'nin eseri, çok geniş bir zaman dilimini ve birçok konuyu aynı anda ele alması itibarıyla bir eleştiriye tabi tutulabilir. Bununla birlikte Jonathan Parry'nin bu

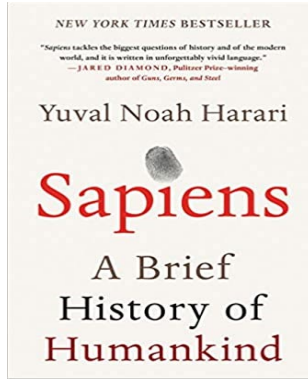
alışması Őüphesiz ki büyük oranda takdir edilmeyi hak ediyor. Parry'nin kitabı, akıcı bir üsluba sahip olup okuyucuya bu denli sıkıcı olduğu ileri sürülebilecek konuları keyifle okuma fırsatı sunuyor. Her ne kadar Jonathan Parry'nin öyle bir iddiası yoksa da kitapta ele alınmış konularla ilgili önemli oranda bilgi sahibi olmak, bilhassa Ortadoğu, Mısır, Suriye ve dini mezheplerle ilgili gelişmelere ilişkin bu kitaptan önemli bilgiler edinmek mümkündür. İngilizlerin Ortadoğu'ya yerleŐmeleri ve oradaki faaliyetleri için bu eser yine oldukça önemlidir. Őüphesiz ki kitabın bana göre en iyi işlediği konu, Britanya İmparatorluğu'nun çıkarlarını savunmak için başvurduğu yöntemler ve bu yöntemleri meŐru kılmak için öne srdĞu gerekçelerdir. Bu kitabın yazarının tam da bu konuyu ele aldığına ilişkin iddiası büyük oranda haklı çıkmaktadır. Ayrıca Promised Lands, çok geniş bir zaman dilimindeki konuları ele alıyor olsa da konuların bağlantısı iyi yapılmış olup konu diziliminin en iyi örneklerinden birini sunduğu söylenebilir. Üstelik, kitabın konu sınırlaması iyi bir Şekilde belirlendiği gibi kapsam dışında bırakılmıŐ olan konular yazar tarafından açıkça belirtilmiŐtir. Bu eserin bir diğer büyük artısı, dayandığı kaynaklarıdır ve Parry, neredeyse tüm İngiliz kaynaklarından faydalanarak eserini kaleme almıştır. Sonuç olarak bu kitabı ilgisine gönül rahatlığıyla tavsiye ettiğimi belirtmeyi bir dev sayarım.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Yuval Noah Harari, *Sapiens, a brief history of humankind*, illustrated edition, Harper, USA, 2015, 464 pages, ISBN-10: 9780062316097.

Atahan YEŞİLBURSA¹

Sapiens, a brief history of humankind was written by Yuval Noah Harari, an Israeli historian and professor in the Department of History at the Hebrew University of Jerusalem. In *Sapiens*, Harari reviews human history from the emergence of the species, Homo Sapiens, to the political and technological revolutions of the 21'st Century. The book is divided into four parts: The Cognitive Revolution, the Agricultural Revolution, the Unification of Humankind, and the Scientific Revolution.

In Part one, the Cognitive Revolution, Harari discusses how Homo Sapiens replaced the rival Neanderthals, approximately 70,000 years ago. He stresses how Homo Sapiens developed language skills and structured societies, which led to the species becoming an apex predator. In other words, it had no natural predators of its own.

In Part Two, Harari touches upon the agricultural revolutions that sprang up in the Middle East, China, and Central America. These regions hosted the few species that our predecessors hunted and gathered and were suitable for farming and herding. With the agricultural revolutions, Homo Sapiens was able to produce more food which led to an increase in population and the rise of cities.

In Part Three, Harari underlines that the unification of humankind is a natural progression of human history. In his opinion, Homo Sapiens has dominated the planet because of its unique ability to cooperate and imagine. This unification is essential for the survival of our species in the 21'st century. Harari emphasises three factors that have influenced the unification. The first one is the rise of Money, which made it possible for people to trade and cooperate. The second one is the rise of empires, that united large populations under one banner. The final the rise of religions that have provided a common set of beliefs and values to unite people.

¹ Çağdaş Eğitim Kooperatifi, Özel 3 Mart Ulviye – Ziya Gökalp Özer Anadolu Lisesi, e-mail: yesilbursaatahan10@gmail.com, ORCID: 0009-0003-5258-399X

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

In Part Four, Harari outlines the scientific revolution, which he claims was a major turning point in human history. Humans began to question their traditional beliefs and to search for new knowledge through scientific observation and experimentation. He underlines three main factors behind the scientific revolution. The first was the rise of humanism, this is the philosophical movement that centralizes human reason and experience. The second one was the invention of printing press. This made it possible for new ideas to be spread quickly enough that it could influence large groups of people in a short time. The final one was the patronage of wealthy individuals. Monarchs and merchants gave financial support to scientists and their research. In this way, scientists could focus on their work without worrying about making a living.

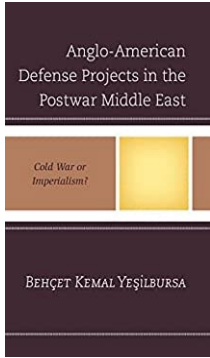
To conclude, Harari argues that the future of humanity is uncertain. For our species to survive, he believes that we need to cooperate and to use our imaginations. On the whole Harari is an excellent storyteller, and he has combined his narrative skills with his knowledge of history to create a thought-provoking text. It reminds of our place as humans in the world and the challenges we have faced and will continue to face in the future. My personal takeaway from this book is that even though cultures and religions are uniting factors, they can also be dividing. As humans we have to wake up, leave our differences behind and start cooperating for a better future for our species.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Behçet Kemal Yeşilbursa, *Anglo-American Defense Projects in the Postwar Middle East: Cold War or Imperialism?*, Lanham: Lexington Books, 2023, Includes bibliographical references and index, 270 sayfa, ISBN 9781666926453

Kemal ÇİÇEK¹

Behçet Kemal Yeşilbursa'nın Anglo-American Defense Projects in the Postwar Middle East Cold War or Imperialism? / Savaş Sonrası Ortadoğu'da İngiliz-Amerikan Savunma Projeleri: Soğuk Savaş mı, Emperyalizm mi? adlı İngilizce özgün eseri Amerika'nın ve dünyanın en saygın yayınevlerinden birisi tarafından yayımlandı.

Soğuk Savaş ve Ortadoğu daima akademisyenlerin ilgi odağı olmuş ve bu konuda çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Örneğin Türkiye'de Mustafa Edip Çelik *Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1945-1965)* adıyla faydalı bir eser yazarak, 1945-1965 yılları arasında, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının gelişimi konu edilmiştir. Bu eser Türkiye'nin 1965 yılına kadar Ortadoğu'da Batı ekseninde tek yönlü bir dış politika izlediğini ve bu politikalarından çok zarar gördüğünü ileri sürmektedir. Batı akademik çevrelerinde de Soğuk Savaş dönemi politikalarına yönelik ilgi daima yoğun olmuştur fakat spesifik olarak Ortadoğu'da başta İngiltere ve Amerika'nın izlediği emperyalist siyasete yönelik çalışmalar çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Ayrıca bu çalışmalar da genellikle çok iyi bilinen CENTO, SEATO ve NATO ile ilgilidir. Bu konuda ilk aklımıza gelen çalışmaları kaleme alan Richard L. Jasse², Brian Holden Reid³, Nigel John Ashton⁴, Magnus Persson⁵, Elie Podeh⁶ gibi yazarların tamamı bu teşkilatları ve kuruluş süreçlerini ele almışlardır.

Behçet Kemal Yeşilbursa'nın bu eseri ise tamamen farklı olarak Middle East Command (MEC), Middle East Defense Organization (MEDO), Northern Tier Defense (NTD) ve Bağdat Paktı üzerinde kurgulanmıştır. Yazar bu eserinde 1945-1955 yılları arasında Ortadoğu'daki savunma politikaları ve girişimleri çerçevesinde İngiliz-Amerikan savunma

¹ Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara, Türkiye, kcicek35@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7836-1186

² The Baghdad Pact: Cold War or Colonialism? *Middle Eastern Studies*, Volume 27/1 (1991), ss. 140-156

³ "The Northern Tier and the Baghdad Pact", ed. J.W. Young, *The Foreign Policy of the Churchill's Peacetime Administration*, Leicester, 1988, ss. 159-79.

⁴ "The Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and Anglo-American Tensions in the Middle East, 1955-1958" *Review of International Studies*, Vol. 19, No. 2 (April, 1993), pp. 123-137

⁵ Great Britain, the United States, and the Security of the Middle East: The Formation of the Baghdad Pact, Lund, Sweden: Lund University Press, 1998.

⁶ *The Quest for Hegemony in the Arab World: The Struggle over the Baghdad Pact*, New York: E.J. Brill, 1995.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

projelerini masaya yatırmaktadır. Yeşilbursa bu iki Batılı gücün Sovyetler Birliği'nin bölgeye doğru yayılmasını kontrol altına alma amacıyla kurdukları ittifakları ve sebeplerini keşfetmeye çalışmaktadır. Yazarın amacı ne Amerika ne de İngiltere'nin bölgeye yönelik dış politikalarının siyasi serüvenini ana hatlarıyla vermek değildir. Yeşilbursa esas olarak Ortadoğu savunma sorunlarına odaklanmakta Amerika'nın başta Sovyetler Birliği'nin bölgede etkin bir rol oynamaması için kurduğu ittifak oluşumlarını analiz etmektedir. Bu ittifaklara karşı olan Mısır ve Hindistan'ın faaliyetleri de derinlemesine ele alınmaktadır. Ayrıca Türkiye, Pakistan ve İran gibi bölgesel güçlerin bu anlaşma ve ittifaklara karşı tutumlarını da irdelemektedir. Yeşilbursa MEC, MEDO, NTD gibi ittifakların kurulma sebepleri, amaçları ve kuruluş süreçlerini ve sonuçlarını ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. 1945-1955 yılları arasında Ortadoğu'da emperyalist İngiltere ve Amerika'nın savunma projelerinin sebepleri ve sonuçlarını bu eserin bakışıyla irdeleyen başka bir çalışma olmaması esere ayrı bir önem kazandırmaktadır. Yeşilbursa'nın özellikle Birleşik Krallık'ın Ortadoğu'nun siyasi figürlerini savunma ittifakları kurmaya ikna etmeye çalışırken ne gibi vaatlerde bulunduğunu, ne gibi sözler verdiğini ve bu süreçte perde arkasında yaşananları başarılı bir şekilde yansıttığını düşünüyorum. Ancak yazarın İngiltere ve Amerika'nın bölgede ittifaklar kurmaya çalıştığı dönemde bölgedeki siyasi gelişmeler yerine daha çok aktörlerin politikalarına odaklanma tercihinin katıldığını söyleyemem. Bununla birlikte yazar ehil bir şekilde ittifakların kurulma sürecini tamamen arşiv kaynaklarına dayanarak kronolojik bir şekilde yansıtmaktadır.

Eser bir giriş bölümü olmak üzere sekiz bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölüm 1) Orta Doğu Komutanlığı (MEC), 2) Orta Doğu Savunma Teşkilatı (MEDO) ve 3) Dulles'in Kuzey Kuşağı Savunma Konsepti ile İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından Sovyet ilerlemesini durdurmak için önerilen savunma ittifaklarını ele almaktadır. Ortadoğu savunması sorunu, yazarın temel kaygısıdır ve ilgili ülkelerin arşiv belgeleri ışığında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ortadoğu'nun Sovyet yayılmasına karşı savunulması sorunu, yazarın bu bölümlerde işlediği temel konudur.

Takip eden üç bölümde, Birleşik Krallık yönetimindeki Türkiye, Irak, Pakistan ve Mısır gibi ilgili devletler arasında savunma ittifaklarının kurulması için yapılan müzakereler tamamen arşiv belgeleri ışığında çok ayrıntılı bir şekilde ve kronolojik olarak ele alınmaktadır. Türkiye-Pakistan Anlaşması, Irak'ı bu anlaşmaya Katma Girişimleri ve Nuri Said ve Menderes'in farklı savunma paktı arayışı başlıklarını taşıyan bu kısımda yazar, İngiliz önerilerine yönelik siyasi yaklaşımları ve tutumları ustaca ortaya koyuyor ve yaşanan süreçte Mısır ve Hindistan'ın tutumlarını gayet başarılı bir şekilde aktarıyor. Son iki bölüm; daha açık belirtmek gerekirse Bağdat Paktı'nın oluşumu (7. Bölüm) ve Bağdat Paktı'nın gerileyişi (8. Bölüm) Bağdat Paktı'nın oluşumunu ve neden başarısızlığa mahkûm olduğunu tartışmaktadır. Mısır hükümetinin Bağdat Paktı'nın kurulmasına yönelik düşmanca tavrı metne çok iyi bir şekilde yansımış olup burada yazarın literatüre katkısı kayda değerdir zira mesela Salim

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Yakub “Soğuk Savaş ve Ortadoğu” adlı bir makalesinde Ortadoğu'daki Soğuk Savaş'ın hiçbir zaman eşitler arasında bir çekişme olmadığını ve Batılı güçlerin her zaman belirleyici bir avantaja sahip olduğunu açıklıyordu.⁷ Bununla birlikte Salim Yakub İngiltere ve Amerika'nın bölgenin petrol rezervleri ve stratejik konumları üzerinde doğrudan kontrol sağlayamadığını ve bunlara erişimi ancak işbirlikçi yerel rejimler aracılığıyla sürdürmeyi başardıklarını savunmaktadır. Behçet Kemal Yeşilbursa ise büyük güçlerin yerel aktörlerin rekabet etme yeteneklerini nasıl etkilediğini net bir şekilde açıklayabilmektedir.

Bu bağlamda Yeşilbursa'nın İngiltere'nin söz konusu dönemde Amerika'ya göre çok etkisiz olduğu yönündeki tespitleri önemlidir. Yeşilbursa'ya göre İngiltere'nin bölge ülkeleri ve halkları üzerindeki etkinliği, saygınlığı ve otoritesi söz konusu dönemde oldukça zayıflamıştır. İngiltere bölgede tamamen emperyalist hedefleri olan bir ülke olarak görüldü. Bu durum Amerika'nın elini güçlendirdi. Öte yandan, Yeşilbursa'ya göre Amerika bölgede İngiltere ile birlikte hareket etme arzusundan hiçbir zaman vazgeçmedi. Hatta ABD bu yüzden Ortadoğu'da İngiliz emperyalizmini desteklemekle suçlandı ve eleştirildi. Ancak sonuçta İngiltere'nin eski siyasi ve ekonomik gücünde olmadığını ve geri çekilmek zorunda olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Böylece Amerika artık Batı toplumunun Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak zorunda olduğunu kavradı.

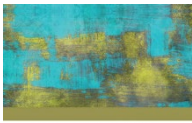
Bu bakımdan eserin sonuç bölümünü dikkatle okumak önem taşımaktadır. Çünkü sonuç bölümü kitabın sadece bir özeti değil, aynı zamanda İngiltere ile ABD'nin Ortadoğu'da hegemonya kurma rekabetinin kapsamlı bir analizini sunuyor. Yazarın “Ortadoğu'da İngiltere ile ABD arasında “özel bir ilişki” olmadığı ve “Ortadoğu'nun savunulması diye bir şeyin olmadığı” sonucunu çıkarttığı ve detaylandığı tespitleri çok orijinaldir. Salt bu sonucun bile, İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyük Güçlerin Ortadoğu'ya yönelik politikalarını tartışan literatüre büyük bir katkı olduğuna inanıyorum.

⁷ Salim Yakub, “The Cold War and the Middle East”, eds. Richard H. Immerman and Petra Goedde, *The Oxford Handbook of the Cold War*, Oxford University, 2013, ss. 246-264.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Daniel-Joseph MacArthur-Seal, Dilek Barlas, William Hale (Eds.), *From Enemies to Allies: Turkey and Britain, 1918–1960*, Routledge, London 2022.

FROM ENEMIES TO ALLIES
TURKEY AND BRITAIN, 1918–1960

Edited by
Daniel Joseph MacArthur-Seal, Dilek Barlas and
William Hale

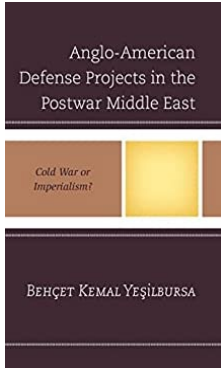

British–Turkish relations were transformed in the first half of the 20th century, from a state of belligerence during the First World War, through a period of heated confrontation over the fate of Mosul and trade and business access to the new Republic of Turkey, to rapprochement and financial cooperation in the 1930s, and finally a formal military alliance under the auspices of the North Atlantic Treaty Organisation. The edited collection provides a selection of important chapters by senior and early-career scholars from Britain, Turkey, and the wider world. The chapters use new sources to address issues as diverse as the Turkey–Iraq frontier, colonial governance in Cyprus, the legal rights of foreigners in Istanbul, commercial relations through the era of the Great Depression, contested neutrality in the Second World War, and the search for new alliances in the Cold War. Knowledge of this tumultuous transition and its impact on public memory is key to understanding points of tension and cohesion in present-day UK-Turkey relations. The chapters in this book were originally published in the journals *Middle Eastern Studies* and the *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Behçet Kemal Yeşilbursa, *Anglo-American Defense Projects in the Postwar Middle East: Cold War or Imperialism?*, Lexington Books, New York 2023.

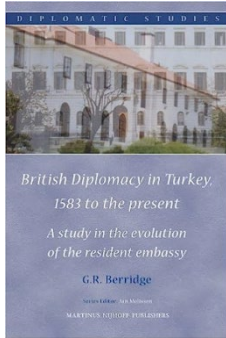

This book aims to explore Anglo-American defence policies in the Middle East between 1945 and 1955 and the attempts of these two Western powers to contain the Soviet expansion towards the region. It does not attempt to offer a comprehensive history of British and American policies in the Middle East. Instead, it aims to explore those policies with a particular focus on the problems of Middle East defence. It also seeks to determine the aims behind the proposals of MEC, MEDO, NTDC and BP, their failings, and the struggle that was undertaken against them by hostile countries, such as Egypt, India and the Soviet Union. It examines the events surrounding their formation, development and collapse. Furthermore, it explores the policies of the regional countries, namely Turkey, Pakistan, Iran and Iraq. Thus, it poses the questions of how the participating countries perceived the question of Middle East defence, what their basic aims were, and what problems they faced while trying to achieve these aims and implementing their chosen solutions.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

G. R. Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy (Diplomatic Studies)*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Netherlands, 2009.

Since the early twentieth century the resident embassy has been supported to be living on borrowed time. By means of an exhaustive Historical Account of the contribution of the British Embassy in Turkey to Britain's diplomatic relationship with that state, this book shows this to be false. Part A analyses the evolution of the embassy as a working unit up to the First World War: the buildings, diplomats, dragomans, consular network, and communications. Part B examines how, without any radical changes except in its communications, it successfully met the heavy demands made on it in the following century, for example by playing a key role in a multitude of bilateral negotiations and providing cover to secret agents and drugs liaison officers.